

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3
(เล่มที่ 1: ภาพรวมโครงการ)

โดย รัศมี ชูทรงเดช และคณะ

พฤษภาคม 2556

คณะผู้วิจัย

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3

ผู้ วิจัย สังกัด

1. รองศาสตราจารย์ ดร. รัศมี ชูทรงเดช	ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี
	มหาวิทยาลัยศิลปากร
2. อาจารย์นุชนางค์ ชุมดี	หมวดวิชาประวัติศาสตร์
	คณะโบราณคดี
	มหาวิทยาลัยศิลปากร
3. ดร. ร่มเย็น โกไศยกานนท์	สำนักวิชาการจัดการ
	มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง
4. นางสาวมุกดา ไล่พิรุณ	นักวิจัยอิสระ

สนับสนุนโดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

บทคัดย่อ

สำหรับผู้บริหาร

รหัสโครงการ: RDG5440001

ชื่อโครงการ: โครงการวิจัยเรื่อง การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สาม

Cultural Exploration and Sustainable Heritage Management in Pai-Pang Mapha- Khun Yuam Districts, Mae Hong Son Province, Phase III

หัวหน้าโครงการ : รองศาสตราจารย์ ดร. รัศมี ชูทรงเดช

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

อีเมล: rasmi@su.ac.th , rasmi13@hotmail.com

ระยะเวลาโครงการ: 15 ธันวาคม 2553- 14 มิถุนายน 2555 (รวมระยะเวลา 1 ปี 6 เดือน)

โครงการวิจัยเรื่องการสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สาม เป็นโครงการบูรณาการ งานด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และ กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์ คือ 1) ศึกษาพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในอดีต-ปัจจุบัน อันนำไปสู่ความเข้าใจพหุวัฒนธรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน 2) ศึกษาแบบแผนของกระบวนการจัดการความรู้มรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนโดยการกำหนดโดยท้องถิ่น เพื่อสร้างเสริมสร้างอำนาจและความเข้มแข็งให้กับชุมชน 3) เพื่อศึกษาและเสนอ นโยบายและแนวทางการอนุรักษ์ จัดการและพัฒนาแหล่งโบราณคดีและแหล่งประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน 4) เพื่อผลิตและเผยแพร่ความรู้จากงานวิจัยในรูปแบบสื่อประเภทต่างๆ สำหรับท้องถิ่นและสาธารณะ

การดำเนินงานแบ่งออกเป็น 2 ส่วนหลัก คือ **การสืบค้นและให้ความหมายกับมรดกทางวัฒนธรรม** อันได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับอดีตของพื้นที่ที่เป็นกรณีศึกษา โดยการใช้เครื่องมือทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และ **การจัดการมรดกทางวัฒนธรรม** อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่วิจัย

ผลการวิจัย คือ 1) การสืบค้นทางโบราณคดี สามารถลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมที่ต่อเนื่อง คือ มีร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สมัยไพลสโตซีนตอนปลายหรือวัฒนธรรมหินกะเทาะ (32,380-10,000 ปีมาแล้ว) จนถึงปัจจุบัน สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ ไม่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความหลากหลายเริ่มปรากฏในสมัยวัฒนธรรมโลหะไม่ 2,600-1,100 ปีมาแล้ว) มีการติดต่อแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมเริ่มปรากฏอย่างชัดเจนในยุคประวัติศาสตร์ล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19- 22), และสมัยวัฒนธรรมรัตน โกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 24-25) มีการติดต่อค้าขายระยะทางไกลข้ามภูมิภาค

เนื่องจากความต้องการสินค้าจากป่า ส่งผลเกิด การโยกย้ายถิ่นฐาน และผู้คน มีการรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจาก ภายนอกพื้นที่เช่น พุทธศาสนา ศิลปะ และสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2485-88) มีการปฏิสัมพันธ์กับทหาร ญี่ปุ่น เศรษฐกิจของชุมชนขึ้นอยู่กับ การแลกเปลี่ยนค้าขายกับกองทัพญี่ปุ่น

2) การสืบค้นทางประวัติศาสตร์ มีความสัมพันธ์กับการตั้งชุมชนปัจจุบัน แบ่งได้เป็น 3 ยุค คือ 1) ยุคการปักหลัก หรือยุคอยู่อาศัย หรือยุคก่อสร้าง สร้างตัว (ก่อนพ.ศ.2500) ซึ่งเป็นยุคเริ่มต้นของการอพยพของผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ **วังอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม** 2) ยุคการเปลี่ยนแปลง และปรับตัวของชุมชน หรือช่วง 2500-2530 เป็นช่วงการปรับตัวของพลุ่ลัษณ์ กับเศรษฐกิจแบบใหม่ เป็นช่วงที่มีความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก เช่น การเข้ามาของ ถนนค้า ไฟฟ้า รถโดยสาร รวมทั้งพืชอื่นๆ ที่เข้ามาปลูกเพื่อค้ามากกว่าการปลูกเพื่อการยังชีพเหมือนดังเดิม เช่น กระเทียม ถั่ว ยาสูบ เป็นต้น และ 3) ยุคปัจจุบัน (หลัง พ.ศ. 2530 จนถึงปัจจุบัน) เป็นยุคของการก่อสร้างสร้างตัว ต่อสังคมยุคใหม่ ในช่วงเวลานี้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่ระหว่างการจัดการของรัฐ หรืออาจจะรวมถึง การเข้ามาของกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มธุรกิจการค้า กลุ่มนักท่องเที่ยว หรือแม้แต่กลุ่มนักวิจัยด้านต่างๆ โดยเฉพาะเรื่อง การท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

3) แบบแผนของกระบวนการจัดการความรู้ ชุมชนทั้งสามชุมชนมี ชุดความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนา ชุมชนสามารถเชื่อมโยงตนเองกับ แหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ที่ใกล้กับปัจจุบันมากกว่า เช่น วัดร้าง พระพุทธรูป และมีการให้ความหมาย ของโบราณคดีที่แตกต่างจากนักวิชาการ ประวัติศาสตร์บอกเล่าก็มักจะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน การตั้งถิ่นฐาน เป็นต้นและชุมชนมีวิธีการส่งผ่านความรู้(การจัดการความรู้)อย่างไม่เป็นทางการ โดยมีหลายรูปแบบ คือ การบอกเล่า เช่น การบอกเล่า การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การปฏิบัติ/เข้าร่วมประเพณีและกิจกรรมต่างๆ การสร้างเรื่องราวเกี่ยวกับความเชื่อ และการส่งผ่านความรู้ผ่านระบบโรงเรียน สำหรับกลไกที่ส่งผ่านความรู้นั้น มีทั้งกลไกภายในชุมชน ผ่านครอบครัว สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชุมชน ผู้นำทางศาสนา โรงเรียนและ แกนนำกลุ่มชาติพันธุ์ และกลไกภายนอกชุมชน เช่น หน่วยงานการศึกษา หน่วยงานราชการ โครงการวิจัยต่างๆ

4) ข้อเสนอนโยบายและแนวทางการอนุรักษ์ จัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน คือ ควรมีการสร้างพื้นที่การมี ส่วนร่วมในทุกโครงการพัฒนาที่เข้าไปในชุมชน กิจกรรมการพัฒนาควรมีความยืดหยุ่น การพัฒนานักโบราณคดี และนักประวัติศาสตร์ที่มีหัวใจนักพัฒนา และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างบูรณาการและมีส่วนร่วม และ

5) กิจกรรม การเผยแพร่และใช้ประโยชน์สาธารณะ ดำเนินการจัดกิจกรรม มีทั้งหมด 9 หมวด 69 รายการ คือ

- 1) เวทีและกิจกรรม 10 รายการ
- 2) การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่น 6 รายการ
- 3) การจัดการองค์ความรู้ในรูปแบบสื่อต่างๆ 7 รายการ
- 4) การบรรยายพิเศษ 15 รายการ
- 5) การเผยแพร่โครงการ 12 รายการ
- 6) การสนับสนุนข้อมูลสื่อสาธารณะ 1 รายการ
- 7) การฝึกงานภาคสนาม /การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 9 รายการ
- 8) การบริการชุมชนอื่นๆ 7 รายการ และ
- 9) วิทยานิพนธ์ 2 รายการ

ABSTRACT

Cultural Exploration and Sustainable Heritage Management in Pai-Pang Mapha- Khun Yuam Districts, Mae Hong Son Province, Phase III is an area-based and multidisciplinary research involving archaeology, history, and participatory action research. Research goals include: 1) to study the dynamic of socio-economic changes from the past to present, 2) to study a pattern of knowledge management processes which controlled by local people, 3) to study and propose the policies and conservation plans for sustainable management and development of archaeological and historical sites, and 4) to produce and disseminate information through media and publications for local people and general public.

This research focuses on two major parts: the investigation of knowledge production in order to provide meaning of cultural heritage using archaeological and historical methodologies and involved communities on the cultural heritage management processes.

The results of the research Phase III include 1) analyses of archaeological assemblages from survey and excavation by using techniques from each field including archaeology, history, participatory action research; 2) constructed a new knowledge concerning cultural history of Pai-Pang Mapha-Khun Yuam indicating the long and continued occupation since late Pleistocene (ca.32, 380-10,000 B.P.) to present. Late Pleistocene culture is characterized by pebble tool and there was no cultural diversity. Cultural diversity emerged and changed during late Holocene: log coffin culture (2,600-1,100 BP). The evidence indicated people migrated in and out the research area which might possibly cause social and culture changes in through time from the past to present; 3) patterns of knowledge management processes based on three case villages, the results show that local communities have their own knowledge relating to Buddhism and they can easily connect themselves to more closer past such as history of village settlement, history of temple. There are two ways of knowledge transmission: an informal transmission through ritual, oral history and a formal transmission through school, government offices, research project; 4) proposed policy and conservation plans for sustainable heritage management include a) building a public space for different stakeholders to involve in all stages of management, b) development activities need to be flexible to change, c) need to train young archaeologists and historians to have the senses of responsibility to societies, d) need to integrate interdisciplinary to heritage management processes. The outsiders need to collaborate and consult with the local communities, and 5) activities, publications, and disseminating research information to general public compose of 9 categories and 69 lists.

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์
โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน
ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3
(เล่มที่ 1: ภาพรวมโครงการ)

โดย

ผู้วิจัย: รองศาสตราจารย์ ดร. รัศมี ชูทรงเดช
ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ฝ่ายที่ 4 ฝ่ายชุมชนและสังคม

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

คำนำ

“การจัดการมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” เป็นสาขาวิชาที่พัฒนามาจากงานโบราณคดีและมานุษยวิทยาที่เป็นผลจากโลกทุนนิยมสมัยใหม่ ทำให้มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วทั้งทางกายภาพและวัฒนธรรมที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์และชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนการทำลายแหล่งโบราณคดีทั้งรู้เท่าถึงการและไม่ถึงการ ดังนั้นจึงเกิดพัฒนาแนวคิดทฤษฎีและระเบียบวิธีการวิจัยเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่สามารถจะอนุรักษ์ สืบสานและจัดการมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์ทางสังคมและเศรษฐกิจ

สำหรับในประเทศไทย ปัจจุบันการจัดการทรัพยากร/มรดกทางวัฒนธรรมกำลังเป็นสาขาที่เริ่มได้รับความสนใจและนิยมใช้ในการดำเนินงานวิจัยเชิงประยุกต์เพื่อการพัฒนาชุมชน การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และการเรียนการสอนในระดับอุดมศึกษา เพราะเชื่อว่าวัฒนธรรมควรต้องมีการจัดการนำไปใช้ประโยชน์ให้เกิดคุณค่าและแปลงให้เป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงมีหลักสูตรที่เปิดสอนในมหาวิทยาลัยต่างๆ เช่น คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาลัยนวัตกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นต้น เพื่อสร้างบุคลากรที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์และจัดการศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ

อย่างไรก็ดี ความสนใจส่วนใหญ่มุ่งไปที่การนำมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรมมาใช้พัฒนาทางเศรษฐกิจ และคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่น มากกว่าการใช้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ในการต้านทานกระแสโลกาภิวัตน์ งานวิจัยนี้เชื่อว่าการดำรงอยู่ของชุมชนนั้นอยู่ที่การรู้จักตัวตน ประวัติศาสตร์ของตัวเองและชุมชนที่จะทำให้สามารถต้านกระแสการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงจากภายนอกได้เท่าทัน โดยชุมชนสามารถเลือกใช้และปรับตัวกับกระแสโลกโดยที่ยังคงดำรงตนอยู่ได้อย่างไม่พริ้งพริ้ว เพราะชุมชนมีพลังภายในทางสังคมและวัฒนธรรมที่เข้มแข็ง ดังนั้น การจัดการมรดก/ทรัพยากรวัฒนธรรมที่เหมาะสมน่าจะอยู่ที่ มีกระบวนการ “สืบค้น” รากฐานทางวัฒนธรรมของตนเอง เพื่อทำให้เกิดความรับรู้และเข้าใจในที่มาที่ไปของตนเองว่ามีรากเหง้าอย่างไร และหากชุมชนจะเลือกการเปลี่ยนแปลงก็เป็นการเปลี่ยนแปลงที่อยู่บนฐานของการระลึกว่าตนเองเปลี่ยนเพราะอะไร เพื่ออะไร กระแสทุนนิยมโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อเฉพาะชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทยเท่านั้น หากแต่เกิดปรากฏการณ์แบบเดียวกันพบอย่างกว้างขวางทั่วโลก

จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความพยายามในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมภายใต้คำว่า “อย่างยั่งยืน” ให้กับชุมชนต่างชาติพันธุ์ การพัฒนานี้ทำโดยการให้การสนับสนุนงานวิจัย การพัฒนาการท่องเที่ยว การศึกษา และการพัฒนาชุมชน อาจกล่าวได้ว่าแม่ฮ่องสอนเป็นห้องปฏิบัติการงานวิจัย หรือตัวอย่างของการทดลองโดยหน่วยงานต่างๆ จำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นรัฐ หรือเอกชน(รวมทั้งองค์กรไม่แสวงหากำไร) กระนั้น แม่ฮ่องสอนก็ยังตกเป็นเหยื่อของการพัฒนาที่ไร้ทิศทาง เช่น อำเภอยายีเป็นตัวอย่างที่ดีของการสูญเสียอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็เกิดกระบวนการสร้างและแปรเปลี่ยนเป็นอัตลักษณ์ใหม่สำหรับคนรุ่นใหม่ในโลกดิจิทัล เป็นที่หลอมรวมของคนที่ไม่แสวงหาตัวตน โอกาส สร้างรากฐานทางเศรษฐกิจที่ลี้ภัยจากเมืองหลวง เกิดเป็นเมืองที่เป็นสถานที่สร้างโอกาสให้กับคนจากที่ต่างๆ ในประเทศไทยและ

จากต่างประเทศทั่วโลก พื้นที่เขตตำบลเวียงเหนือ เวียงใต้ และแม่เย็น กลายเป็นศูนย์กลางการเติบโตของ “ความเจริญของเมืองในชนบท” ขณะเดียวกันคนท้องถิ่นบ้างก็ย้ายออกไปอยู่ในที่ห่างไกลตัวเมือง บ้างก็ผสมผสานเข้าไปกลายเป็นส่วนหนึ่งของสังคมแบบใหม่ ปรากฏการณ์สากลเหล่านี้เกิดขึ้นทั่วไปในประเทศด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาในโลก ทำให้อำเภออื่นๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และจังหวัดอื่นๆ ในประเทศไทยเกิดความหวั่นเกรงว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงแบบเดียวกันขึ้น จึงทำให้มีความสนใจปัญหาเหล่านี้อย่างยิ่ง โดยเฉพาะจากหน่วยงานที่สนับสนุนการวิจัย เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ที่ให้เงินทุนสนับสนุนหลายฝ่าย เพื่อสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการทั้งโดยนักวิชาการส่วนกลางนักวิชาการท้องถิ่น และชาวบ้าน

สำหรับอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม เป็นพื้นที่ซึ่งเหมาะสมสำหรับการวิจัยเชิงพื้นที่ (area-based research) เพราะมีปัจจัยที่แตกต่างกันและมีจุดเด่นที่น่าสนใจสำหรับการศึกษาวิจัยเปรียบเทียบสำหรับการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งสามพื้นที่มีการพัฒนาการท่องเที่ยวในระดับที่ไม่เท่าเทียมกัน และพบว่าการท่องเที่ยวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชุมชนในระดับต่างๆ อำเภอปาย ความรุนแรงของการเปลี่ยนแปลงนั้นมากกว่าอำเภอปางมะผ้า และอำเภอขุนยวม เพราะเมื่อประมาณ 10 ปีที่ผ่านมา ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในพื้นที่ของอำเภอปายอย่างรวดเร็ว มีนายทุนทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติเข้าไปซื้อที่ดินและบ้านเรือนปรับเปลี่ยนเป็นร้านค้าและที่พัก (เกสต์เฮาส์) เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยว(ต่างชาติ) ชุมชนท้องถิ่นก็เริ่มย้ายถิ่นฐานออกนอกเมือง วัฒนธรรมดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ก็เริ่มเสื่อมถอย เกิดปัญหาอาชญากรรม โสเภณี ยาเสพติด และปัญหาเยาวชนมากขึ้น การเสื่อมถอยและวิกฤตทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในระยะหลังๆ นี้ นับว่าเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงเป็นอย่างยิ่ง ประกอบกับรัฐและองค์กรในระดับท้องถิ่นพยายามขยายและส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยนำตัวเลขทางเศรษฐกิจมาเป็นเกณฑ์แสดงถึงความเจริญของพื้นที่ ซึ่งถ้ามองแต่ในด้านผลได้ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีการจัดการที่ดีแล้ว เชื่อแน่ว่าจะเป็นผลดีแก่ท้องถิ่นเพียงในระยะสั้นๆ เท่านั้น แต่ในระยะยาวกลับจะเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ และมีผลต่อวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมอันเก่าแก่ของท้องถิ่น จะเป็นการสูญเสียที่สำคัญยิ่งและอาจจะไม่สามารถนำกลับคืนมาได้ ขณะที่ อำเภอปางมะผ้า มีการเปลี่ยนแปลงที่ช้ากว่า และยังคงอัตลักษณ์เกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรมได้เหนียวแน่นกว่าปาย เนื่องจากพื้นที่ทุรกันดารยังเป็นปราการสำคัญที่ช่วยป้องกัน การไหลบ่าของวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ อำเภอปางมะผ้าอยู่บนเส้นทางท่องเที่ยวระหว่างอำเภอปายและจังหวัดแม่ฮ่องสอนซึ่งนักท่องเที่ยวส่วนใหญ่มักจะไม่ได้ค้างคืน ผลกระทบการท่องเที่ยวในอำเภอปางมะผ้าจึงยังมีไม่มากนัก จุดเด่นของอำเภอปางมะผ้าคือฐานความรู้ทางวิชาการ มีการศึกษาวิจัยมากมายและมีความโดดเด่นในเรื่องของ ธรรมชาติโดยเฉพาะถ้ำ โบราณคดี ความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม แต่ก็มีจุดที่ต้องพัฒนาคือ เรื่องของการจัดการถ่ายทอดความรู้จากโครงการวิจัยโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ปัญหาของมัลติเพอร์สปีคที่ยังไม่มีเนื้อหาการนำเที่ยว และการวางแผนแม่บทสำหรับการท่องเที่ยวที่สัมพันธ์กันในเชิงพื้นที่ ส่วนอำเภอขุนยวม ก็มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่ช้าเช่นเดียวกับอำเภอปางมะผ้า เพราะเป็นจุดปลายทางของการท่องเที่ยว ผลกระทบจากการท่องเที่ยวยังไม่รุนแรง จุดเด่นของอำเภอขุนยวมคือทุ่งบัวตองและพิพิธภัณฑสถานโลกครั้งที่สอง แต่ปัญหาที่พบคือยังขาดการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่น ไม่มีการวิจัยทางด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม และขาดระบบการจัดการท่องเที่ยว

การจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมีฐานจากการมีส่วนร่วมของชุมชน และเน้นเนื้อหาความรู้ไม่ ว่าจะเป็นเรื่องของประวัติความเป็นมาของมาตุภูมิ ชุมชน หรือความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น ล้วนเป็นต้นทุนที่มีคุณค่า ซึ่งนักท่องเที่ยวคุณภาพทุกคนปรารถนาใคร่เรียนรู้ คือความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของ ผู้คน วัฒนธรรม และสถานที่ ซึ่งตนมาเยือน อาจกล่าวได้ว่าพื้นที่วิจัยในอำเภอปางมะผ้าและขุนยวม มีศักยภาพ

ในการพัฒนาและสามารถเตรียมการท้องที่ช่วยให้รัดกุม เพราะยังไม่ประสบกับปัญหาวิกฤตที่รุนแรงอันเกิดจากการท้องที่เขวเช่นเดียวกับอำเภอปาย

โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของการพยายามทำความเข้าใจถึงปรากฏการณ์สากลที่เกิดขึ้น โดยเชื่อว่า “การจัดการมรดก/ทรัพยากรวัฒนธรรม” ที่มีประสิทธิภาพ จำเป็นจะต้องมีรากฐานจากงานวิจัย การสืบค้นที่ลุ่มลึก เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็น “สมบัติร่วม” อันแสดงถึงอัตลักษณ์ที่สำคัญของกลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่ม ที่สามารถนำไปใช้ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และสามารถเลือกใช้ในการเสริมอำนาจสำหรับการต่อรองในทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจได้อย่างมีพลัง ขณะเดียวกันโครงการฯ ก็พยายามจะพัฒนาแนวคิดทฤษฎี วิถีวิทยาและองค์ความรู้ด้านการจัดการมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่เกิดจากกระบวนการวิจัยโดยนักวิชาการไทย เพื่อจะนำไปใช้ในศึกษาเปรียบเทียบและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ร่วมสมัยในพื้นที่อื่นๆ ของโลกได้ โดยตระหนักถึงลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของแต่ละท้องถิ่น

รายงานฉบับสมบูรณ์มีทั้งหมด 7 เล่ม ประกอบด้วย เล่มที่ 1: ภาพรวมโครงการฯ เล่มที่ 2: ภาพรวมโบราณคดี เล่มที่ 3: การสำรวจทางโบราณคดี เล่มที่ 4: การขุดค้นแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง เล่มที่ 5: ด้านประวัติศาสตร์ เล่มที่ 6: การวิจัยเชิงกระบวนการ และเล่มที่ 7: การเผยแพร่ความรู้และการใช้ประโยชน์งานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่น

สำหรับรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เล่มนี้ เป็นรายงานเล่มที่ 1: ภาพรวมโครงการแบ่งออกเป็น 8 บทคือ บทนำ กล่าวถึงความเป็นมาของโครงการวิจัย บทที่ 1 กรอบความคิดในการวิจัย บทที่ 2 การค้นคว้าในอดีต บทที่ 3 ประวัติชุมชนในพื้นที่วิจัย บทที่ 4 มรดกวัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม บทที่ 5 ความรู้และการจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยชุมชนและโครงการวิจัย บทที่ 6 มรดกวัฒนธรรมของสังคมร่วมสมัย และบทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอเชิงนโยบายในการจัดการมรดกวัฒนธรรม

คณะผู้วิจัยหวังว่าผลงานวิจัยคงจะมีประโยชน์ในทางวิชาการและสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และประเทศชาติได้บ้างไม่มากนักน้อย ทำให้งานวิจัยจะไม่ได้ถูกวางไว้ “บนหิ้ง” หากแต่ถูกหยิบมาใช้ในการสร้างสรรค์ประโยชน์ให้กับผู้สนใจแต่ละกลุ่ม ชุมชน และองค์กรในแต่ละระดับของสังคมได้อย่างคุ้มค่าและทรงพลัง

รัศมี ชูทรงเดช

หัวหน้าโครงการวิจัย

ฤดูร้อน 2556

มหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ

คำขอบคุณ

โครงการวิจัยเรื่องการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่สามนี้จะสำเร็จลงมิได้เลย หากไม่ได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากสถาบันและบุคคลมากมาย

ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่สนับสนุนเงินทุนในการทำงานวิจัย ภาควิชาโบราณคดี หอสมุดประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร และสำนักวิชาการจัดการ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ที่อนุญาตให้เวลาขณะผู้วิจัยในการทำงานวิจัยอย่างเต็มที่

นอกเหนือจากสถาบันแล้วมีบุคคลมากมายที่ผู้วิจัยอยากจะขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้

ขอบพระคุณ ศาสตราจารย์สวัสดิ์ ตันตระรัตน์ ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) คนปัจจุบัน และดร.เสถียรรัตน์ บัวสาย รองผู้อำนวยการและผู้อำนวยการฝ่าย 4 ที่กรุณาให้คำแนะนำ ติดตามและสนับสนุนโครงการวิจัยจนกระทั่งเสร็จสิ้นโครงการ ศาสตราจารย์ปิยะวัติ บุญ-หลง อดีตผู้อำนวยการ รองศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ดา จงแก้ววัฒนา ผู้ประสานงานเครือข่าย วิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ภาคเหนือตอนบน (ABC-UN) ที่กรุณาให้โอกาส ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดโครงการวิจัยนี้จนกระทั่งได้ทำอย่างต่อเนื่องถึงสามระยะ

ขอบคุณคุณวิเศษ เพชรประดับ อดีตผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 8 คุณนิศยา กนกมงคล ผู้อำนวยการพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเชียงใหม่ คุณไกรสิน อุ่นใจจินต์ และคุณนิรมล พงศ์สถาพร สำนักศิลปากรที่ 8 เชียงใหม่ ที่อำนวยความสะดวกในการทำงานมาโดยตลอด

ขอบคุณชาวบ้านหมู่บ้านถ้ำลอด บ้านไร่ เมืองแพม บ้านจำโบ้ บ้านบ่อไคร้ และบ้านแม่ละนา ในอำเภอปางมะผ้าที่เป็นให้ความเป็นมิตร และเป็นครูที่ให้ความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งทำให้นักโบราณคดีจะต้องเปลี่ยนโลกทัศน์ในการทำงานวิจัยภาคสนาม อดีตผู้ใหญ่บ้านชั่ววัย แซ่หัน แห่งหมู่บ้านไร่ สีวราช แก่นแก้ว ผู้ใหญ่บ้านบ้านไร่ลัดดา-บรรจง ทองอ่อน ยุพิน-สมจิตร พรหมคุณ จำรูณ วงศ์จันทร์ บ้านแม่ละนา กำนันเอกชัย ไพรสิทธิฤทธิ์ บ้านเมืองแพม คุณจอห์น สปีร์และครอบครัว เพ็ญ-อรพรรณ จิตกุลภัทรวงศ์ ป้ามาลี เค็ดโลก ป้าใหม่ สุดเขต เค็ดโลก พี่ซื่อ หัวหน้าและเจ้าหน้าที่สถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด ศรัชัย ไพรเนติธรรม และไพโรจน์ ไพรเนติ ธรรม แห่งบ้านจำโบ้ ผู้ใหญ่บ้านสมพงษ์ พันธุ์สามหมอกบ้านบ่อไคร้ สุทัศน์ หิรัญโกเมนทร์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลปางมะผ้า ผู้ใหญ่สุทิพย์ เทพรัดน์ บ้านสบป่อง วลัยรัตน์ ไชยฟู ผู้อำนวยการโรงพยาบาลปางมะผ้า

อำเภอปาย ขอบคุนชุมชนบ้านเมืองแปง บ้านใหม่ดอนตัน บ้านตาลเจ็ดต้น บ้านแม่ฮี้ บ้านแม่เย็น เวียงใต้ และเวียงเหนือ ขอกราบขอบพระคุณ พระอภิปวงษ์ ฐิตธมโม เจ้าอาวาสวัดเมืองแปง กำนันสุขุมภู สุขก้า และแม่หลวง บ้านเมืองแปง พ่อหลวงพัน-วรเมธ อินทอง และแม่หลวง บ้านใหม่ดอนตัน โรงเรียนบ้านเมืองแปง โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพบ้านเมืองแปง องค์การบริหารส่วนตำบลเมืองแปง ลุงเต็ง-ป้าเพ็ญ แห่งดวงเกสส์เฮาส์ ป้าดวงจันทร์ อรัญญา ขอบคุนอุ๊ยใบ คำฟู พ่อจันทร์ อินทสาร พ่อใจ อินยา กำนันฐิเวช จอหนาน พ่อครูแสน ใจแปง อาจารย์ทองอินทร์ แจ่มแจ่ม พ่อหลวงฉิมคำ-แม่หลวงเพ็ญศรี ติโด๊ะ บ้านเมืองน้อย ครอบครัวจะแฮบ้านป่ายาง พ่อหลวงเจริญ-แม่หลวงวรรณา ไหมนวนละครอบครัวศรีธิบุกแห่งบ้านตาลเจ็ดต้น ที่มอบน้ำใจและให้ความเป็นมิตรกับคณะผู้วิจัย

อำเภอขุนยวม ขอบคลุมชุมชนป๊อก ส. ภูธร เทศบาลขุนยวมบ้านค้อแพะ-บ้านหลวง บ้านห้วยต้นนุ่น บ้านแม่กิ บ้านประดู่เมือง บ้านเมืองปอน บ้านแม่สุริน ขอขอบพระคุณท่านนอคม วิชญพันธ์ แห่งบ้านห้วยต้นนุ่น พ่อหลวง ไชยเดช สุทินกรณ์ บ้านค้อแพะคณะกรรมการท่องเที่ยวบ้านค้อแพะ-บ้านค้อแพะ-จันทริกา ทองค้ำโพง-จิราภรณ์ เมืองนำโชค หมอชิตูใจ วิชญพันธ์ โรงเรียนขุนยวมวิทยา โรงเรียนพุทธเกษตร ที่มีความกรุณาต่อทีมวิจัยขอขอบคุณ คุณคณิศรพงศ์ สุวรรณสังข์ ผู้นำทางในการสำรวจเส้นทางค้อแพะ-ห้วยต้นนุ่น และให้ความช่วยเหลือตลอดการเดินทางสำรวจทุกครั้ง ขอขอบคุณลุงจอร์จ อูประ ปลัดเทศบาล และเจ้าหน้าที่เทศบาลตำบลขุนยวม ที่เอื้อเฟื้อข้อมูลภายในอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ขอขอบคุณชาวขุนยวมทุกท่านไม่ว่าจะสนับสนุนหรือคัดค้านการสร้างอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น หลังใหม่ที่ทำให้เห็นว่าการวิจัยมีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ไม่ว่าจะถูกนำไปใช้อย่างไรก็ตาม อีกทั้งทำให้เราตระหนักว่า “การแสวงหาความจริงคือหน้าที่หลักที่สำคัญของนักวิชาการ/นักวิจัย”

ขอบคุณน้ำเพ็ญ-จันทร์เพ็ญ จรรยาดี ที่ช่วยดูแลทีมวิจัยในระหว่างการทำงานในอำเภอขุนยวม ทำให้รู้สึกเหมือนกับเป็นส่วนหนึ่งของครอบครัว และ พ.ต.ท. เจริญชัย ชมธวัช สำหรับความเอื้อเฟื้อบ้านขุนยวม รวมถึงข้อมูลจากบุคคลและวัตถุสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งในและนอกพิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 อันเกิดจากแรงกายแรงใจ และทุนส่วนตัวเพื่อรวบรวมให้เกิดประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังและกลายเป็นอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่นในปัจจุบัน

ขอบคุณทุกน้ำใจจากทุกหมู่บ้านที่มีให้ พร้อมความเป็นมิตรที่มีต่อคณะผู้วิจัย ทุกประสบการณ์ทำให้รู้สึกว่าเป็นบ้านหลังที่สอง

ขอบคุณดร. จรูญ คำวนตา ประธานสภาวิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน ที่ให้กำลังใจคณะผู้วิจัยมาโดยตลอดการทำงานในจังหวัดแม่ฮ่องสอน รวมทั้งวิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน (หน่วยการศึกษาอำเภอ ปาย ปางมะผ้า และขุนยวม)

ขอบคุณ อาจารย์ปฐมฤกษ์ เกตุทัต คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ ศ.ดร. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ปรึกษาโครงการวิจัยที่ให้ความสนใจให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ต่อการทำงานวิจัย ขอขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ ดร. อมรา ศรีสุชาติ สำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร และดร. พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง ที่กรุณาเสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับผลการวิจัยแต่ละด้าน

ท้ายนี้ขอขอบคุณผู้ช่วยนักวิจัยในปัจจุบันทุกคน วอภัญญา ณ หนองคาย สมถวิล สุขเลี้ยง เสาวลักษณ์ เขียนนอก และวัชรินทร์ มณีวงษ์ ที่ร่วมทุกข์-สุข เผชิญกับปัญหาอุปสรรคต่างๆ ระหว่างการทำงานอย่างไม่ย่อท้อ และอดีตผู้ช่วยนักวิจัย ทรงศักดิ์ ปัญญา รมย์ กนิษฐานนท์ และสิริวรรณ สิริวนิชย์ รวมถึง สุกร ชูทรงเดช ที่มาช่วยสร้างสีสันให้กับงานวิจัยด้วยภาพวาดที่สดใส อาจารย์ผู้สืบทอด รอดเจริญ คณะโบราณคดี และณัฐพงษ์ จันทรเครือ ที่มาช่วยจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการรวมทั้งนักศึกษาคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่ได้มาช่วยทำงานระหว่างการเดินทางงานวิจัย

ขอบคุณคณะผู้วิจัยทุกคน ดร. ร่มเย็น โกสยิกานนท์ ที่ทำให้งานยากกลายเป็นง่าย และช่วยขับเคลื่อนงานวิจัยจนเกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง รวมถึงมุกดา ไล่พิรุณ ผู้มีเทคนิค และวิธีการทำงานในชุมชนอย่างเชี่ยวชาญ ตลอดจน เชิดศักดิ์ ตรียาภิวัฒน์ นักวิจัยด้านโบราณคดี โครงการฯ ระยะเวลาหนึ่ง ลลิตา ยาวังแสน นักวิจัยด้านกระบวนการมีส่วนร่วม โครงการระยะที่ 2 ขอขอบคุณโดยเฉพาะอาจารย์นุชนางค์ ชุมดี นักวิจัยที่เป็นมากกว่าการเป็นนักวิจัย เธอเป็นทั้งผู้ช่วยหัวหน้าโครงการ ผู้ช่วยบรรณาธิการ ที่ปรึกษาผู้ช่วยนักวิจัย และอื่นๆ

อีกมากมาย และศิริลักษณ์ กัณฑ์ศรี เลขานุการโครงการฯ หากไม่มีศิริลักษณ์ กัณฑ์ศรี การดำเนินงานโครงการ คงจะไม่ราบรื่น ขอบใจที่ช่วยเหลือความจำ ประสานงาน และเป็นผู้จัดการที่ดีในการบริหารจัดการจนงานสำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดี

นอกจากนี้ยังมีบุคคลอีกมากมายที่ให้ความอนุเคราะห์คณะวิจัยในระหว่างที่ทำงานในพื้นที่ ซึ่งไม่อาจจะเอ่ยนามได้ทั้งหมดในที่นี้

สุดท้าย คุณค่าและความดีที่มีในงานวิจัยนี้ขออุทิศให้กับผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุภาพร นาคบัลลังก์ กัลยาณมิตรคนสำคัญ ที่เป็นกำลังใจในการไล่ล่าความฝันมาโดยตลอด ณัฐวัฒน์ อุทธรังกร นักเขียนหัวใจใสที่ติดตามคณะวิจัยไปสำรวจจนผลิตหนังสือเรื่อง “กระทิงป่าขุนขาม” ออกมา อาจารย์อำนาจ คอวนิช ผู้ที่เห็นความสำคัญของงานวิจัย มีความสนใจและติดตามงานวิจัยตลอดจนลุงยิง-ละยิง แก้วมงคล ลุงครึ่ง-ประหยัด วิชาเชาว์ ลุงประยูร กิระ พ่อปิ่น ปิ่นแก้ว พ่อดวงดี ใจแปง พ่อบัณฑิต แสนคำ ขายแก้ว จันทสิมา ขายปู้ ตาสิดิ ขายจันทร์ และพระอธิการเกษม ปิยธมโม รวมทั้งเจ้าของความทรงจำอีกหลายท่าน ที่เสียชีวิตไประหว่างการดำเนินงานตั้งแต่โครงการฯ ระยะที่ 1-3 เสียหายที่ทุกท่านไม่มีโอกาสได้เห็นผลงานที่เสร็จสิ้นนี้

คณะผู้วิจัยหวังว่าผลงานชิ้นนี้คงจะมีประโยชน์ต่อชุมชน นักโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ นักวิชาการ นักศึกษา นักเรียน ข้าราชการ และผู้สนใจทั่วไป

รัศมี ชูทรงเดช และคณะวิจัย

สารบัญ

	หน้า
คณะผู้วิจัย	ข
บทคัดย่อสำหรับผู้บริหาร	ค
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
คำนำ	ช
คำขอบคุณ	ญ
สารบัญ	ฐ
สารบัญตาราง	ฅ
สารบัญแผนที่	ณ
สารบัญรูป	ด
บทนำ	1
บทที่ 1 กรอบความคิดในการวิจัย	15
1.1 กระบวนทัศน์ในการวิจัย (Research Paradigms)	16
1.2 กรอบแนวคิด (Conceptual Frameworks)	24
1.3 สรุป	33
บทที่ 2 การค้นคว้าในอดีต	35
2.1 การค้นคว้าด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์	35
2.2 สรุป	41
บทที่ 3 ประวัตินุชนในพื้นที่วิจัย	43
3.1 พื้นที่วิจัย	43
3.2 ประวัตินุชนในพื้นที่วิจัย	50
3.3 สรุป	61
บทที่ 4 มรดกวัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม	63
4.1 มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้: หลักฐานทางโบราณคดี	64
4.2 มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้: ประวัตินุชนชุมชน	73
4.3 สรุป	75

สารบัญ(ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 ความรู้และการจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยชุมชนและโครงการวิจัย	77
5.1 ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน	77
5.2 วิธีการจัดการความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน	79
5.3 การเผยแพร่ความรู้และการใช้ประโยชน์งานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่น	82
5. 4 บทสรุป	83
บทที่ 6 มรดกวัฒนธรรมของสังคมร่วมสมัย	85
6.1 คุณค่าของมรดกวัฒนธรรมของสังคมร่วมสมัย	85
6.2 กรรณสิทธิของมรดกวัฒนธรรม: ใครเป็นเจ้าของ?	89
6.3 การจัดการแหล่ง โบราณคดีของชุมชน	94
6.4 อภิปรายผล	97
6.5 สรุป	99
บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอเชิงนโยบายในการจัดการมรดกวัฒนธรรม	101
7.1 สรุปภาพรวมการวิจัย	101
7.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและแนวทางการอนุรักษ์ จัดการและพัฒนาแหล่ง โบราณคดี และแหล่งประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน	113
7.3 การเผยแพร่และการใช้ประโยชน์สาธารณะ	122
7.4 คุณูปการของงานวิจัย	122
7.5 สรุป	125
บรรณานุกรม	127

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ 4.1	ตารางแสดงแหล่งโบราณคดีที่พบในอำเภอบาง	69
ตารางที่ 4.2	ตารางแสดงแหล่งโบราณคดีที่พบในอำเภอบางมะผ้า	70
ตารางที่ 4.3	ตารางแสดงแหล่งโบราณคดีที่พบในอำเภอบางยวน	71

สารบัญแผนที่

	หน้า
แผนที่ที่ 3.1	แผนที่แสดงที่ตั้งพื้นที่วิจัยในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน
แผนที่ที่ 3.2	แผนที่แสดงอำเภอปาย
แผนที่ที่ 3.3	แผนที่แสดงอำเภอปางมะผ้า
แผนที่ที่ 3.4	แผนที่แสดงอำเภอขุนยวม

สารบัญรูป

	หน้า
รูปที่ 1.1 โมเดลของแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย	16
รูปที่ 1.2 โมเดลขององค์รวมทางวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยระบบย่อยๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน	18

บทนำ

1. ปัญหาที่วิจัยและความสำคัญของปัญหา

แม่ฮ่องสอนเป็นจังหวัดแห่งหนึ่งในภาคเหนือที่ลักษณะพิเศษของพื้นที่แตกต่างจากที่อื่นๆ มีความร่ำรวยในทรัพยากรทั้งด้านธรรมชาติทั้งดง โดยเฉพาะถ้ำและเทือกเขาหินปูนที่โดดเด่น และความหลากหลายของชาติพันธุ์-วัฒนธรรม จึงทำให้จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้รับความสนใจเป็นพิเศษจากหน่วยงานวิจัย หน่วยงานราชการ และเอกชน ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยและงบประมาณเพื่อพัฒนาพื้นที่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการท่องเที่ยว กลุ่มชาติพันธุ์กลายเป็นจุดขายที่สำคัญของพื้นที่ วัฒนธรรมและประเพณีกลายเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้า เกิดกระบวนการประดิษฐ์วัฒนธรรม เช่น ประเพณีปอยส่างลอง การเดินจะคี ฯลฯ¹ เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศเข้ามายังพื้นที่ ซึ่งประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก ในระยะ 5-10 ปีที่ผ่านมา ได้รับความชื่นชอบจากนักท่องเที่ยวในระบบบริโภคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ สำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย ความนิยมท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอนสูงมากในช่วงหน้าหนาว มีการไหลบ่าของนักท่องเที่ยวและการย้ายถิ่นของผู้คนมาแสวงโชคในพื้นที่ท่องเที่ยวเช่นอำเภอปาย จึงเกิดผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ ผู้คน วิถีชีวิตและประเพณี เกิดการเลื่อนไหลทางวัฒนธรรม เมื่อชีวิตและวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้า คุณค่าของความเป็นมนุษย์ก็ถูกลดทอนมากยิ่งขึ้น ในทำนองเดียวกันเกิดกระบวนการรื้อฟื้นวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การแสดงเพื่อแสดงอัตลักษณ์และความเป็นชาติพันธุ์เพื่อใช้ในการต่อรองกับบุคคลภายนอกเช่นกัน² ดังนั้นปรากฏการณ์ที่เราเห็นในปัจจุบันจึงมีความซับซ้อนและจำเป็นต้องทำความเข้าใจปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในยุคสมัยที่โลกไร้พรมแดน และเกิดการลบเลือนของพรมแดนทางวัฒนธรรมที่ตายตัว ทำให้เห็นวัฒนธรรมข้ามชาติ/พรมแดนเข้ามาแทรกของวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นภัยคุกคามที่สำคัญในขณะนี้³

กว่าทศวรรษที่ผ่านมา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยได้สนับสนุนโครงการวิจัยด้านต่างๆ ในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเฉพาะงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรท้องถิ่น เพื่อเป็นการดำรงและป้องกัน

¹ ดวงใจ หล่อธนวิชัย, “จากปางมะผ้าสู่ปาย : บนเส้นทางพัฒนาการท่องเที่ยว,” ใน พลวัตทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันที่ 9-10 สิงหาคม 2549), 473-491.; ทวีช จตุรพุกย์ อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และกระบวนการกลายเป็นสินค้า การเมืองวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ในบริบทการท่องเที่ยว ใน อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 1, เอกสารวิชาการลำดับที่ 68 (กรุงเทพฯ:ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2552), 171

² ยศ สันตสมบัติ, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์, 2542). ; ยศ สันตสมบัติและคณะ, อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 1 , เอกสารวิชาการลำดับที่ 67 (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551). ; ยศ สันตสมบัติและคณะ, อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 1 , เอกสารวิชาการ ลำดับที่ 68 (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551).

³ อานันท์ กาญจนพันธุ์, วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2549).

คลื่นโลกาภิวัตน์ที่ไหลบ่าเข้ามา เช่นงานวิจัยเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร⁴ การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนของจังหวัดแม่ฮ่องสอน⁵ การสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน⁶ โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า⁷ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น กับการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนบริเวณแม่น้ำลา-แม่น้ำของ อำเภอปางมะผ้า อำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย⁸ ตลอดจนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เช่น งานวิจัยเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน⁹ ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹⁰ จนกระทั่ง สกว. เกิดการพัฒนากระบวนการวิจัยใหม่เป็นงานวิจัยเชิงพื้นที่เน้นเฉพาะจังหวัดแม่ฮ่องสอน¹¹ จึงทำให้เกิดฐานทรัพยากร “ความรู้” เกี่ยวกับจังหวัดแม่ฮ่องสอนเกิดขึ้นจำนวนมาก ซึ่งถูกนำไปใช้ในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวโดยชุมชนและทำความเข้าใจปัญหาความซับซ้อนทางสังคมและวัฒนธรรมบริเวณพื้นที่ชายแดน

⁴ ยศ สันตสมบัติ และคณะ, *ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร* (เอกสารโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (โครงการ BRT, 2545).

⁵ ดวงใจ หล่อธนะนิษฐ์และโยชิระ อิวะสะ, *การศึกษาเพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนของจังหวัดแม่ฮ่องสอน* (รายงานการวิจัยเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545).

⁶ สิทธิพงศ์ ดิลกวิช, *รายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543).

⁷ รัศมี ชูทรงเดช, *พลวัตของสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2549); รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, *รายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เล่ม 1-8*, (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546); รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, *รายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง*, เล่ม 1-8, (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550).

⁸ อารยะ ภูหัทธและคณะ, *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำลา-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. เอกสารอัดสำเนา, 2546).

⁹ ยศ สันตสมบัติและคณะ, *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 1*, เอกสารวิชาการลำดับที่ 67 (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551). ; ยศ สันตสมบัติและคณะ, *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 2*, เอกสารวิชาการลำดับที่ 68 (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2551).

¹⁰ สุภาวดี มีสิทธิ์ และคณะ, *งานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544). ; สุภาวดี มีสิทธิ์ และคณะ, *รายงานการวิจัยการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในชุมชนแม่ละนา อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545).

¹¹ อุดร วงษ์ทับทิมและคณะ, *รายงานวิจัยเรื่องชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ จังหวัดแม่ฮ่องสอน* (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545).

¹² สิลารักษ์ บัวสายและสุชาดา จินะจิตร, *และรอย 16 ปี สกว. นวัตกรรมสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลง* (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552), 47-50.

แม้ว่าจะมีงานค้นคว้าเกี่ยวกับจังหวัดแม่ฮ่องสอนจำนวนหนึ่ง แต่ก็ยังไม่เพียงพอ ไม่ทันการณ์ในการเตรียมชุมชน/ท้องถิ่น ให้ได้รับต่อกระแสโลกาภิวัตน์ที่ถาโถมเข้ามาในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในปัจจุบัน โดยเฉพาะอำเภอปายมีความรุนแรงมาก งานค้นคว้าที่ผ่านมามีจำนวนน้อยมากที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการที่รวบรวมเรื่องราวของภูมิหลังทางด้านสังคม-วัฒนธรรมของชุมชน/กลุ่มชาติพันธุ์ ประวัติความเป็นมาของชาติพันธุ์ต่างๆ ทำให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของพื้นที่ที่ยังค่อนข้างจำกัด ส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาจากการรวบรวมข้อมูลด้านประเพณี วิถีชีวิต และประวัติศาสตร์ความทรงจำ¹³ ทั้งที่จุดแข็งของพื้นที่ซึ่งจังหวัดใช้ในการโปรโมตคือความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรม แต่เน้นที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่เป็นหลัก ส่วนงานค้นคว้าที่รวบรวมข้อมูลประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ยังน้อยอยู่และขาดการวิจัยอย่างเป็นระบบที่มีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลตามวิธีวิทยาของแต่ละศาสตร์ จึงทำให้มีความรู้เพียงในระดับผิวเผิน นักวิชาการเฉพาะทางที่สนใจทำงานค้นคว้าวิจัยเชิงพื้นที่ในประเด็นที่กลุ่มลี้ก่อดนอยลงอย่างเห็นได้ชัด ทำให้เมื่อเกิดปัญหาหรือข้อขัดแย้งขึ้นภายในท้องถิ่น ชุมชนจึงขาดข้อเท็จจริง ที่เป็นข้อมูลกลางสำหรับการใช้ในการเป็นฐานสำหรับการตัดสินใจในการแก้ปัญหากรณีข้อขัดแย้งเรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรมสงครามโลกครั้งที่สอง ที่อำเภอขุนยวม เป็นต้น หรือวางแผนในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ดังนั้นจึงพบว่างานเหล่านี้มักให้ความสนใจที่รูปแบบของการจัดการที่เน้นเรื่องข้อจัดการ/กลไกของการจัดการมากกว่าการผลิตความรู้ที่เป็นพื้นฐาน

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนใน อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัด

แม่ฮ่องสอน ซึ่งได้ดำเนินงานระหว่าง พ.ศ. 2550-52¹⁴ เป็นหนึ่งในโครงการวิจัยดำเนินการต่อยอดจากงานวิจัยทางวิชาการเดิม คือ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีวัตถุประสงค์ที่จะนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและสังคมโดยรวม โครงการวิจัยนี้เชื่อว่าองค์ความรู้ทางวิชาการเป็นหัวใจที่สำคัญสำหรับการนำไปสร้างเป็นเนื้อหาสำหรับการท่องเที่ยว และเป็นรากฐานที่สำคัญในการสร้างภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมและการดำรงอยู่ของชุมชนชาติพันธุ์ท่ามกลางกระแสทุนนิยมความรู้ทางวิชาการสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาต่างๆ ได้ สำหรับงานวิจัยระยะที่หนึ่ง โครงการฯ ได้ทดลองใช้โมเดลของการดำเนินงานวิจัยในอำเภอปางมะผ้ามาใช้ในการสืบค้นความรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอปาย และขุนยวม

ข้อค้นพบที่สำคัญจากงานวิจัยโครงการระยะที่หนึ่ง คือ การสร้างฐานองค์ความรู้ทางวิชาการด้านโบราณคดี-ประวัติศาสตร์-มานุษยวิทยาเป็นแกนกลางของสายใยที่ถักทอเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชุมชนต่างอำเภอร่วมกัน ผลการสำรวจทางโบราณคดีทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ คือ

- 1) ทราบประวัติศาสตร์พัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรมในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ เพราะมีข้อค้นพบใหม่คือแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในอำเภอปายและขุนยวม ซึ่งทำให้เพดานอายุของร่องรอยการอยู่อาศัยเก่าไม่น้อยกว่าประมาณ 10,000 ปีมาแล้ว และยังพบแหล่งโบราณคดีโลงไม้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการกระจายตัวของกลุ่มคนในวัฒนธรรมโลงไม้ที่เข้ามาถึงอำเภอปาย นอกจากนี้ข้อมูลใหม่ที่แหล่งโบราณคดีบ้านน้ำสุผาเสื่อ และแหล่งโบราณคดีถ้ำโลงลึกที่อำเภอปางมะผ้า ทำให้ยืนยันการฝังศพในโลงไม้ของคนก่อนประวัติศาสตร์สมัยเหล็กที่อายุระหว่าง 2,220-1,000 ปีมาแล้ว ซึ่งแต่เดิมยังเป็นข้อถกเถียงกันในทางวิชาการอยู่

¹³ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน, วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาของจังหวัดแม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬารักษ์, 2549).

¹⁴ รัศมี ชูทรงเดชและคณะ, รายงานฉบับสมบูรณ์: โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน , เล่ม1-8 (เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552) และดูเพิ่มเติมใน <http://ppkproject.trf.or.th>.

2) สร้างความรู้ใหม่ข้อมูลในสมัยล้านนาในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งมีข้อมูลเดิมอยู่น้อยมาก เพราะการพบแหล่งโบราณสถานในอำเภอปายและขุนยวม มักจะตั้งอยู่ในแอ่งและขอบแอ่งที่ราบทั้งสองอำเภอ หลักฐานทางโบราณคดีจากทั้งสองอำเภอเป็นหลักฐานที่ยืนยันเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงความสำคัญของเมืองปาย และเมืองยวมในฐานะที่เป็นเมืองหน้าด่านสมัยล้านนา

3) ส่วนประวัติศาสตร์บอกเล่าที่รวบรวมจากทั้งสองอำเภอก็ช่วยทำให้เห็นภาพของวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งปัจจุบัน ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ไม่เคยมีการรวบรวมมาก่อน

4) ทำให้ทราบว่าชุมชนปัจจุบันที่อาศัยอยู่ในอำเภอปายและขุนยวมอาจจะมี ความสัมพันธ์กับ ประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานในแต่ละช่วงเวลา หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในอำเภอปาย เช่น พระพุทธรูป จารึก และศาสนสถาน แสดงถึงร่องรอยการอยู่อาศัยที่เก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ 21 สมัยอาณาจักรล้านนา มีกลุ่มชาติพันธุ์เดิม ได้แก่ คนเมือง ไทใหญ่ และลัวะ ขณะที่อำเภอขุนยวมและอำเภอปางมะผ้า พบว่ามีการเข้ามาอยู่อาศัยในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 23 ซึ่งสอดคล้องกับประวัติศาสตร์บอกเล่า กลุ่มคนที่เข้ามาอยู่ในระยะแรก คือไทใหญ่และคนเมือง ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น ปกาเกอญอ ลาหู่ ลีซู ม้ง และจีนฮ่อ ซึ่งเข้ามาภายหลังก็มีปัจจัยการเคลื่อนย้ายที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น การค้า ขาย การขยายที่ดินทำกิน และการรับจ้างเป็นแรงงาน นอกจากนี้โครงการฯ ได้ดำเนินการจัดการมรดกวัฒนธรรม ทั้งด้านการจัดการความรู้และการจัดการกายภาพ โดยการถ่ายทอดความรู้และทดลองจัดทำเส้นทางท่องเที่ยวโดยชุมชน

สำหรับท้องถิ่น ผลการวิจัยก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในชุมชน ท้องถิ่น ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ทำให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในการต่อรองทางสังคม การเมืองและเศรษฐกิจ รวมทั้งตระหนักถึงความสำคัญของท้องถิ่นของตนว่ามีความสำคัญระดับประเทศไม่น้อยหน้ากว่าจังหวัดอื่นๆ รวมทั้งเกิดสำนึกร่วมของชุมชนต่างชาติพันธุ์ที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน

โดยสรุป หลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าคนในอดีตไม่ได้อยู่อาศัยโดดเดี่ยว หากแต่มีปฏิสัมพันธ์กับคนที่อยู่รอบๆ มีเครือข่ายทางสังคม-การเมือง-เศรษฐกิจ และมีการรับส่งวัฒนธรรมกัน รวมทั้งการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนไปมา มีการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและการผสมผสานทางวัฒนธรรม จนเกิดความหลากหลายของชาติพันธุ์และวัฒนธรรมในปัจจุบันอันกลายเป็นอัตลักษณ์ที่สำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจพื้นที่ชายแดนเป็นอย่างยิ่ง เพราะปัจจุบันมรดกวัฒนธรรมกลายเป็นเรื่องของความหมายที่ผู้คนต่างก็ช่วงชิง ตีความ และให้ความหมายใหม่ตามภูมิหลังและประสบการณ์ของตน¹⁵

อนึ่ง การดำเนินงานวิจัยตลอดระยะเวลา 1 ปี ที่ได้ดำเนินการทำงานต่อยอดโครงการสืบค้นและจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่หนึ่ง โดยได้สำรวจสถานภาพขององค์ความรู้ด้านมรดกวัฒนธรรมในอำเภอปายและขุนยวมเบื้องต้น เนื่องจากขาดข้อมูลความรู้ ซึ่งเมื่อเสร็จสิ้นการดำเนินงาน โครงการระยะที่สอง สามารถรวบรวมความรู้ได้ระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะขอบเขตการวิจัยค่อนข้างกว้างทั้งในมิติของเวลาและสถานที่ ทำให้ไม่ได้ข้อมูลที่ลุ่มลึกเกี่ยวกับการค้นหาคำตอบในเรื่องปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ประกอบกับธรรมชาติของข้อมูลที่ไม่สม่ำเสมอส่งผลให้เกิดช่องว่างและความเชื่อมั่นในการตีความ-อธิบายปรากฏการณ์และบริบทที่เกิดขึ้น

¹⁵ อานันท์ กาญจนพันธุ์, *วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม* (กรุงเทพฯ: คบไพล, 2549).; Skeates, *Debating the Archaeological Heritage* (Trowbridge: Redwood Books Ltd. 2000); Smith, *Archaeological Theory and Politics of Cultural Heritage* (London and New York: Routledge, 2006).

โดยเฉพาะประเด็นเรื่องการปฏิสัมพันธ์ของคนบนพื้นที่สูงกับคนบนพื้นที่ราบ/คนที่ต้องติดกับคนภายใน อันส่งผลต่อพลวัตของการเปลี่ยนแปลง (change) ปรับปรน (adaptation) ทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมในอดีตจนถึงการดำรงอยู่ของชาติพันธุ์ในปัจจุบัน นอกจากนี้ งานวิจัยระยะที่หนึ่งยังขาดระบบการจัดการและเรียนรู้/สร้างองค์ความรู้ร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับนักวิจัย¹⁶ ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการเสริมอำนาจชุมชนในการกำหนดทิศทางการใช้องค์ความรู้จากผลงานวิจัยด้วยตนเอง อันนำไปสู่การจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

ดังนั้น โครงการวิจัยระยะที่สาม จึงเป็นงานวิจัยที่ ต่อยอดจากโครงการ “สืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน” ระยะที่สอง โดยเน้นการวิจัยบุกเบิกและสืบค้นข้อมูลทางวิชาการที่ลุ่มลึกขึ้น โดยมีงานวิจัยด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นหัวใจ เน้นประเด็นคำถามเรื่องการใช้และการจัดการทรัพยากรเพื่ออธิบายพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา ส่วนงานด้านวิจัยกระบวนการจัดการจะให้ความสำคัญกับต้องการของท้องถิ่น โดยมีนักวิจัยท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างองค์ความรู้ทางวิชาการและการใช้ประโยชน์โดยชุมชน โดยเชื่อองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังของพื้นที่และมรดกวัฒนธรรมของอดีตกับปัจจุบันว่ามีการดำรงอยู่หรือเปลี่ยนแปลงอย่างไร แล้วนำไปเสนอเป็นแผนและนโยบายในการจัดการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมร่วมกับชุมชนและองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น

งานวิจัยนี้สนใจที่จะตรวจสอบและอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรมใน 4 ช่วงเวลาหลักเน้นการวิจัยในพื้นที่ 3 แห่ง คือพื้นที่ราบขนาดเล็กในหมู่บ้านเมืองแพม อำเภอปางมะผ้า แม่ฮ่องสอน ในอำเภอปาง และแอ่งห้วยตื้นนูนในหมู่บ้านห้วยตื้นนูน เพื่อสามารถทำให้สืบค้นในเชิงลึกและจัดการกระบวนการจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างมีประสิทธิภาพ จนเกิดแผนการจัดการที่เป็นรูปธรรมและมีการตรวจสอบประเมินผลว่าใช้ได้ผลจริง

- 1) ช่วงเวลาระหว่าง 35,000-5,000 ปีมาแล้ว ที่ได้รับผลกระทบของสภาพภูมิอากาศในบริบทโลก¹⁷ โดยเฉพาะการปรับตัวของคนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีข้อสันนิษฐานทางโบราณคดีว่าคนก่อนประวัติศาสตร์สามารถจัดการและใช้ทรัพยากรในระบบนิเวศที่หลากหลายทั้งในภูเขาสูง ที่ราบเชิงเขา และที่ราบ ซึ่งกระบวนการนี้เองนำไปสู่การเพาะปลูกและทำกิจกรรมในสมัยต่อมา¹⁸

¹⁶ สิทธิชัย ประพุทธนิติสาร, การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม : แนวคิดและแนวปฏิบัติ (เชียงใหม่: วนดาการพิมพ์, 2545).

¹⁷ Bellwood, *Prehistory of the Indo-Malaysian Archipelago* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1997).; Roberts, *The Holocene: An Environmental History* (Malden: Blackwell, 1998).

¹⁸ Gorman, "The Hoabinhian and after: subsistence patterns in Southeast Asia during the late Pleistocene and early recent periods," *World Archaeology*, 2, 3 (1971), 300-320.; Price and Gorman, *Last Hunters First Farmers*, (Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press, 1995); รัศมี ชูทรงเดช, โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547).

2) ช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-25 ในยุคประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงเกิดจากปัจจัยภายในและภายนอก
ช่วงที่หนึ่ง-ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 21-23 มีการขยายตัวทางการค้าทำให้เกิดเครือข่ายการค้า
ในวงกว้างหรือเรียกว่า “ระบบโลก” (World System) โดยนักประวัติศาสตร์ชื่อ อิมมานูเอล วอลสเตอร์สไตน์
(Immanuel Wallerstein)¹⁹ เครือข่ายการค้านี้ทำให้เกิดการเติบโตของชุมชน เมือง แวนแคว้น และอาณาจักรขึ้นมา
ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในการแสวงหาสินค้าซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศ²⁰ ดังนั้น พัฒนาการของ
บ้านเมือง สังคมและวัฒนธรรมของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมในช่วงสมัยล้านนา จำเป็นต้องเชื่อมโยงกับ
บริบททางการเมือง-เศรษฐกิจกับอาณาจักรล้านนา ที่มีเมืองศูนย์กลางที่เชียงใหม่ และอาณาจักรเพื่อนบ้านใน
ประเทศพม่า รัฐฉาน และอยุธยา เพราะการติดต่อสัมพันธ์ทางการเมืองและการค้าระหว่างอาณาจักร²¹ หรือ
ประเทศส่งผลกระทบต่อ การเกิดพัฒนาการของบ้านเมืองภายในพื้นที่วิจัยและจนเกิดลักษณะร่วมทางวัฒนธรรม
ในช่วง 500-200 ปีที่ผ่านมา หลักฐานจากการสำรวจทางโบราณคดี แสดงให้เห็นว่าชุมชนสมัยประวัติศาสตร์ยังคง
อาศัยอยู่ในพื้นที่สูงอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีพื้นที่ราบที่จำกัด จึงทำให้มีการตั้งถิ่นฐานกระจาย
อยู่ในพื้นที่สูง หุบเขา หรือแอ่งที่ราบขนาดเล็ก ขนาดของชุมชนจึงมีขนาดเล็ก ไม่ได้มีลักษณะเป็นเมืองดังเช่น
ชุมชนที่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำ²² อย่างไรก็ดี ยังไม่มีการตรวจสอบของบริบทของการเกิดชุมชนในพื้นที่วิจัยว่า
เกี่ยวข้องการจัดการทรัพยากรประเภทของป่าเพื่อการค้าของอาณาจักรล้านนาหรือเครือข่ายการค้านานาชาติ
หรือไม่

ช่วงที่สอง-ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 24-25 หรือประมาณ 150-50 ปีที่ผ่านมา เกิดการเปลี่ยนแปลง
ทางการเมือง-เศรษฐกิจ ซึ่งจัดอยู่ในยุคร่วมสมัยอาณาจักรในเวลานั้นจึงเกิดการอพยพเคลื่อนย้ายของผู้คนจาก
ต่างถิ่นหลากหลายชาติพันธุ์ เช่น ไทใหญ่ คนเมือง ปกาเกอญอ จากภายในและภายนอกประเทศไทย เข้ามาอยู่อำเภอ
ปายและขุนยวมมากขึ้นเพื่อเป็นแรงงานในกิจการทำไม้ ส่งผลให้เกิดการถ่ายโอนประสบการณ์ วัฒนธรรมระหว่าง
ผู้คน ต่อมาเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ และแผนที่ทำให้มีการลากเส้นพรมแดนของรัฐชาติ ส่งผลให้ผู้คนที่เคยอยู่ในพื้นที่
เดียวกันมาก่อน และผู้คนที่เคยเคลื่อนย้ายไปมาอย่างอิสระ ต้องสร้างความเป็นถิ่นฐาน (production of locality)

¹⁹ Wallerstein, *The Modern World System, vol I: Capitalist Agriculture and the Origin of the European World Economy, 1600-1750* (New York: Academic Press, 1974); Wallerstein, *The Modern World System, vol II: Mercantilism and Condolidation of the European World Economy, 1730-1840's* (San Diego: Academic Press, 1980).

²⁰ Junker, L., *Raiding, Trading, Feasting: The Political Economy of Philippines Chiefdoms* (Honolulu : University of Hawaii Press, 1999); Morrison and Junker, L., *Forager-Traders in South and Southeast Asia: Long Term Histories* (Cambridge : Cambridge University Press, 2002).

²¹ Reid, A., *Southeast Asia in the Age of Commerce: 1450-1680, Vol. I: The Land Below the Winds*. (New Heaven: Yale University Press, 1988).

²² ศรัสวัสดิ์ อ่องสกุล, *ประวัติศาสตร์ล้านนา*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550); เจริญศักดิ์ ศรีธวัชวัฒน์, “ภูมิทัศน์เชิงสัญลักษณ์ : พินิจสังคมวัฒนธรรมสมัยล้านนาที่แม่ฮ่องสอน” ใน *การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน*, รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ : สปีดพริ้นติ้งแอนด์กราฟฟิคดีไซน์, 2552), 115-129.

ให้ชัดเจน จึงเกิดภาพการตั้งหลักปักฐานในพื้นที่กลายเป็นคนพื้นถิ่น โดยมีการสร้างความสัมพันธ์ทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม จนทำให้เกิดสำนึกร่วมของความเป็นคนถิ่นเดียวกันในที่ผู้ใด

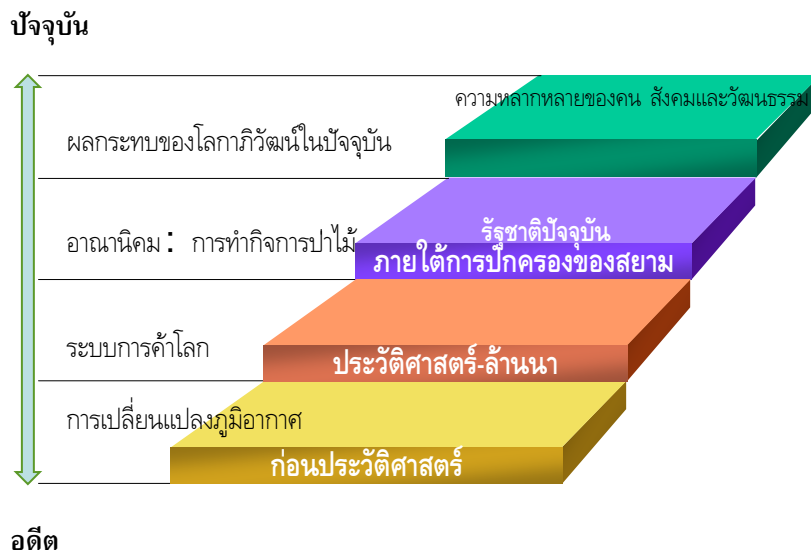
ในปัจจุบัน-ยุคโลกาภิวัตน์ ระบบทุนนิยมเสรีในโลกยุคโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลกระทบทางด้านวัฒนธรรม สังคมและเศรษฐกิจต่อประเทศกำลังพัฒนาโดยตรง โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมวัฒนธรรมที่เป็นผลจากกระแสของเศรษฐกิจบริโภคนิยมจากประเทศตะวันตก ในพื้นที่วิจัยสังคมบริโภคนิยมได้ระบอบอย่างกว้างขวางในชุมชนชาติพันธุ์/ท้องถิ่น คนหนุ่มสาวละทิ้งชุมชนเข้าไปขายแรงงานในเมือง วัฒนธรรมชุมชนเริ่มอ่อนแอ วิถีชีวิตและประเพณีเริ่มสูญหายไปพร้อมกับคนรุ่นแรก มีการขายตัวจากคนต่างถิ่นทั้งที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ คนไทยจากภาคต่างๆ และคนต่างชาติเข้ามาแสวงโชค ลงทุนประกอบธุรกิจและตั้งรกรากในพื้นที่ที่วิจัยมากขึ้น ขณะที่ฐานทรัพยากรมีจำกัด ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรทั้งทางธรรมชาติและวัฒนธรรมระหว่างคนท้องถิ่นกับนายทุนหรือผู้ประกอบการดังที่พบเห็นทั่วไปทั้งในจังหวัดแม่ฮ่องสอน²⁴ และสอดคล้องกับการเกิดขึ้นในภูมิภาคอื่นๆ ของโลกเช่นกัน²⁵

อาจกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นระดับท้องถิ่นหรือภูมิภาคในแต่ละช่วงเวลา ส่งผลต่อการปรับตัวของชุมชนท้องถิ่นตลอดเวลา ดังนั้นจึงจำเป็นต้องอธิบายว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับ เศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากปัจจัยอะไรและเกี่ยวข้องกับบริบทของโลกหรือไม่? อย่างไร? ผลของการบุกเบิกองค์ความรู้ใหม่นี้เป็นปรากฏการณ์สากลที่สามารถนำไปใช้เป็นตัวอย่างเปรียบเทียบ สามารถนำไปใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคม-เศรษฐกิจ-วัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น และกระบวนการทำให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรมกับพื้นที่อื่นๆ ของประเทศไทยและบริเวณอื่นๆ ของโลกได้ อันจะช่วยให้ชุมชนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงและรู้จักตัวตน ตำแหน่งแห่งที่ของตนเองในสังคมปัจจุบัน

²³ นุชนางค์ ชุมดี, “ความสัมพันธ์ของเมืองชายแดนกับเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 1839-2417” ใน การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ : สปิ๊ดพรีนติ้งแอนด์กราฟฟิคดีไซน์, 2552), 131-145.; ศิริลักษณ์ กันตศิริ, “ประเพณี 12 เดือน : บทบันทึกและการแสดงอัตลักษณ์ของคนไทใหญ่ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน” ใน การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ) (กรุงเทพฯ : สปิ๊ดพรีนติ้งแอนด์กราฟฟิคดีไซน์, 2552), 223-240.

²⁴ ดวงใจ หล่อธนวิชัย, “จากปางมะผ้าสู่ปาย : บนเส้นทางพัฒนาการท่องเที่ยว,” ใน พลวัตทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันที่ 9-10 สิงหาคม 2549), 473-491.

²⁵ Lewellen, *The Anthropology of Globalization* (Westport, Connecticut: Bergin & Garvey, 2002).

โมเดลอธิบายการเปลี่ยนแปลงอดีต-ปัจจุบัน

คำนิยาม

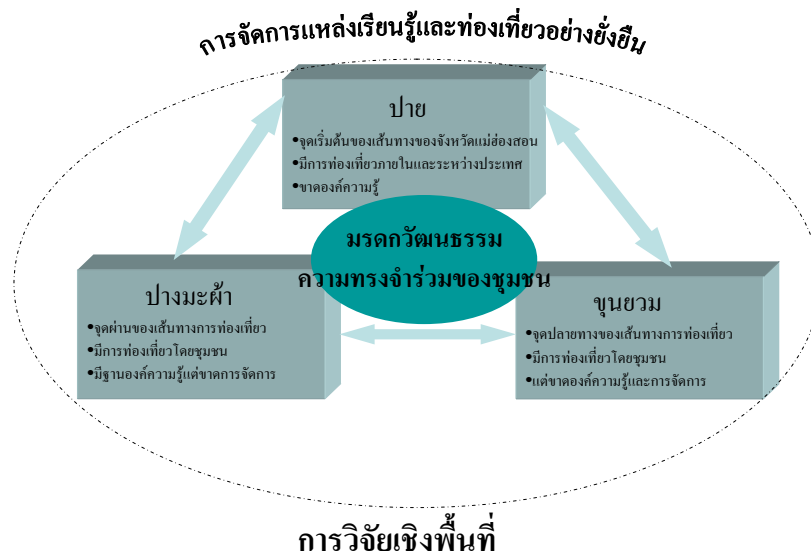
มรดกทางวัฒนธรรม หมายถึง ภาษา ความเชื่อ ประเพณี วิถีชีวิตสิ่ง que ประเพณีปฏิบัติตั้งแต่อดีต ที่ยังคงมีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน หรือสูญหายไปแล้ว แต่มีคุณค่าในทางประวัติศาสตร์ความทรงจำของชุมชน

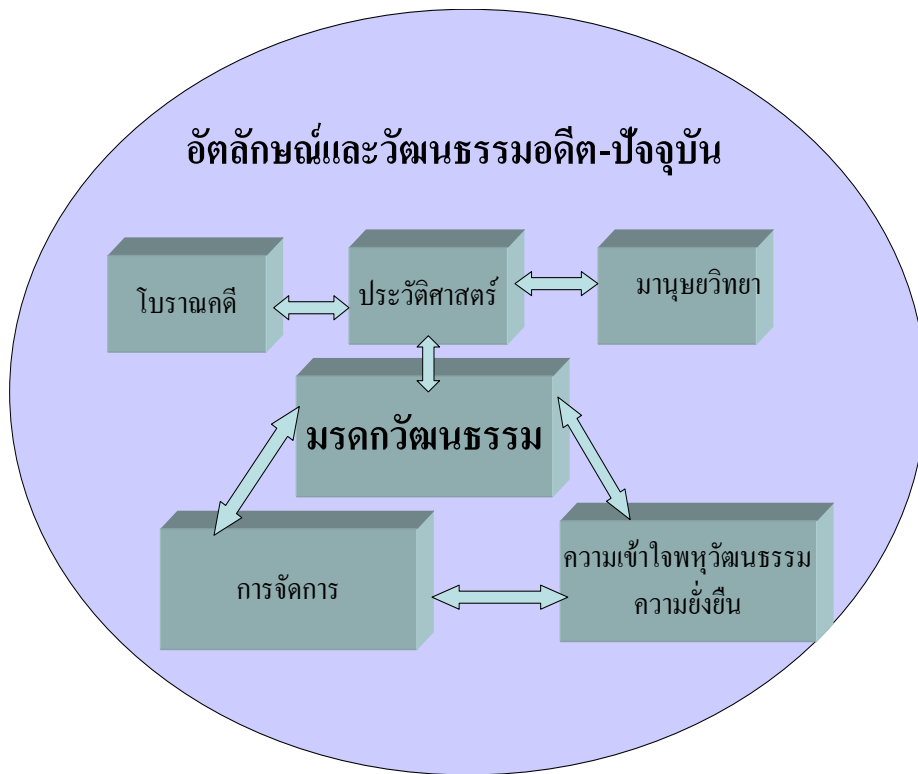
การสืบค้น หมายถึง การแสวงหาความจริง โดยมีการตรวจสอบหลักฐานหรือข้อเท็จจริงตามวิธีวิทยาของแต่ละศาสตร์

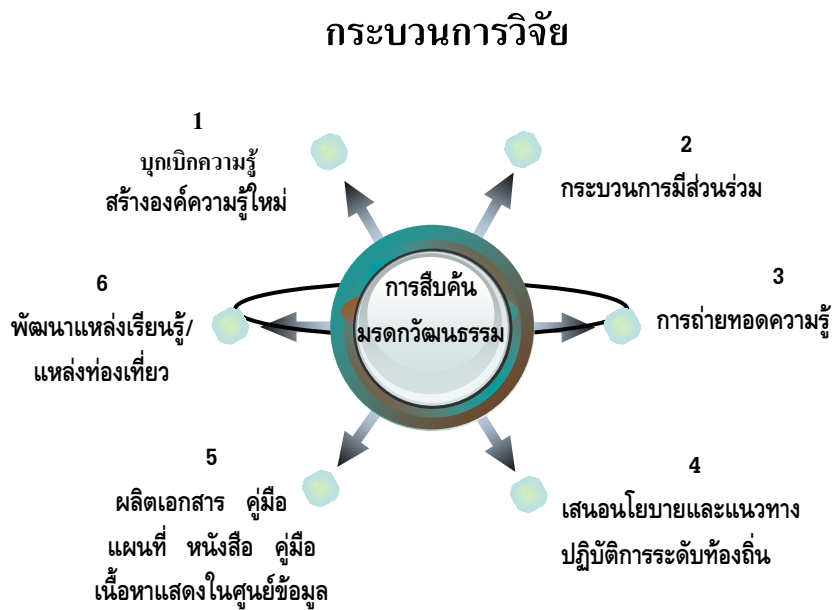
การจัดการ หมายถึง การดำเนินการเพื่อดูแล รักษา บูรณะ ถ่ายทอดและสืบทอดอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่น โดยผ่านการวิจัย ค้นคว้า รวบรวมและสังเคราะห์ความรู้อย่างเป็นระบบ

2. โจทย์ของการวิจัย

1. ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม-วัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ในแต่ละช่วงเวลาจนทำให้กลายเป็นมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่นในปัจจุบัน
2. แนวทางในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการเสริมอำนาจให้กับชุมชนในการกำหนดทิศทางของการพัฒนาท้องถิ่นควรเป็นอย่างไร

6.1 ด้านโบราณคดี

ประเด็นการวิจัย

- ศึกษาการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนบนพื้นที่ราบ
- ศึกษาพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

ระเบียบวิธี

- สำรวจและรวบรวมแหล่งโบราณคดี หลักฐานทางโบราณคดี จากวัตถุทางวัฒนธรรม แผนที่ เอกสาร และคำบอกเล่า โดยระบุพิกัดทางภูมิศาสตร์ในตำแหน่งต่างๆ ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
- ขุดค้นแหล่งโบราณคดีในอำเภอปาย เพื่อสร้างแหล่งโบราณคดีอ้างอิงและตรวจสอบ-ยืนยันร่องรอยการอยู่อาศัยระยะแรก
- วิเคราะห์ สังเคราะห์และประมวลผลองค์ความรู้จากข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิเพื่อพัฒนาแหล่งเรียนรู้และเส้นทางท่องเที่ยว โดยจัดทำแผนที่ทางวัฒนธรรม
- พัฒนารูปแบบข้อมูลด้านโบราณคดีต่อเนื่องจากงานวิจัยระยะที่หนึ่ง
- พัฒนาแหล่งโบราณคดี สำหรับการใช้ประโยชน์ตามความต้องการของท้องถิ่น

6.2 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ประเด็นการวิจัย

- ศึกษากระบวนการและสังคมของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา
- ศึกษากระบวนการปรับตัวของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ระเบียบวิธี

- สืบหาความรู้จากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ โดยเฉพาะเอกสารชั้นต้น เช่น ตำรา จารึก เอกสารราชการ
- สืบหาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์และความทรงจำร่วมของชุมชน
- สัมภาษณ์และประเมินความรู้เพื่อพัฒนาข้อมูลสำหรับแหล่งเรียนรู้และเส้นทางการท่องเที่ยว โดยจัดทำแผนที่ทางประวัติศาสตร์/ความทรงจำของชุมชนและหลักสูตรท้องถิ่น
- พัฒนาฐานข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ต่อเนื่องจากงานวิจัยระยะที่หนึ่ง
- ส่งเสริมให้ชุมชนตระหนักรู้และเข้าใจความเป็นมาและประวัติศาสตร์ชุมชน

6.3 การวิจัยเชิงกระบวนการ

ประเด็นการวิจัย

- สร้างองค์ความรู้ว่าด้วยกระบวนการจัดการความรู้ทางด้านโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับชุมชน
- เพื่อสืบค้นกระบวนการจัดการความรู้ทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยาของชุมชนที่มีอยู่เดิม

ระเบียบวิธี

- เก็บและ/หรือวิเคราะห์ข้อมูลโบราณคดีและประวัติศาสตร์ร่วมของท้องถิ่น
- เก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงมานุษยวิทยาของชุมชน เน้นการทำความเข้าใจการดำรงอยู่ของชุมชนทางวัฒนธรรม สังคม เศรษฐกิจและการเมือง ตลอดจนความเป็นพลวัตของชุมชนภายใต้บริบทภายนอก ทั้งนี้เพื่อให้สามารถทำความเข้าใจถึงกระบวนการที่ดี (good practice) ในการจัดการความรู้ที่มีความยั่งยืน และเพื่อประโยชน์ร่วมของชุมชน
- ศึกษาและกำหนดความต้องการของชุมชน (needs identification) โดยศึกษาเน้นการจัดการความรู้เป็นหลัก
- พัฒนาระบบการจัดการความรู้เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน
- พัฒนาฐานข้อมูลของชุมชนต่อเนื่องจากงานวิจัยระยะที่สอง
- ทำการจัดการความรู้เพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน

7. การดำเนินงานวิจัยในแต่ละพื้นที่

การทำงานจากทั้ง 3 ศาสตร์มีจุดร่วมในการวิจัยเชิงพื้นที่ครอบคลุม 3 อำเภอ การออกแบบแผนการดำเนินงานวิจัยใช้ผลการวิจัยของโครงการวิจัยระยะที่หนึ่ง และโครงการวิจัยระยะที่สองเป็นหลัก โดยเน้นการลงพื้นที่หลักเพียงหนึ่งหมู่บ้านในแต่ละตำบลเพื่อทดสอบและประเมินผลการวิจัยว่ามีการใช้ประโยชน์ได้อย่าง

แท้จริง รูปแบบการดำเนินงานจะมีความแตกต่างกันไปตามเงื่อนไขของชุมชนในแต่ละอำเภอ **และมีกลไกที่สำคัญ** คือการทำงานร่วมกับท้องถิ่นและองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น โดยมีคนภายในชุมชนเข้ามาร่วมทำงานวิจัย ดังนี้

7.1 อำเภอปาย

สำหรับชุมชนในอำเภอปาย ความต้องการในเบื้องต้นเป็นเรื่องของการสืบค้นภูมิหลังความเป็นมาของพื้นที่และข้อมูลสำหรับการจัดแสดงในศูนย์ข้อมูล หมู่บ้านที่จะดำเนินงานวิจัยคือ

1. หมู่บ้านแม่ฮื้อ: คนเมือง
2. หมู่บ้านศรีดอนชัย-บ้านโป่ง: ไทใหญ่, คนเมือง
3. หมู่บ้านเมืองน้อย: ปกาเกอญอ

ผลการวิจัยของโครงการระยะที่หนึ่ง-สองพบว่าแอ่งที่ราบเมืองแปงเป็นพื้นที่ซึ่งมีแหล่งโบราณคดีจำนวนมาก และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะโป่งน้ำร้อน สภาพแวดล้อมโดยรอบยังไม่มีการรบกวนจากการท่องเที่ยว ประกอบกับทาง กศน. มีแผนจะดำเนินงานเชิงป้องกันพื้นที่ พื้นที่นี้มีศักยภาพในด้านมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติสูงมาก จึงสอดคล้องกับแผนการดำเนินงานโครงการฯ ซึ่งเลือกพื้นที่แอ่งเมืองแปงเป็นพื้นที่วิจัยหลักสำหรับอำเภอปาย

4. หมู่บ้านใหม่ดอนตัน: คนเมือง, ม้ง

7.2 อำเภอปางมะผ้า

ความต้องการของชุมชนในอำเภอปางมะผ้า เป็นเรื่องเกี่ยวกับการจัดการความรู้เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ขณะนี้ชุมชนได้มีการจัดการท่องเที่ยวแต่ไม่สามารถสังเคราะห์และประมวลความรู้ท้องถิ่นในรูปแบบที่ง่ายแก่ความเข้าใจสำหรับนักท่องเที่ยว ลักษณะงานเป็นงานเชิงสนับสนุน หมู่บ้านที่จะดำเนินงานวิจัยคือ

1. หมู่บ้านจำโป้: ลาหู่ดำ
2. หมู่บ้านบ่อไกร: ลาหู่ดำ
3. หมู่บ้านแม่ละนา: ไทใหญ่
4. หมู่บ้านเมืองแพม: ปกาเกอญอ
5. หมู่บ้านถ้ำลอด: ไทใหญ่

ผลการวิจัยของโครงการ โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าแอ่งที่ราบบ้านไร่เป็นพื้นที่ขนาดเล็กซึ่งมีแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ที่มีการองค์ความรู้มากกว่าหมู่บ้านใดๆ ในอำเภอปางมะผ้า มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เมื่อโครงการสืบค้นฯ ระยะที่หนึ่ง-สองได้เข้าสำรวจพื้นที่และหารือกับชุมชนที่มีสนใจอยากรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ซึ่งสอดคล้องกับแผนการดำเนินงานของโครงการฯ จึงเลือกแอ่งบ้านไร่เป็นพื้นที่หลักในการศึกษาและเปรียบเทียบกับแอ่งต่างๆ จากสองอำเภอ

6. หมู่บ้านบ้านไร่: หลายชาติพันธุ์

7.3 อำเภอขุนยวม

สำหรับชุมชนในอำเภอขุนยวม ความต้องการในเบื้องต้นเป็นเรื่องของการสืบค้นภูมิหลังความเป็นมาของพื้นที่และข้อมูลสำหรับการจัดแสดงในศูนย์ข้อมูล หมู่บ้านที่จะดำเนินงานวิจัยคือ

1. เทศบาลขุนยวม: ไทใหญ่
2. หมู่บ้านเมืองปอน: ไทใหญ่
3. หมู่บ้านห้วยต้นนุ่น: ปกาเกอญอ

ผลการวิจัยของโครงการระยะที่หนึ่ง-สอง พบว่าแอ่งที่ราบต่อแพ-บ้านหลวงพบแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์และมีความสำคัญในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง แต่ยังขาดความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับพื้นที่ อีกทั้งยังไม่มีการรื้อถอนจากทางท่องเที่ยว ประกอบกับชุมชนมีความเข้มแข็ง มีแผนจะดำเนินงานเชิงป้องกันพื้นที่ จึงสอดคล้องกับแผนการดำเนินงานโครงการฯ ซึ่งเลือกพื้นที่แอ่งที่ราบต่อแพ-บ้านหลวงเป็นพื้นที่วิจัยหลักสำหรับอำเภอขุนยวม

4. หมู่บ้านต่อแพ-บ้านหลวง: ไทใหญ่

8. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับพลวัตทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
2. การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยตามความต้องการของชุมชน
3. นโยบายและแนวทางการปฏิบัติในการอนุรักษ์ และสืบสานมรดกวัฒนธรรมอย่างรู้เท่าทันสถานการณ์เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน
4. ฐานข้อมูลด้านมรดกวัฒนธรรมของจังหวัดสำหรับการพัฒนา
5. แผนที่ทางวัฒนธรรมของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
6. พัฒนาศูนย์ข้อมูลและแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่จัดการโดยชุมชนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
7. สื่อในรูปแบบต่างๆ สำหรับการศึกษาและการเรียนรู้สาธารณะ เช่น หนังสือคู่มือ หนังสือสำหรับเยาวชน แผ่นพับ ไปสเตอร์ และสารคดีที่เกี่ยวกับงานวิจัย

บทที่ 1

กรอบความคิดในการวิจัย

รัศมี ชูทรงเดช

โครงการสืบค้นและจัดการมรดก ทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 เป็นโครงการสหวิทยาการที่บูรณาการศาสตร์สามศาสตร์ด้วยกันคือ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และการวิจัยเชิงกระบวนการ เพื่อเชื่อมโยงการวิจัยและการจัดการทรัพยากร ทางวัฒนธรรม โครงการฯ นี้มีการดำเนินงานมาหลายระยะตั้งแต่พ.ศ. 2549-2555 เป็นเวลา 6 ปี

ลักษณะของงานวิจัยเป็นงานวิจัยเชิงวิชาการและเชิงประยุกต์ใช้ได้จริง โดยคณะผู้วิจัยมีกรอบคิดทฤษฎีในการดำเนินงานร่วมกันอยู่บนพื้นฐานของกระบวนทัศน์สมัยใหม่ (Modernist paradigm) และหลังสมัยใหม่ (Post-modernist paradigm) ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางหลักในการเก็บรวบรวม การวิเคราะห์ และการตีความข้อมูล และเพื่อพัฒนาแนวคิดทฤษฎีและองค์ความรู้เกี่ยวกับวิชา “การจัดการมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” ที่มาจากการศึกษาในประเทศไทย แนวคิดต่างๆ ที่นำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในทางความคิดที่ช่วยอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่วิจัยอย่างเป็นเหตุเป็นผล และสามารถนำไปใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบข้ามวัฒนธรรม (Cross-cultural comparative studies) กับพื้นที่อื่นๆ ของประเทศภูมิภาคและของโลกได้

รูปที่ 1.1 โมเดลของแนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

1.1 กระบวนทัศน์ในการวิจัย (Research Paradigms)

1.1.1 กระบวนทัศน์สมัยใหม่

สมัยใหม่นิยมเป็นกระบวนทัศน์การเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของสังคมตะวันตกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่ให้ความสำคัญกับความก้าวหน้า ความเจริญทางวัตถุ ความเป็นภววิสัย (Objectivity) ความเป็นสากล และความเป็นองค์กรร่วม โบราณคดีใช้กระบวนทัศน์นี้ในการอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในอดีตโดยพิจารณาจากการเปลี่ยนแปลงของวัตถุทางวัฒนธรรม และใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ในการตั้งคำถามที่เป็นวัตถุวิสัย และเชื่อว่าแนวคิดทฤษฎีสามารถอธิบายปรากฏการณ์สากลที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆ ในโลกได้ สำหรับในที่นี้ ผู้วิจัยใช้แนวคิดประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเพื่ออธิบายลำดับพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่วิจัย และใช้แนวคิดโบราณคดีกระบวนการในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละยุค

1.1.1.1 แนวคิดประวัติศาสตร์วัฒนธรรม (Cultural history)

แนวคิดเรื่องประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นแนวคิดแบบจารีตนิยม ซึ่งเป็นพื้นฐานในงานโบราณคดีที่มุ่งจัดลำดับยุคสมัยในพื้นที่วิจัยว่าวัฒนธรรมใดเกิดก่อน-หลัง เพื่อทำให้คณะวิจัยมีโครงร่างร่วมกันในมิติของเวลาและลักษณะเด่นของวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา โดยเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีที่มีการขุดค้นและมีค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ จารึก เอกสารทางประวัติศาสตร์ หรือยุตตรา คำบอกเล่าของบุคคลที่อยู่ในเหตุการณ์ และสามารถระบุอายุได้แน่นอน แล้วใช้วิธีการศึกษารูปแบบที่เป็นลักษณะเด่น (Diagnostic type) ของวัฒนธรรมในการเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีที่พบจากการสำรวจ หรือลักษณะวัฒนธรรมของชุมชนที่เข้าไปศึกษา

ในที่นี้คณะวิจัยไม่ได้ใช้ทฤษฎีหลัก (เช่น ทฤษฎีการแพร่กระจาย การอพยพเคลื่อนย้าย) ที่เป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดนี้ในการประเมินหลักฐาน เพื่อไม่ให้เกิดอคติในการตีความว่าโบราณวัตถุแต่ละชิ้นจะพิจารณาตรวจสอบด้วยความถี่ถ้วนประกอบกับหลักฐานประเภทอื่นๆ เช่น เอกสาร ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีเรื่องการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Diffusion) ซึ่งเชื่อว่ามีศูนย์กลางความเจริญอยู่บริเวณใดบริเวณหนึ่งแล้วกระจายหรือส่งความเจริญไปให้อีกบริเวณหนึ่ง ดังนั้นจึงปรากฏรูปแบบทางวัฒนธรรมที่มีความคล้ายคลึงกัน การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบจึงเป็นวิธีการศึกษาที่สำคัญ หรือการอพยพเคลื่อนย้าย (Migration) เมื่อพบหลักฐานทางวัฒนธรรมของบริเวณหนึ่งที่มีความเหมือน หรือคล้ายคลึงกับอีกบริเวณหนึ่ง มักจะตีความว่าเป็นการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มชนที่มีความเจริญกว่า นำเอาเทคโนโลยีถ่ายทอดให้กับอีกกลุ่มชนหนึ่ง แนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมและการอพยพเคลื่อนย้ายเป็นแนวคิดที่มีรากเหง้ามาจากลัทธิอาณานิคมในช่วงก่อนหน้านี้ที่ชาวตะวันตกมักจะเชื่อว่าตนเป็นเชื้อชาติอารยะที่นำความเจริญไปสู่ดินแดนอื่นๆ สนใจเฉพาะรูปแบบของโบราณวัตถุที่โดดเด่นและนำมาเชื่อมโยงกับเชื้อชาติต่างๆ

ดังนั้นการทำงานของแต่ละด้าน ใช้หลักเรื่องการมองประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจากข้อมูลแต่ละประเภทแล้วนำมาจัดเรียงลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรม งานวิจัยด้านโบราณคดีใช้การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบเครื่องมือเครื่องใช้ จารึก รูปแบบสถาปัตยกรรม เอกสารทางประวัติศาสตร์ และการสัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัยในการลำดับความเป็นมาของยุคสมัยทางโบราณคดีทั้งก่อนมีตัวหนังสือและช่วงที่มีตัวหนังสือใช้แล้ว ส่วนงานวิจัยด้านประวัติศาสตร์ใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์สอบทานเอกสารทางประวัติศาสตร์และการสัมภาษณ์เพื่อจัดลำดับเหตุการณ์และยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่ช่วงที่มีตัวหนังสือใช้แล้ว และด้านการวิจัยเชิงกระบวนการ นำเอาระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพแบบปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมหรือ Participatory Action Research มาใช้ในการวิจัย งานทั้งสามศาสตร์จะนำมาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล แล้วจึงจัดลำดับพัฒนาการทางวัฒนธรรมซึ่งมีส่วนที่คาบเกี่ยวกันในเรื่องของเวลาและเชื่อมโยงต่อเนื่องกันได้

1.1.1.2 แนวคิดโบราณคดีกระบวนการ (Processual archaeology)

โบราณคดีกระบวนการ (Processual archaeology) เป็นแนวคิดที่สามารถจะช่วยพัฒนาเครื่องมือทางความคิดและอธิบายปรากฏการณ์ในอดีตได้ ในที่นี้จะกล่าวถึงโดยสังเขป¹ มีหลักสำคัญ 3 ประการ คือ

¹ รัศมิ์ ชูทรงเดช, รายงานความก้าวหน้าฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 2 ด้านโบราณคดี, (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550), 4-5.

ประการแรก เน้นการศึกษาองค์รวมของวัฒนธรรม สนใจเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม และอธิบายปัจจัยหรือสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงโดยใช้กรอบความคิดทางนิเวศวิทยาเป็นหลักพื้นฐาน (ecological approach) ในการมองว่าวัฒนธรรมเป็นระบบรวม (cultural system) ประกอบไปด้วยระบบย่อยมากมาย ได้แก่ระบบการตั้งถิ่นฐาน ระบบความเชื่อ ระบบการดำรงชีพ ระบบเทคโนโลยี เป็นต้น วัฒนธรรมในที่นี้เป็นเรื่องการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม การมองวัฒนธรรมเป็นระบบนั้น เสมือนเป็นกรอบความคิดที่ช่วยจัดหมวดหมู่ในการศึกษาและตีความหลักฐานทางโบราณคดี เมื่อนักโบราณคดีขุดค้นโบราณวัตถุออกมาจากใต้ดิน เปรียบเสมือนกับการขุดเอาวัฒนธรรมของผู้คนในอดีตขึ้นมา ดังนั้นนักโบราณคดีต้องพยายามโยงวัตถุทางวัฒนธรรมนี้กลับไปสู่เรื่องราวของคนในอดีตให้ได้

รูปที่ 1.2 โมเดลขององค์รวมทางวัฒนธรรมที่ประกอบด้วยระบบย่อยๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน

ประการที่สอง เน้นการศึกษากลุ่มคนในวัฒนธรรม มากกว่าจะศึกษาเรื่องราวของแต่ละบุคคล (Individual) ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมเป็นผลผลิตของกลุ่มคนมากกว่าเกิดจากบุคคลคนเดียว ดังนั้นการวิเคราะห์โบราณวัตถุหรือหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของมนุษย์ในอดีต จำเป็นที่จะต้องเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมของกลุ่ม และ**ประการสุดท้าย** เน้นเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบ (Cross-cultural comparative studies) เป็นการพยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในอดีต และพยายามหาเหตุผลที่จะใช้อธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตจึงจำเป็นต้องนำข้อมูลมาศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีต่างๆ ในประเทศไทย ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และจากพื้นที่อื่นๆ ของโลก

นอกจากนี้ยังเน้นการประยุกต์ใช้วิธีการวิจัยทางวิทยาศาสตร์ เทคนิคทางวิทยาศาสตร์ สถิติ และควบคุมในเรื่องการสุ่มตัวอย่างการวิจัย ในระยะแรกของการพัฒนากระบวนการค้นโบราณคดีกระบวนการเริ่มเมื่อประมาณสามทศวรรษที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามในปัจจุบันเทคนิคทางวิทยาศาสตร์และสถิติยังเป็นพื้นฐานของการทำงานทางโบราณคดีโดยทั่วไป

อย่างไรก็ดีผู้เขียนได้เลือกประยุกต์ใช้บางส่วนของแนวคิดประวัติศาสตร์วัฒนธรรมร่วมกับแนวคิดโบราณคดีหลังกระบวนการที่เคยดำเนินการมาแล้วในโครงการวิจัยโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่หนึ่งและสอง²

1.1.2 กระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่

สำหรับกระบวนทัศน์หลังสมัยใหม่นั้นเน้นการพยายามทำความเข้าใจถึงความซับซ้อนของการใช้อุดมคติในยุคโลกาภิวัตน์ที่มีการย้ายถิ่นฐาน เปลี่ยนสัญชาติ เกิดคน สังคมและวัฒนธรรมพันทางขึ้น กระบวนทัศน์นี้ให้ความสนใจกับเรื่องการเปิดโอกาสให้มีการตีความที่หลากหลาย (Multiple interpretation) และเป็นเสียงให้กับทุกกลุ่มในสังคม (Multiple voices) โดยเฉพาะคนกลุ่มน้อยให้มีสิทธิในการคิด เขียน จัดการและใช้ประโยชน์จากอดีตบนพื้นฐานของจรรยาบรรณและความเคารพในเรื่องสิทธิมนุษยชนและสิทธิทางวัฒนธรรม เช่น การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ใหม่ตามความต้องการของชุมชน หรือการเขียนและตีความประวัติศาสตร์ใหม่ เป็นต้น โดยแนวคิดหลักคือ โบราณคดีหลังกระบวนการ (Post processual archaeology) แนวคิดหลังอาณานิคม (Post-colonial theory) แนวคิดชาติพันธุ์วรรณาของงานโบราณคดี (Ethnography of archaeology) และแนวคิดโบราณคดีของอดีตร่วมสมัย (The archaeology of contemporary past)

1.1.2.1 โบราณคดีหลังกระบวนการ (Post processual archaeology)

“โบราณคดีหลังกระบวนการซึ่งเริ่มต้นที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ โดยนักโบราณคดีชื่อ เอียน ฮอดเดอร์ (Ian Hodder) เขาวิจารณ์แนวคิดโบราณคดีกระบวนการว่าเน้นหนักทางด้านกายภาพหรือนิเวศวิทยามากเกินไป การอธิบายวัฒนธรรมมักจะเป็นเรื่องของการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมเท่านั้น ความคิดหรือความเชื่อมักถูกละเลย ไม่มีการศึกษาเท่าที่ควรทั้งที่เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม นอกจากนี้โบราณคดีกระบวนการมองความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานทางโบราณคดีกับสิ่งแวดล้อมในแง่ของระบบโครงสร้างและหน้าที่เฉพาะ ระบบต่างๆ ของสังคมและวัฒนธรรมเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและดำรงรักษาความ สมดุลของระบบไว้ด้วยการปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมเพียงอย่างเดียว ยิ่งไปกว่านั้นฮอดเดอร์เห็นว่าโบราณคดีเน้นหนักเรื่องการวิจัยทางวิทยาศาสตร์เพื่อสร้างกฎสากลสำหรับการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมมากเกินไป (the hypothetico-deductive method) และละเลยแนวคิดทางมนุษยศาสตร์ นอกจากฮอดเดอร์แล้วก็มีนักโบราณคดีอเมริกันกลุ่มหนึ่งที่วิจารณ์แนวคิดของโบราณคดีกระบวนการว่าไม่ให้ความสนใจประวัติศาสตร์ จิตวิทยา ความคิดอ่านของมนุษย์ หรือเรื่องของระบบสัญลักษณ์

พื้นฐานความคิดของโบราณคดีหลังกระบวนการ คือ วัฒนธรรมไม่ได้เกิดจากการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อม หากเป็นผลสะท้อนของความคิด ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ของแต่ละบุคคล วัตถุทางวัฒนธรรมหรือหลักฐานทางโบราณคดีเป็นสัญลักษณ์ของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งของ แนวคิดโบราณคดีหลังกระบวนการ เห็นว่าโบราณคดีเป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดกับประวัติศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดีสามารถจะถูก “อ่าน” ได้เช่นเดียวกับบทความหรือหนังสือ ยิ่งกว่านั้นแนวคิดโบราณคดีหลังกระบวนการยังมองเห็นความสำคัญของปัจเจกบุคคล อำนาจและโครงสร้างของจิตใญ่มนุษย์ ว่าเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

² รัศมี ชูทรงเดช, โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, (นครปฐม: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547).

มีแนวคิดย่อยอีกหลายแนวคิดที่แตกย่อยไปจากแนวคิดหลักของโบราณคดีหลังกระบวนการหรือแนวคิดทุกแนวคิดที่วิพากษ์โบราณคดีกระบวนการจะถูกจัดรวมอยู่ในกลุ่มของโบราณคดีหลังกระบวนการ คือ โครงสร้างนิยม (Structuralism/critical theory) การหวนกลับของลัทธิมาร์กซิสต์ (Neo-marxist) แนวคิดเรื่องเพศภาวะทางโบราณคดี (Gender in archaeology) และแนวคิดหลังอาณานิคม (Postcolonial theory) เป็นต้น ถ้าเราย้อนกลับมามองในระดับมหัพภาค ในสาขามานุษยวิทยามีแนวคิดหลักในการศึกษาวัฒนธรรมมนุษย์มีอยู่แนวคิด คือ แนวคิดที่สนใจเกี่ยวกับระบบความคิด (Cognitive approach) อุดมการณ์ (Ideology) และแนวคิดที่สนใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Ecological approach) จะเห็นได้ว่าโบราณคดีกระบวนการมุ่งเน้นอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในอดีตจากการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม และให้ความสนใจกับเรื่องความคิด จิตใจ น้อยมาก และศาสตร์อื่นๆ เช่น ภาษาศาสตร์ และประวัติศาสตร์ อันเป็นจุดอ่อนที่โบราณคดีหลังกระบวนการวิพากษ์วิจารณ์ จุดเด่นในบทวิพากษ์ของโบราณคดีหลังกระบวนการ คือ การตีความอดีตนั้นเป็นผลมาจากพื้นฐานและประสบการณ์ปัจจุบัน รวมทั้งจุดยืนในทางความคิดและการเมืองของนักโบราณคดี นักโบราณคดีหลังกระบวนการเชื่อว่าเราไม่สามารถจะปฏิเสธได้ว่างาน โบราณคดีส่วนเกี่ยวข้องกับการเมืองไม่โดยตรงทางอ้อม โดยเฉพาะแนวคิดหลังอาณานิคม เน้นเรื่องการรับฟังความคิดของคนที่ไม่ใช่ชาวตะวันตก เช่น คนพื้นเมือง คนท้องถิ่น ว่ามีความคิดเกี่ยวกับอดีตและตีความอดีตของตัวเองอย่างไร³

1.1.2.2 แนวคิดหลังอาณานิคม (Post-colonial theory)

แนวคิดหลังอาณานิคมเป็นกระบวนการทัศน์ทางทฤษฎีหลังสมัยใหม่นิยมที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 เพื่อที่จะจำแนกรูปแบบของงานศิลปะ วรรณกรรม และวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการก่อเกิดวัฒนธรรมและสังคมที่เป็นผลพวงของอาณานิคม แนวคิดทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญกับการอธิบายและวิพากษ์ถึงความซับซ้อนทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดภายใต้การปกครองของอาณานิคม และหลังจากการปลดปล่อยของเจ้าอาณานิคม ซึ่งส่งผลต่อการผลิตความรู้ เกิดการผสมผสานที่ทำให้มีลักษณะที่เป็นพันทาง (Hybridity) ในสังคมและวัฒนธรรมของผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองเป็นระยะเวลานาน⁴ โดยเฉพาะในช่วงปลาย ค.ศ. 1980 นักวิชาการได้เน้นการวิพากษ์ว่าทฤษฎีในงานเขียนและวรรณกรรมของประเทศในโลกที่สามหรือประเทศที่ไม่ใช่ตะวันตกที่ถูกเขียนขึ้นโดยชาวตะวันตกที่เป็นนักบวช นักวิชาการ นักธรรมชาติวิทยา นักเดินทาง ที่เขียนเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ของประเทศที่ตกอยู่ภายใต้อาณานิคม งานเขียนเหล่านี้มีอคติเหยียดเชื้อชาติและวัฒนธรรมโดยที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ

ในทางโบราณคดี แนวคิดหลังอาณานิคมได้ถูกนำมาใช้ศึกษาใน 3 ประเด็นคือ 1) การตีความอดีตจากหลักฐานทางโบราณคดีในช่วงที่อยู่ภายใต้การล่าอาณานิคม ช่วงที่ตกอยู่ภายใต้อาณานิคม และลัทธิอาณานิคม 2) บทบาทของการศึกษาโบราณคดีเชิงประวัติศาสตร์ในการสร้างและรื้อสร้างวาทกรรมอาณานิคม และ 3) ในฐานะของวิธีวิทยาในการปลดปล่อยจากการตกอยู่ภายในแนวคิดอาณานิคมของสาขาวิชาและเป็นแนวทาง

³ รัศมี ชูทรงเดช, รายงานความก้าวหน้าฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 2 ด้านโบราณคดี, 6-7

⁴ Homi K. Bhabha, *The location of culture* (London ; New York : Routledge, 1994)., Christopher Gosden, "Postcolonial Archaeology: Issues of Culture, Identity, and Knowledge". in *Archaeology Theory today*, edited by I. Hodder, (London: Blackwell, 2001), 241-61. Christopher Gosden, *Archaeology and Colonialism: Cultural Contact from 5000 BC to the Present*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

ในด้านจริยธรรมในการทำงานโบราณคดีร่วมสมัย⁵ การประยุกต์ใช้แนวคิดนี้ในงานโบราณคดีมาจากการงานของ บาลาบลา⁶ เกี่ยวกับเรื่องความเป็นพหุทาง (Hybridity) ซึ่งหมายถึงรูปแบบใหม่ของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ที่เป็นผลผลิตของลัทธิอาณานิคมที่ไม่สามารถจะระบุได้ว่าเป็นลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์หรือวัฒนธรรมใด แนวคิดเรื่องพหุทางถูกนำมาใช้ในงานโบราณคดีกับการนำเสนอรูปแบบเชิงประเพณีของลัทธิอาณานิคมที่แสดง ภาพของคู่ตรงกันข้าม เช่น เจ้าอาณานิคมและผู้อยู่ใต้การปกครอง ความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมอาณานิคม การต่อต้านระบบอาณานิคม โบราณคดีเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างภาพตัวแทนของลัทธิอาณานิคม เช่น เนินดินขนาดใหญ่ในทวีปอเมริกาเหนือช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 9 สร้างขึ้นโดยชนพื้นเมืองดั้งเดิม ไม่ใช่ชนยุโรป อะไรก็แล้วแต่ที่ดูไม่เจริญก็จะถูกคิดไปโดยปริยายว่าไม่ใช่ผลงานของคนผิวขาว แนวคิดหลังอาณานิคมเป็นเครื่องมือ ทางความคิดที่ช่วยทำให้นักโบราณคดีหรือสร้างการตีความหลักฐานทางโบราณคดีหรือการสร้างภาพตัวแทนโดย เจ้าอาณานิคม ในโลกร่วมสมัย แนวคิดนี้ถูกนำมาใช้เป็นบทเรียนสำหรับความผิดพลาดที่เกิดขึ้นในอดีต และนำมา เป็นส่วนหนึ่งของจริยธรรมทางโบราณคดี ทำให้นักโบราณคดีมีความตระหนักรู้ (Reflexivity) ในเรื่องความ บทบาทของโบราณคดีในยุคโลกาภิวัตน์กับการทำงานระดับท้องถิ่น ร่วมกับชนพื้นเมืองดั้งเดิมหรือชนท้องถิ่น การสร้างภาพตัวแทนของอดีต การให้โอกาสแก่ชนกลุ่มน้อย คนไม่รู้หนังสือที่มีสิทธิเสียงเกี่ยวกับการนำเสนอ อดีตของตนเองหรือที่เกี่ยวข้องกับตนเองได้ลักษณะของงาน โบราณคดีที่ดีถือว่าเป็นการปลดปล่อยจากลัทธิอาณานิคม คือโบราณคดีชุมชน และโบราณคดีสาธารณะ ที่ให้อำนาจกับชุมชนและสาธารณะในการตีความอดีตได้ หลากหลาย

ในขณะเดียวกันแนวคิดหลังอาณานิคมนี้ได้รับการวิพากษ์จากนักวิชาการในเรื่องของอคติจาก การมองทุกอย่างว่าเป็นผลพวงของลัทธิอาณานิคม ที่สร้างอาณานิคมทางปัญญา และไม่ได้มองในเรื่องของ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่อาจจะส่งผลต่อการสร้างวัฒนธรรมหนึ่งๆ ขึ้นมา ทำให้นักโบราณคดีตั้งคำถาม ย้อนกลับไปว่า “แนวคิดหลังอาณานิคมเป็นการทำให้เป็นอาณานิคมแบบใหม่หรือไม่?” เพราะว่าแนวคิด หลังอาณานิคมนี้เป็นผลผลิตที่เกิดมาจากโลกตะวันตกที่ใช้ในการนำมาอธิบายปรากฏการณ์ในโลกที่ไม่ใช่ ตะวันตก หรือโลกที่สาม นักโบราณคดีมาร์กซิสต์ได้วิพากษ์ใน 3 ประเด็น คือ 1) แนวคิดหลังอาณานิคมเน้นการ มองเฉพาะผู้ปกครองและผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง ซึ่งเป็นเพียงหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์เท่านั้น ในสังคมมี ความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนทั้งแนวดิ่งและแนวระนาบ 2) มีพลวัตทางสังคมที่เกิดขึ้นจากปัจจัยหลายอย่างไม่ว่าจะเป็น เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม การติดต่อ หรือการค้า ซึ่งอาจจะส่งผลต่อการสร้างความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ แตกต่างกัน และ 3) นักโบราณคดีแนวนี้มักจะต่อต้านวาทกรรมที่มียุโรปเป็นศูนย์กลาง ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ พัฒนาการของโบราณคดีและศาสตร์หลายศาสตร์ในโลกนี้พัฒนามาจากยุโรปหรือโลกตะวันตก อย่างไรก็ดีการใช้แนวคิดนี้จำเป็นต้องตระหนักถึงประเด็นเหล่านี้และใจกว้างที่ยอมรับการวิพากษ์ตนเอง⁷

⁵ Matthew J. Liebmann and Uzma Z. Rizvi , *Archaeology and the Postcolonial Critique* (Lanhan, MD: Altamira Press.2008)

⁶ Homi K. Bhabha, *The location of culture* (London ; New York : Routledge, 1994)

⁷ Thomas C. Patterson, “A Brief History of Postcolonial Theory and Implications for Archaeology” in *Archaeology and the Postcolonial Critique*, edited by Matthew J. Liebmann and Uzma Z. Rizvi, Lanhan, MD: Altamira Press 2008), 1-33.

1.1.2.3 แนวคิดชาติพันธุ์วรรณาของงานโบราณคดี (Ethnography of Archaeology)

ชาติพันธุ์วรรณาของงานโบราณคดีเป็นกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เขียนพรรณนาเกี่ยวกับผู้คนและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สำหรับกรณีนี้เป็นเรื่องของการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับงานโบราณคดี การสร้างความรู้ทางโบราณคดี การใช้โบราณคดี หรืออดีตในรูปแบบต่างๆ แนวทางนี้เป็นการเจริญสติ (Reflexivity) ที่นักโบราณคดีวิพากษ์กระบวนการทำงานและประเมินบทบาทของตนเอง ปัจจุบันนักโบราณคดีใช้วิธีการทางด้านชาติพันธุ์วรรณาและประวัติศาสตร์บอกเล่าในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับทัศนคติของชนพื้นเมืองหรือคนท้องถิ่นเกี่ยวกับโบราณคดี ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี หรือปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแหล่งโบราณคดี⁸ เพราะนักโบราณคดีตระหนักว่างานโบราณคดีเป็น “ของสาธารณะ” ที่มีสาธารณชนให้ความสนใจและใช้ประโยชน์ โดยเฉพาะแต่นักโบราณคดีเท่านั้น ตัวอย่างของงานโบราณคดีที่ใช้แนวคิดนี้ได้แก่ งานวิจัยแหล่งโบราณคดี ชาทาลฮือยุก (Çatalhöyük) ในประเทศตุรกี ดำเนินงานโดยนักโบราณคดีชาวตุรกีกับศาสตราจารย์เอียน ฮอดเดอร์ (Ian Hodder) จากมหาวิทยาลัยแอสตันฟอร์ด ประเทศสหรัฐอเมริกา⁹

แนวคิดนี้ได้แรงบันดาลใจจากงานของปีแอร์ บูดิเยอร์ (Pierre Bourdieu) ที่เน้นเรื่องวัฒนธรรมทุนนิยม (Cultural capital) และการปฏิบัติงานภาคสนาม¹⁰ และเดวิด โลเวนทาล (David Lowenthal) ที่มองว่าอดีตเหมือนกับดินแดนที่ไกลโพ้น¹¹ นักโบราณคดีได้นำแนวคิดนี้มาใช้ โดยให้ความสำคัญกับธรรมชาติของสังคมและการเมืองของโบราณคดีในอดีตว่าถูกดำเนินการอย่างไร ผลิตความรู้อย่างไร มีข้อโต้แย้งในโลกปัจจุบันในแง่ของความเป็นเจ้าของอดีตหรือการสร้างภาพตัวแทนความจริง (Representation) อย่างไร เน้นการให้ความสำคัญกับหลากหลายของวิธีการเข้าถึงความรู้เกี่ยวกับอดีตของแนวทางวิชาการที่เป็นเหตุเป็นผล (Intellectual approaches) จากสาขาย่อยต่างๆ ของโบราณคดีทั้งแนวคิดทฤษฎีและวิธีวิทยา พัฒนามาจากจุดยืนที่แตกต่างกันของนักโบราณคดี เช่น โบราณคดีสตรีนิยม (Feminist archaeologies) ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) โบราณคดีชนพื้นเมืองดั้งเดิม (Indigenous archaeologies) โบราณคดีร่วมสมัย (Contemporary archaeologies) เป็นต้น นักโบราณคดีใช้คำพหูพจน์สำหรับคำว่าโบราณคดี (Archaeologies) เป็นอุปมาอุปมัยสำหรับการแสวงความลุ่มลึกในการศึกษาลำดับความสัมพันธ์และรากฐานของประวัติศาสตร์ ความคิดและเนื้อหาของบทที่ถูกเขียนขึ้น คำว่าโบราณคดีนี้ถูกใช้สองแบบคือ แนวทางที่ซับซ้อนที่ค้นสร้างความสัมพันธ์กับอดีต และการศึกษาลำดับความสัมพันธ์ทางโครงสร้างในสังคม รวมถึงสถานการณ์ที่เป็นปัญหา/ข้อขัดแย้งของสิ่งที่เป็นเรื่องของความคิดเห็นเกี่ยวกับโบราณคดี แนวคิดนี้พยายามทำความเข้าใจความซับซ้อนระหว่างงานโบราณคดีกับกลุ่มคนหลายกลุ่มที่นำโบราณคดีไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ

⁸ Barbara Little, **Public Benefits of Archaeology** (Gainesville: University Press of Florida, 2002).

⁹ Ian Hodder, **Towards Reflexive Methodology in Archaeology: The Example at Çatalhöyük** (Cambridge, U.K.: McDonald Institute for Archaeological Research, 2000)

¹⁰ Pierre Bourdieu, **Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste** (London: Routledge, 1984)

¹¹ (Lowenthal 1985)

¹² Philip L. Kohl, Clare Fawcett, **Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology** (Cambridge: Cambridge University Press, 1995); Lynn Meskell, “Archaeological Ethnography: Conversations around Kruger National Park” **Archaeologies** 1, 1 (2005): 81-100; Lena Mortensen and Julie Hollowell, **Ethnographies and Archaeologies Iterations of the Past** (Gainesville: University Press of Florida, 2009).

¹³ Lena Mortensen and Julie Hollowell, **Ethnographies and Archaeologies Iterations of the Past**.

1.1.2.4 แนวคิดโบราณคดีของอดีตร่วมสมัย (The Archaeology of the Contemporary Past)

แนวคิดโบราณคดีของอดีตร่วมสมัยมีพัฒนาการมาจากสำนักคิดโบราณคดีกระบวนการ เป็นโครงการวิจัยเรื่องการศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรมที่ดำเนินการโดยศาสตราจารย์ไมเคิล ชิฟเฟอร์ (Michael Schiffer) มหาวิทยาลัยอริโซนา ในช่วงประมาณ ค.ศ. 1970 งานที่สร้างชื่อเสียงจากโครงการนี้คือโครงการศึกษาขยะในเมืองของศาสตราจารย์วิลเลียม ราซเจอร์ (William L. Rathje)¹⁴ เป็นเรื่องของวัฒนธรรมการบริโภคของคนปัจจุบัน ระบบบริโภคนิยมทำการผลิตสินค้าจากเทคโนโลยีที่ซับซ้อน จำนวนมากกระจายไปสินค้าอย่างกว้างขวางไปในหมู่กับคนชั้นกลางและคนระดับล่าง และสำนักคิดโบราณคดีหลังกระบวนการ¹⁵ ให้ความสำคัญกับวัตถุทางวัฒนธรรมศึกษา จนเกิดเป็นแนวทางใหม่ที่ศึกษาเกี่ยวกับการผลิตและบริโภคของวัตถุทางวัฒนธรรมของสังคมร่วมสมัยในโลกทุนนิยม และสังคมอุตสาหกรรม โดยใช้วิธีวิทยาจากประวัติศาสตร์ โบราณคดี ภูมิศาสตร์ การออกแบบ และวรรณคดีมาช่วยในการอธิบายหลักฐานเหล่านี้ เพื่อให้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ชีวิตของคนในสังคมและวัฒนธรรมนั้นๆ แต่ช่วงเวลา สะท้อนให้เห็นถึงแง่มุมการบริโภคในชีวิตประจำวัน ด้านต่างๆ ของสังคม การเมือง ศาสนา การศึกษา เศรษฐกิจ การสื่อสาร เป็นต้น แนวคิดโบราณคดีอดีตร่วมสมัยนี้ใช้กับการศึกษางาน โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์และชาติพันธุ์วรรณาทางโบราณคดี

วิธีวิทยาในการศึกษาโบราณคดีของอดีตร่วมสมัยเรื่องโบราณคดีการบริโภค

16

มีหลักการดังนี้ 1) การบรรยายและอธิบายเวลาและสถานที่ของเหตุการณ์และกระบวนการ เช่นการผลิตระดับอุตสาหกรรม การใช้งาน ตามประวัติของโบราณวัตถุและรูปแบบของโบราณวัตถุ ตัวอย่างเปรียบเทียบจากของล้านนา ได้แก่ พระพุทธรูปแบบสิงห์ 1 เครื่องถ้วยจากเตาสันกำแพง หรือเวียงกาหลง) 2) ให้ความสนใจเกี่ยวกับประวัติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งของ 3) พิจารณาความสำคัญของการใช้สอยประโยชน์และมีสัญลักษณ์ที่หลากหลายหน้าที่ 4) ใช้วิธีการศึกษาเปรียบเทียบทั้งด้านเวลาและสถานที่ร่วมสมัยของสิ่งของนั้นเพื่อพิจารณาบริบทและปัจจัยของแต่ละกรณี 5) ทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการของเทคโนโลยีและโบราณวัตถุ เพื่อนำความรู้มาอธิบายความหลากหลายของโบราณวัตถุแต่ละรูปแบบ เช่นเตาในสมัยล้านนา ผลิตภัณฑ์ของภาชนะและลวดลายที่คล้ายคลึงกันเพื่อเป็นสินค้า แต่รายละเอียดจะมีเทคนิคการผลิตที่อาจจะแตกต่างกัน

การศึกษาโบราณวัตถุจากแนวคิดนี้ช่วยให้เข้าใจถึงความนิยม การบริโภคสินค้า เครื่อง่ายการติดต่อสัมพันธ์ในแต่ละช่วงเวลา นอกจากนี้การบริโภควัตถุทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่บ่งบอกฐานะทางสังคม และการต่อรองอัตลักษณ์ นอกจากนี้ ศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องและเป็นตัวแทนกับสิ่งที่เดือนความทรงจำและสิ่งที่ลืมเลือน รวมทั้งเรื่องการหายสาบสูญหรือการค้นพบของสิ่งของและคนที่เกิดจากเหตุการณ์ภัยพิบัติหรือสงคราม เช่น สงครามโลกครั้งที่ 1-2 สงครามล้างเผ่าพันธุ์ เป็นต้น ประเด็นนี้อาจจะคาบเกี่ยวกับเรื่องของนิเวศโบราณคดี

¹⁴ William L. Rathje, Cullen Murphy, **Rubbish! The Archaeology of Garbage** (New York: Harper Collins, 1987)

¹⁵ Michael Brian Schiffer, Andrea R. Miller, **The Material Life of Human Beings: Artifacts, Behavior, and Communication** (London: Routledge, 1999); Andrea R. Miller, **A Theory of Shopping** (Cambridge: Polity, 1998)

¹⁶ Victor Buchli and Gavin Lucas, **Archaeologies of the Contemporary Past** (London and New York: Routledge, 2001)

1.2 กรอบแนวคิด (Conceptual Frameworks)

กรอบแนวคิดสำหรับโครงการวิจัยนั้น คณะผู้วิจัยได้ประมวลแนวคิดทฤษฎีในเรื่องการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ความทรงจำ และกรรมสิทธิ์ ซึ่งแต่ละแนวคิดมีพื้นฐานมาจากกระบวนการทัศน์สมัยใหม่และหลังสมัยใหม่ โดยกรอบแนวคิดเหล่านี้เป็นถูกใช้แนวทางในการตั้งออกแบบการวิจัย การเลือกใช้วิธีวิทยาในระหว่างการดำเนินงานวิจัย และวิเคราะห์ข้อมูลจากการรวบรวมในภาคสนามและการค้นคว้าจากเอกสาร

1.2.1 การจัดการมรดกวัฒนธรรม (Heritage management)

“มรดกวัฒนธรรม” เป็นคำหลักในชื่อของโครงการวิจัย มีที่มาและความหมายเฉพาะที่ควรทำความเข้าใจ เพราะคำนี้ได้เริ่มมีการใช้อย่างกว้างขวางในกลุ่มของ “นักโบราณคดี” “นักวิชาการ” “นักจัดการวัฒนธรรม” หรือผู้สนใจงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมทั่วไป ดังนั้นผู้วิจัยจึงคิดว่าเราควรจะต้องทำความเข้าใจให้ตรงกันถึงความหมายของคำนี้เสียก่อน

คำว่า “มรดกวัฒนธรรม” (Cultural heritage) มีความหมายที่แตกต่างกันตามพื้นฐานของผู้ที่ทำการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ แต่เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว พบว่าส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน ความหมายในระยะแรกเราปฏิเสธไม่ได้ว่ามีที่มาจากโลกตะวันตก ในประเทศไทยเองพบว่าเราใช้คำว่าวัฒนธรรม หรือ “เอกลักษณ์ของชาติ” หรือ “มรดกไทย” หรือ “มรดกศิลปวัฒนธรรม” หรือ “ภูมิปัญญา” ในฐานะที่เป็นมรดกวัฒนธรรมที่ไม่ได้เป็นวัตถุมาเป็นเวลานาน อย่างไรก็ตามคำศัพท์เหล่านี้มักจะมี ความหมายและขอบเขตจำกัดอยู่ในวัฒนธรรมชาติไทย

“มรดกวัฒนธรรม” เป็นแนวคิดที่แพร่หลายในยุโรปและออสเตรเลีย ซึ่งเป็นการกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนว่ากลุ่มบุคคลมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับสถานที่และสิ่งของหรือวัตถุทางวัฒนธรรม ในอเมริกาจะใช้คำว่า “ทรัพยากรทางวัฒนธรรม” ซึ่งครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างกว่า นักโบราณคดีและนักวิชาการได้ให้คำนิยามที่หลากหลาย มีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปดังที่กล่าวไว้ในข้างต้น แนวคิดเรื่องมรดกวัฒนธรรมเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาของสังคมร่วมสมัยที่ต่างพยายามมองสร้างจุดร่วมของสังคมโดยการสร้างคุณค่าและความหมายของวัฒนธรรมทั้งในอดีตและปัจจุบัน รวมทั้งเป็นการต่อสู้เพื่อดำรงอยู่และสร้างพื้นที่ทางสังคมให้กับกลุ่ม โดยเฉพาะกรณีชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมในอเมริกา หรือออสเตรเลีย

1.2.1.1 แนวคิดเรื่อง “มรดกวัฒนธรรม”

กว่าสองทศวรรษมานี้ การศึกษาการจัดการมรดกวัฒนธรรมได้เบ่งบานและเติบโต ขยายพรมแดนของความรู้ไปอย่างกว้างขวางไปทั่วโลก แนวคิดหลักๆ ที่ได้รับการพัฒนาและสร้างองค์ความรู้ คือ การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมกับสิทธิมนุษยชน (รวมถึงสิทธิทางวัฒนธรรม) การท่องเที่ยว และการพาณิชย์ ทั้งสามประเด็นเป็นปรากฏการณ์ใหญ่ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน โบราณคดีชุมชน เป็นการจัดการมรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดีที่ดำเนินการ โดยชุมชนหรือชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม และโบราณคดีสาธารณะ เป็นการจัดการมรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดีในวงกว้าง

1. การจัดการมรดกวัฒนธรรมกับสิทธิมนุษยชน(Heritage management and human rights)

ปัจจุบันสาขาวิชาการจัดการมรดก/ทรัพยากรทางวัฒนธรรมเติบโตและมีการขยายขอบเขตของการศึกษาในประเด็นต่างๆ สิทธิมนุษยชนเป็นหัวข้อที่สำคัญเรื่องหนึ่งที่มีความสนใจเป็นพิเศษ การเกิดความคิดเรื่องนี้เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ค.ศ. 1948 หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งเกิดการฆ่าล้างเผ่าพันธุ์ชาวยิว องค์การสหประชาชาติหรือยูเอ็น (United Nations) ได้ประกาศสิทธิมนุษยชนสากล มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิในการดำรงชีวิต การมีเสรีภาพในการคิด-เขียน-พูด สิทธิในการได้รับความปลอดภัย ในฐานะที่เป็นมนุษย์ ต่อมาครอบคลุมถึงเรื่องมรดกวัฒนธรรมด้วย เพราะมรดกวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ของบุคคลกลุ่มและชุมชนที่ต้องได้รับการเคารพและปกป้อง¹⁷

ในบริบทโลก องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ หรือยูเนสโก ให้ความสำคัญกับมรดกวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ (Tangible cultural heritages) และภูมิปัญญา (Intangible cultural heritages) ทั้งนี้เพราะเป็นพื้นฐานของความหลากหลายทางวัฒนธรรมของมนุษยชาติ มีการออกกฎบัตรและอนุสัญญาต่างๆ เพื่อคุ้มครองมรดกวัฒนธรรม และป้องกันการละเมิดสิทธิทางวัฒนธรรม เช่น อนุสัญญาว่าด้วยการคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติปี ค.ศ. 1972 ปฏิญาณสากลว่าด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมปี ค.ศ. 2001 ซึ่งดำรงรักษาความหลากหลายทางวัฒนธรรม ในฐานะที่เป็นมรดกร่วมของมนุษยชาติ อนุสัญญาเพื่ออนุรักษ์ปกป้องมรดกภูมิปัญญาปี ค.ศ. 2003 ครอบคลุมเรื่องการประเพณีปฏิบัติ ภาพตัวแทน การแสดงออก ความรู้ ทักษะ เนื่องจากมรดกวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมจำนวนมากในโลกกำลังสูญหาย ยูเนสโกทำโครงการขึ้นทะเบียนมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เพื่ออนุรักษ์และสืบสานต่อไป การขึ้นทะเบียนนี้ก่อให้เกิดปัญหาตามมาในกรณีที่เป็นมรดกร่วมทางวัฒนธรรมของภูมิภาค เช่น ประเทศกัมพูชาขอขึ้นทะเบียนการจับมือและทำรำซึ่งประเทศไทยและลาวมีการจับมือและทำรำที่คล้ายคลึงกัน หากกัมพูชาขึ้นทะเบียน ได้ก็กลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของกัมพูชา

ในประเทศสหรัฐอเมริกาช่วงประมาณ ค.ศ.1990 ให้ความสำคัญครั้งครัดกับการดำเนินการที่เกี่ยวกับเรื่องชนพื้นเมืองดั้งเดิมของอเมริกา มีการออกกฎหมายการปกป้องหลุมฝังศพและการนำไปฝังคืน ปี ค.ศ. 1990 (Native American Graves Protection and Repatriation Act, 1990 หรือมีชื่อย่อว่า NAGPRA) ทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงวิธีคิดและการทำงานของนักโบราณคดี นักประวัติศาสตร์และนักวิชาการที่ศึกษาชนพื้นเมืองดั้งเดิม ทำให้ต้องระมัดระวังในการทำงาน เคารพสิทธิของชนพื้นเมืองแต่ละเผ่า การวิจัยหรือการขุดค้นจะไม่ได้ดำเนินการหากไม่ผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการประจำเผ่าต่างๆ เพราะชนพื้นเมืองเหล่านี้เชื่อว่าสืบสายโลหิตโดยตรงกับโครงกระดูกที่ฝังในแหล่งโบราณคดี หรือหลักฐานทางโบราณคดีที่ศึกษา โครงกระดูกไม่ได้รับอนุญาตให้นำมาจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ ในบางกรณีไม่ได้ศึกษาเลย

การเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลานี้ทำให้นักโบราณคดีจำเป็นต้องทำงานกับชุมชนพื้นเมืองมากขึ้น ทำให้งานด้านการจัดการมรดกวัฒนธรรมในประเทศสหรัฐอเมริกานั้นให้ความสำคัญกับชุมชนมากขึ้น และเกิดการพัฒนาแนวคิดที่ขึ้นบนพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน ความจริงใจ ซื่อสัตย์และยุติธรรมกับชนพื้นเมืองดั้งเดิม โดยเฉพาะการศึกษาและการตีความหลักฐานทางโบราณคดีต้องปฏิบัติด้วยความเคารพ

¹⁷United Nations, **The Universal declaration of Human Rights**, เข้าถึงเมื่อวันที่ 30 พฤศจิกายน 2555, เข้าถึงได้จาก

<http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>

ไม่ใช่เป็นเพียงวัตถุศึกษาหรือตัวอย่างประเภทหนึ่ง เนื่องจากการทำงานของนักโบราณคดีในสมัยก่อน ไม่ได้ให้ความสนใจกับความคิดเห็นของชนพื้นเมืองดั้งเดิม และโบราณคดีเป็นเรื่องของผู้เชี่ยวชาญเท่านั้นที่สามารถจะเข้าไปศึกษาอดีตได้ โบราณวัตถุและโครงกระดูกเป็นสิ่งที่มีความหมายในทางวัฒนธรรมและประเพณีของชนพื้นเมืองดั้งเดิม นักโบราณคดีเคยมองข้ามว่ามีโบราณวัตถุและโครงกระดูกมีความสัมพันธ์ที่เกี่ยวเนื่องกับประเพณีและวัฒนธรรมที่ยังสืบทอดอยู่ในปัจจุบัน ชนพื้นเมืองดั้งเดิมนำเอาประวัติศาสตร์บอกเล่าเข้าไปในการตีความหลักฐาน โบราณคดีในทัศนะของพวกเขา นอกจากนี้ นักโบราณคดีจำนวนหนึ่งเชื่อว่าเรื่องความเชื่อเป็นสิ่งที่เหลวไหล งามาย ดังนั้นจึงเป็นการมองโลกที่แตกต่างกันระหว่างโลกของวิชาการกับชนพื้นเมืองดั้งเดิม วิทยาศาสตร์กับความเชื่อ¹⁸ ประเทศอื่นที่มีชนพื้นเมืองเองก็เห็นความสำคัญของสิทธิของชนพื้นเมืองดั้งเดิมในการดูแล ปกป้องและจัดการมรดกวัฒนธรรมของตนเอง เช่นออสเตรเลีย¹⁹

สำหรับประเทศไทย ไม่มีการกล่าวถึงสิทธิของบุคคลในการจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยตรง แต่ให้ความสำคัญในระดับชุมชน ในรัฐธรรมนูญฉบับ 2550 ส่วนที่ 12 เรื่องสิทธิชุมชน กล่าวไว้ดังนี้

“มาตรา ๖๖ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่น หรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน ”

ในที่นี้ สิทธิของชุมชนสามารถเป็นตัวแทนของสิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิมนุษยชนสากล ในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมได้

¹⁸ John H. Jameson, Jr., “Public Archaeology in the United States” in *In Public Archaeology*, edited by N. Meriman, (London: Routledge, 2004) :21-58.; Helaine Silverman, D. Fairchild Ruggles, *Cultural Heritage and Human Rights*. (New York: Springer, 2007)

¹⁹ Laurajane Smith, *Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage* (London: Routledge, 2004)

2. การจัดการมรดกวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว (Heritage tourism)

ในยุคโลกาภิวัตน์การท่องเที่ยวเป็นแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศกำลังพัฒนาและประเทศด้อยพัฒนาเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของวัฒนธรรมการบริโภคในปัจจุบัน การเติบโตของการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นทำให้เกิดการแสวงหารูปแบบการท่องเที่ยวที่แตกต่างเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวกว่าสองทศวรรษ มรดกวัฒนธรรมและชนพื้นเมืองได้ถูกนำมาใช้ในการจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ เห็นได้จากมีการทำการตลาดในด้านการท่องเที่ยวของแหล่งมรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์²⁰ และการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองดั้งเดิม (Indigenous tourism)²¹ (ดูหัวข้อถัดไป เรื่องการจัดการมรดกวัฒนธรรมเชิงพาณิชย์ประกอบกัน)

การจัดการมรดกวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยว แบ่งเป็น ประเภทคือ มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ ได้แก่ แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณวัตถุ วัตถุชาติพันธุ์ เป็นต้น และมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ ได้แก่ เพลง พิธีกรรม การรื้อรำ ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับสมุนไพร ภูมิทัศน์ เป็นต้น การท่องเที่ยวประเภทนี้ให้ทั้งความรู้ ความแปลกใหม่ ประสบการณ์ที่แตกต่างจากวัฒนธรรมของตนเอง การจัดการมรดกวัฒนธรรมเพื่อการท่องเที่ยวเกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตความรู้เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว การอนุรักษ์และสงวนรักษาโบราณสถาน สถานที่และ โบราณวัตถุ²² สำหรับประเทศไทยการจัดการแบบนี้พบเห็นในรูปแบบของอุทยานประวัติศาสตร์ทั่วประเทศ เมืองโบราณที่บางปู บ้านโบราณในจังหวัดภูเก็ต พิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน พิพิธภัณฑ์ชุมชน เป็นต้น

ส่วนการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของชนพื้นเมืองดั้งเดิมหรือการท่องเที่ยวทางชาติพันธุ์ มีหลักการที่สำคัญคือให้เกิดปฏิสัมพันธ์ มีการเรียนรู้ข้ามวัฒนธรรมระหว่างชนพื้นเมืองดั้งเดิมและผู้มาเยือนจากภายนอก อันทำให้เกิดความเข้าใจในความแตกต่างทางวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวแบบนี้เกี่ยวข้องกับชนพื้นเมืองดั้งเดิม/คนท้องถิ่นในการควบคุมและดำเนินการกิจกรรมต่างๆ โดยมีวัฒนธรรมเป็นจุดดึงดูดการท่องเที่ยว มีการกระจายรายได้ ส่วนใหญ่เป็นการจัดการระดับเล็ก ชุมชนเป็นเจ้าของและมีอำนาจในการจัดการ เป็นอิสระจากการท่องเที่ยวกระแสหลัก การท่องเที่ยวแบบนี้เป็นส่วนช่วยเสริมรายได้ และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการดำรงรักษาอัตลักษณ์ของตนเอง²³

ในมุมมองกลับกันการท่องเที่ยวประเภทนี้ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนความเป็นของแท้ดั้งเดิม เพราะมีการสร้างหรือประดิษฐ์ขึ้นวัฒนธรรม ประเพณี และสิ่งของขึ้นมาใหม่เพื่อรองรับการท่องเที่ยว รวมทั้งการสร้างเครื่องหมายการค้า (Brand name) โดยใช้วัฒนธรรมชนเผ่ามาเป็นจุดขายของการท่องเที่ยวในแต่ละประเทศ²⁴

²⁰ Yorke Rowan and Uzi Baram, *Marketing Heritage Archaeology and the Consumption of the Past* (Walnut Creek: Altamira Press., 2004).

²¹ Richard Butler and Tom Hinch, *Tourism and Indigenous People*. Burlington: Butterworth-Heinemann, 2007; Michel Picard and Robert E. Wood, *Tourism and Indigenous People* (Burlington: Butterworth-Heinemann, 1997)

²² Yorke Rowan and Uzi Baram, *Marketing Heritage Archaeology and the Consumption of the Past*. (Walnut Creek: Altamira Press., 2004).

²³ Richard Butler and Tom Hinch, "Introduction: revisiting common ground" edited by R. Butler and T. Hinch. In *Tourism and Indigenous People* (Burlington: Butterworth-Heinemann, 2007) :2-12)

²⁴ Michel Picard and Robert E. Wood, *Tourism and Indigenous People*.

3. การจัดการมรดกวัฒนธรรมเชิงพาณิชย์ (Marketing heritages)

การจัดการมรดกวัฒนธรรมเชิงพาณิชย์เป็นผลกระทบโดยตรงจากโลกาภิวัตน์ ที่งานโบราณคดีและวัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าที่มีคุณค่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจในกับประเทศต่างๆ ทั่วโลก²⁵ สินค้าทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับระบบธุรกิจทุกประเภท เช่นการท่องเที่ยว วัฒนธรรมชาติพันธุ์ พิพิธภัณฑ์ สินค้าชาติพันธุ์ ของที่ระลึก หนังสือ วิดีทัศน์ หนังสือ แอปพลิเคชันในโทรศัพท์ เกมส์ เป็นต้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าการจัดการมรดกวัฒนธรรม เชิงพาณิชย์จึงเปรียบเสมือนการบริโภค “อดีต” ที่เงินสามารถจะซื้อและจับจ่ายได้ตามความต้องการ ดังนั้นการตลาดมรดกวัฒนธรรมจึงเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว สอดคล้องกับการท่องเที่ยว

สิ่งสำคัญของการจัดการมรดกวัฒนธรรมที่แตกต่างกับเชิงพาณิชย์อื่นๆ คือ การให้คุณค่าและความหมายของมรดกวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับอดีต และอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมปัจจุบันของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ทำให้ผู้ได้ครอบครองหรือไปเยือนเกิดความรู้สึกประทับใจ เป็นความทรงจำ และยิ่งสิ่งของใดเป็นของหายากจะเป็นสิ่งที่แสดงสถานภาพของผู้ซื้อด้วยว่าเป็นผู้ที่มีรสนิยม มีวัฒนธรรม เช่นของจำลองเลียนแบบมัมมี่ในพิพิธภัณฑ์ลูฟว์ ผ้าไหมมัดหมี่ ชุดเสื้อผ้าผู้หญิงทำด้วยมือของลาหู่ แผนที่เลียนแบบแผนที่โบราณ ภาพปริศมจำลองภาพมิติในแอปพลิเคชันของไอแพด เป็นต้น ในแง่ของลักษณะการผลิตเพื่อการตลาดจะมีสองประเภทคือผลิตด้วยเครื่องจักรออกมาเป็นจำนวนมาก คุณภาพต่ำ-ปานกลาง ขายในราคาถูก-ปานกลาง และผลิตด้วยมือจำนวนน้อย คุณภาพดีถึงดีมากและขายในราคาสูง

การตลาดเป็นกลไกในการจัดการมรดกวัฒนธรรมเชิงพาณิชย์ประเภทหนึ่ง คือ การจัดทำโฆษณา ประชาสัมพันธ์ในรูปแบบต่างๆ เช่น ไปสเตอร์ แผ่นพับ เว็บไซต์ สื่อออนไลน์ เครือข่ายทางสังคมออนไลน์

1.2.1.2 โบราณคดีชุมชน (Community-based archaeology)

โบราณคดีชุมชนเกิดขึ้นระหว่างค.ศ. 1970-1980 สืบเนื่องจากเหตุการณ์ทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับหลังอาณานิคมและชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม การปรากฏของแนวคิดทฤษฎีเชิงวิพากษ์ (Critical theory) ทำให้เกิดการทบทวนระหว่างนักโบราณคดีกับชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิมมากขึ้นในทุกขั้นตอนของกระบวนการทำงานวิจัยทางโบราณคดี²⁶ โบราณคดีชุมชนให้ความสำคัญกับการรับฟังเสียงที่แตกต่างของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องกับการตีความอดีต/หลักฐานทางโบราณคดี การเติบโตของงานโบราณคดีชุมชนทำให้การทำงานไม่ได้จำกัดเฉพาะความสัมพันธ์กับชุมชนพื้นเมืองดั้งเดิม หากรวมถึงหน่วยต่างๆ ของสังคม เช่น ผู้ที่อาศัยอยู่ในเมืองหรือหมู่บ้าน รวมถึงชนกลุ่มน้อยที่อยู่ในโลกที่พัฒนา-กำลังพัฒนา และด้อยพัฒนาที่มีความสัมพันธ์กับมรดก วัฒนธรรมในท้องถิ่นนั้นๆ ประชาชนที่ชุมชนได้รับผ่านการศึกษาเรียนรู้ร่วมกัน สำหรับคำว่า “ชุมชน” มีความหมายถึงกลุ่มของบุคคลที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่มีการศึกษาหรือตรวจสอบทางโบราณคดี ชุมชนแสดงถึงสำนึกที่เกิดจากการมีความสนใจร่วมกันในการดูแลของที่อยู่ในพื้นที่ ปัจจุบัน โบราณคดีชุมชนได้ขยายขอบเขต

²⁵ Yorke Rowan and Uzi Baram, *Marketing Heritage Archaeology and the Consumption of the Past*. (Walnut Creek: Altamira Press., 2004).

²⁶ Stephanie Moser et al., “Transforming Archaeology through Practice: Strategies for Collaborative Archaeology and the Community Archaeology Project at Quseir, Egypt” *World Archaeology* 34,2 (2002), 220-248.

และได้รับความสนใจนำไปใช้ในหลายพื้นที่ของโลก นักโบราณคดีได้พยายามพัฒนาวิธีวิทยาในการทำงานโบราณคดีชุมชน เช่น โครงการโบราณคดีชุมชนที่เมืองโบราณคูเซิร์ อัล คาดิ(Quseir al-Qadim) ในประเทศอียิปต์ ซึ่งเป็นเมืองท่าโรมันในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่มีการดำเนินงานโบราณคดีชุมชนโดยเดวิด พีค็อก(David Peacock) และสเตฟานี โมเซอร์(Stephanie Moser) ในช่วงปีค.ศ.1998 ข้อค้นพบที่สำคัญของโครงการนี้คือวิธีวิทยาในการทำงานโบราณคดีชุมชน 7 ประการ คือ) การสื่อสารและการทำงานร่วมกันระหว่างนักโบราณคดีกับชุมชนในทุกขั้นตอนของการทำวิจัย เป็นการสื่อสารสองทาง) การจ้างงานและการฝึกอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมเป็นหนทางสำคัญในการหางานทำภายในท้องถิ่น จะเกิดช่างงานดูแลรักษามรดกวัฒนธรรม) การนำเสนอผลงานสาธารณะและถ่ายทอดงานสู่ชุมชนเพื่อให้เกิดความรู้เกี่ยวกับมรดกวัฒนธรรมอย่างกว้างขวาง) การสัมภาษณ์และศึกษาประวัติศาสตร์บอกเล่าเพื่อรวบรวมทักษะของชุมชนเกี่ยวกับโบราณคดีและความเกี่ยวข้องกับเชื้อของชุมชนที่องค์การจัดทำทรัพยากรทางการศึกษา เช่นสื่อการสอน หนังสือเด็ก เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเยาวชน และโรงเรียนในท้องถิ่น) การจัดทำจดหมายเหตุภาพถ่ายและวิดีโอเพื่อเป็นหลักฐานที่ใช้สำหรับการจัดทำนิตสาร และศูนย์กลางการเรียนรู้ และ 7) การควบคุมสินค้าวัฒนธรรมโดยชุมชน ในเรื่องของการออกแบบ ชนิดของสินค้า ราคา การผลิต เพื่อเป็นรายได้เสริมสำหรับชุมชน

สำหรับในประเทศไทย แนวคิดโบราณคดีชุมชนได้นำมาใช้ครั้งแรกโดยสาขานต์ ไพรชาญิตร์²⁷ ที่ใช้โบราณคดีเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน โดยสาขานต์ได้ใช้แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มาประยุกต์ใช้ในการทำงานที่แหล่งโบราณคดีในภาคเหนือ เช่น แหล่งโบราณคดีเตาบ้านบ่อสวก จังหวัดน่าน โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการขุดค้นแหล่งโบราณคดี เมื่อขุดค้นเสร็จแล้วมีการจัดการกับแหล่งโบราณคดีภายในบ้านของจำมนัส ดิคำให้เป็นแหล่งเรียนรู้ ซึ่งได้รับความสนใจจากหน่วยงานและชุมชนทั่วไปให้เป็นตัวอย่างของแหล่งเรียนรู้ประจำท้องถิ่น กระบวนการทำงานโบราณคดีชุมชนของสาขานต์ได้ใช้การวิจัยด้านโบราณคดีเป็นเครื่องมือที่นำชุมชนมาขุดค้นโดยไม่จำเป็นต้องดำเนินการตามขั้นตอนทางโบราณคดี สาขานต์ได้ใช้โมเดลการทำงานที่นำไปปรับใช้ในการทำงานโบราณคดีชุมชนในที่อื่นๆ เช่นคาเวียงกาหลงที่พะเยา (ดูรายงานฉบับสมบูรณ์เล่มนี้ การวิจัยเชิงกระบวนการประกอบ) การทำงานโบราณคดีชุมชนได้เติบโตในหมู่ของนักโบราณคดีที่ทำงานโบราณคดีควบคู่กับการนำชุมชนมามีส่วนร่วม เช่น งานโบราณคดีชุมชนที่แหล่งโบราณคดีโป่งมะนาว ที่ดำเนินการโดยรองศาสตราจารย์สุรพล นาถะพิน²⁸ ที่ทำงานร่วมกับชุมชนในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีจนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงแห่งหนึ่งในจังหวัดลพบุรี โบราณคดีชุมชนที่แหล่งโบราณคดีหนองราชวัตรที่ดำเนินกิจกรรมด้วยต้นตอ เทพสุริยานนท์ และคุณสุกมาศ ดวงสกุล²⁹ ใช้โมเดลการทำงานตามสาขานต์ ไพรชาญิตร์ในการพัฒนาแหล่งโบราณคดีหนองราชวัตรให้เป็นแหล่งเรียนรู้ อย่างไรก็ตามโบราณคดีชุมชนในประเทศไทยมีการพัฒนาในเชิงกลไกการจัดการ แต่ยังขาดความสนใจในการพัฒนาเชิงแนวคิดทฤษฎีและวิธีวิทยา

²⁷ สาขานต์ ไพรชาญิตร์, โบราณคดีชุมชนการจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน , กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีชุมชน, 2546.

²⁸ Natapitu, Surapol, Contribution of Archaeology to the Quality of Life Improvement at the Village of Ban Pong Manao, Lopburi Province, Central Thailand. In **Proceedings of the International Seminar on Archaeology and National Building**, edited by Mokhtar Saidin and Stephen Chia. Penang: Pusat Penyelidikan Arkeologi Malaysia, Universiti Sains Malaysia, 2007, pp.22-31.

²⁹ วสันต์ เทพสุริยานนท์, หนองราชวัตร : ชุมชนร่วมรัฐในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี , สุพรรณบุรี : สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี กรมศิลปากร, 2554.

1.2.1.3 โบราณคดีสาธารณะ (Public archaeology)

ก่อนอื่นเราควรจะมาทำความเข้าใจก่อนว่า “สาธารณะ” ในที่นี้หมายถึง รัฐ และบุคคล โบราณคดีสาธารณะ เป็นคำถูกใช้ในหนังสือชื่อ โบราณคดีสาธารณะของแมกคิมเซย์³⁰ ในปี ค.ศ. 1972 หมายถึง งานโบราณคดีลักษณะจ้างเหมาที่เกี่ยวข้องกับงานวิชาการ ซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันในชื่อ “การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม” (Cultural Resource Management) เพราะการทำงานโบราณคดีจำเป็นต้องสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียหลายกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานของรัฐ เอกชน และสาธารณชนทั่วไป นักโบราณคดีเปรียบเสมือนกับตัวแทนของสาธารณชนในการทำงานเพื่ออนุรักษ์มรดกทางโบราณคดีจากการลักลอบทำลาย และการค้าโบราณวัตถุ การทำงานโบราณคดีที่จ้างเหมาในเชิงพาณิชย์มีการดำเนินการอย่างกว้างขวางในประเทศสหรัฐอเมริกา และสหราชอาณาจักร เนื่องจากรัฐไม่สามารถจะดูแลงานได้อย่างครอบคลุม ต่อมานักโบราณคดีอเมริกันตระหนักว่าความสนใจของสาธารณชนมีมากขึ้นและมีหลายมิติ ไม่เฉพาะแต่การดำเนินงานโบราณคดีอาชีพเท่านั้น แต่หากถึงความสนใจของสาธารณชนในด้านการศึกษา การตีความหลักฐานทางโบราณคดีในงานพิพิธภัณฑ์ อุทยานประวัติศาสตร์ และหลักสูตร³¹ ส่วนนักโบราณคดีอังกฤษให้คำจำกัดความของโบราณคดีสาธารณะ คือ “งานที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางโบราณคดีที่มีปฏิสัมพันธ์กับสาธารณะ”³²

ประมาณปี ค.ศ. 1980 และ 1990 สาธารณชนในสหรัฐอเมริกาให้ความสนใจกับงานโบราณคดี และต้องการทราบข้อมูลมากขึ้น นักโบราณคดีจำเป็นต้องทำงานกับคนต่างสาขาเพื่อจะถ่ายทอดข้อมูลสู่สาธารณะ เช่น ภัณฑารักษ์ ช่างภาพ นักออกแบบนิทรรศการ นักประวัติศาสตร์ นักภูมิศาสตร์ เป็นต้น งานโบราณคดีสาธารณะจึงกลายเป็นงานมีความสำคัญต่อสาขาโบราณคดีปัจจุบัน เพราะว่าเป็นการศึกษาระบบการและผลผลิตของสาขาโบราณคดีที่กลายเป็นวัฒนธรรมสาธารณะแผ่ขยายในวงกว้าง ซึ่งมีความขัดแย้ง และการผสมผสานกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทั้งในเรื่องของจริยธรรมและอัตลักษณ์ ดังนั้นงานโบราณคดีสาธารณะจึงเกี่ยวข้องกับการต่อรองและความขัดแย้งเกี่ยวกับความหมายที่อธิบายหลักฐานทางโบราณคดีสู่สาธารณะ ตัวอย่างที่พบเห็น เช่น โปรแกรมการศึกษา สื่อการศึกษา ตำรา หนังสือ การจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ สื่อ และการจัดทัวร์ที่แหล่งโบราณคดี เว็บไซต์ เป็นต้น

แนวทางของงานโบราณคดีสาธารณะคือการให้ความสนใจแก่คนที่หลากหลายในการนำสาธารณชนมีส่วนร่วม ทำให้สาธารณชนรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ และดูแลอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม เพื่อส่งเสริมให้เกิดความตระหนักรู้ตัวตน สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของผู้คนและเกิดความคิดสร้างสรรค์ โดยการให้ความสำคัญและเปิดโอกาสในการตีความใหม่ การต่อรองกับความหมายให้ตามความต้องการของแต่ละบุคคลหรือกลุ่ม แทนที่จะจำกัดความรู้ที่นักโบราณคดีตีความอยู่เพียงด้านเดียว ถือว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างโบราณคดีกับสาธารณชนทั่วไป ขณะเดียวกันแนวทางนี้ก็มีจุดอ่อนหากมีอคติในการตีความเพื่อประโยชน์ของตนเอง และขัดจากความเป็นจริงที่เป็นเหตุเป็นผล³³

³⁰ Charles McGimsey, **Public Archaeology** (New York: Seminar Press, 1972)

³¹ John H. Jameson, Jr., “Public Archaeology in the United States” in **Public Archaeology**, edited by N. Meriman, 21-58.

³² Tim Schadla-Hall, “The Comforts of Unreason: the Importance and Relevance of Alternative Archaeology” In **Public Archaeology**, edited by N. Meriman, London: Routledge, 2004), 255-271.

³³ Nick Merriman, **Public Archaeology** (London: Routledge, 2004).

1.2.2 ภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ภูมิทัศน์ (Landscape) เป็นคำศัพท์เทคนิคภาษาอังกฤษของศิลปิน ที่หมายถึงการวาดรูปภูมิประเทศ ฉากในธรรมชาติและจินตนาการของศิลปิน³⁴ มรดกโลกของยูเนสโก ให้คำนิยามเกี่ยวกับภูมิทัศน์ไว้หลายความหมาย เพื่อใช้เป็นเกณฑ์³⁵ ดังนี้

ภูมิทัศน์ หมายถึง การออกแบบและสร้างสรรค์พื้นที่อย่างตั้งใจ รวมทั้งสวนและอุทยาน ซึ่งมักจะมี ความสัมพันธ์กับศาสนา หรือการก่อสร้างอาคาร/อนุสาวรีย์ เช่น พระราชวังแวร์ซายส์ของฝรั่งเศส

ภูมิทัศน์ที่เป็นธรรมชาติ หมายถึง พื้นที่ซึ่งมีความสัมพันธ์ในเชิงเศรษฐกิจ การปกครองหรือศาสนา ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ในที่นี้รวมถึงเหมือง พื้นที่เกษตรกรรม นาขั้นบันได

ภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องทางวัฒนธรรมหมายถึง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือการตั้งถิ่นฐานที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ศาสนา ปัจจุบันแนวคิดเรื่องภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นคำที่ถูกให้ความหมายโดยคณะกรรมการมรดกโลก (World Heritage Committee) เพื่ออธิบายพื้นที่ซึ่งมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่โดดเด่นเฉพาะตัว ทั้งที่เกิดจาก ธรรมชาติและ การสร้างขึ้นโดยมนุษย์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ กิจกรรม บุคคล หรือของกลุ่มบุคคล ขอบเขตของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอาจจะครอบคลุมพื้นที่กว้างขวางหลายตารางกิโลเมตร หรือ อาจจะเป็นพื้นที่เล็กๆ ภายในบ้าน สุสาน แหล่งอุตสาหกรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงผลงานทางศิลปะ เอกสาร หรืองานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมที่การแสดงออกถึงลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น หรือภูมิภาคซึ่งสัมพันธ์กับ บริบททางนิเวศรอบๆ³⁶

อัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ถูกผูกโยงกับสิ่งที่สำคัญสองประการคือภูมิทัศน์หรือสถานที่ กับความทรงจำ ซึ่งเป็นหัวใจของความเป็นชุมชน เพราะทำให้เกิดความผูกพันขึ้นภายในชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ภูมิภาค และโลก ภูมิทัศน์ในชีวิตของคนมีการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาจากการขยายตัวของเมือง มีการสร้างเมืองใหม่ การรื้อถอน การเกิดภัยธรรมชาติ หรือการย้ายถิ่นที่อยู่ สำหรับในที่นี่จะกล่าวถึงเฉพาะประเด็นเรื่องของความทรงจำ และประวัติศาสตร์ของพื้นที่ถิ่นฐาน

³⁴ Pamela J. Stewart and Andrew Strathern, **Landscape, Memory and History: Anthropological Perspectives**. (London: Pluto Press 2003), 1-16.

³⁵ Henry Cleere, "Cultural heritage as world heritage" **Conservation and Management of Archaeological Sites**, 1 (1995), 63-68.

³⁶ UNESCO, **UNESCO's Cultural Landscapes of Universal Value: Components of a Global Strategy** (UNESCO: New York, 1995)

1.2.3 ความทรงจำ (Memory)

แนวคิดเรื่องความทรงจำร่วมเป็นแนวทางสำคัญในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ความทรงจำแบ่งออกเป็น 3 แบบ³⁷ (ดูรายละเอียดในรายงานเล่มที่ 6: การวิจัยเชิงกระบวนการ) คือ 1) ความทรงจำส่วนบุคคล (Autobiographical memory) เป็นความทรงจำที่บุคคลแต่ละคนจำเหตุการณ์ที่ประสบกับตนเอง ซึ่งความทรงจำของบุคคลอาจจะมีการเลือกจดจำ และเลือกลืม ขณะเดียวกันความทรงจำของบุคคลก็เก็บประสบการณ์ที่ตนเองไม่ได้ร่วมอยู่ด้วย ผ่านการเล่าเรื่อง หนังสือ หรือสื่อประเภทต่างๆ เช่น ความทรงจำเรื่องมหาอุทกภัย บุคคลอาจไม่ได้ประสบภัยน้ำท่วม แต่เห็นข่าวจากสื่อ และฟังคำบอกเล่าจากเพื่อน หรือญาติ ทำให้เดิมความทรงจำให้สมบูรณ์โดยการหยิบยืมจากผู้อื่น 2) ความทรงจำในประวัติศาสตร์ หมายถึงความทรงจำที่ผ่านการบันทึกทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ที่เป็นความจริงในอดีตไม่ได้เกี่ยวข้องกับหรือมีความสัมพันธ์กับชีวิต ของผู้คนหรือชุมชนโดยตรง เช่น เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 แต่คนไทยมีความรับรู้ผ่านสื่อต่างๆ หนังสือหรือตำราเรียน 3) ความทรงจำร่วม (Collective memory) เป็นความทรงจำที่เชื่อมโยงกับสังคม สมาชิกของสังคมและระบบสังคมถึงเหตุการณ์และประสบการณ์ที่คนในสังคม หรือเป็นอดีตที่มีความหมายในปัจจุบันและมีส่วนในการสร้างอัตลักษณ์ของชุมชน

1.2.4 กรรมสิทธิ์หรือทรัพย์สิน (Property)

แนวคิดเรื่องทรัพย์สินหรือกรรมสิทธิ์เป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจในหมู่นักวิชาการเศรษฐศาสตร์การเมืองในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพราะเป็นเครื่องมือที่ถูกกำหนดโดยสังคม เพื่อกำหนดความสัมพันธ์ 3 ส่วนคือ ผู้เป็นเจ้าของทรัพย์สิน ทรัพย์สิน และบุคคลอื่นๆ โดยที่เจ้าของทรัพย์สินมีสิทธิที่จะอนุญาตหรือกีดกันผู้อื่นไม่ให้ได้ผลประโยชน์จากทรัพย์สินนั้นๆ ได้ งานวิจัยนี้ใช้แนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ในการวิเคราะห์การจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมในพื้นที่ศึกษาเพื่อช่วยแสวงหาแนวทางในการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

ประเภทของกรรมสิทธิ์ แบ่งได้เป็น 4 ประเภทคือ 1) กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล (Private property) หมายถึงบุคคลหรือเอกชนเป็นเจ้าของทรัพย์สิน เช่น ที่ดิน บ้าน 2) กรรมสิทธิ์ที่รัฐเป็นเจ้าของ (State property) หมายถึงรัฐเป็นเจ้าของทรัพย์สินและควบคุมการใช้ เช่น ป่าไม้ โบราณสถาน 3) กรรมสิทธิ์ร่วม (Common-property) หมายถึง ทรัพย์สินที่ชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรเป็นเจ้าของและเป็นผู้ปกป้องดูแลโดยมีกติการ่วมกัน เช่น ป่าชุมชน พิพิธภัณฑ์ชุมชน และ 4) กรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้าง (Open access) เป็นทรัพย์สินที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ บุคคลหลายกลุ่มสามารถจะเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ เช่น แม่น้ำลำคลอง แหล่งน้ำธรรมชาติ (ดูรายละเอียดในรายงานเล่มที่ 6: การวิจัยเชิงกระบวนการ)

³⁷ Maurice Halbwachs, *On Collective memory*, Chicago (IL), The University of Chicago Press, 1992.

1.3 สรุป

บทนี้ได้นำเสนอ กระบวนทัศน์และ แนวคิดทฤษฎี โดยสังเขป ที่ใช้เป็นแนวทาง สำหรับการออกแบบงานวิจัย การดำเนินงาน และ การวิเคราะห์ข้อมูลด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสืบค้นเพื่อสร้าง “องค์ความรู้” ที่เกี่ยวข้องความเป็นมาเพื่อทำความเข้าใจภูมิหลังของชุมชนและพื้นที่ ได้ใช้กระบวนทัศน์สมัยใหม่นิยมและหลังสมัยใหม่นิยมเป็นแนวทางการพัฒนาและเลือกใช้กรอบคิดสำหรับการวิจัย กระบวนทัศน์สมัยใหม่นิยมใช้แนวคิดประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในการจัดลำดับพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม และใช้แนวคิดโบราณคดีกระบวนการ รวมทั้งแนวคิดเรื่องภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจากการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการสำรวจและขุดค้น ร่วมกับเอกสารทางประวัติศาสตร์และความทรงจำของบุคคลร่วมสมัย เมื่อได้องค์ความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์แล้ว จะสืบค้นด้วยการตรวจสอบความทรงจำของชุมชนเพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการสร้างและพัฒนากลไกการส่งผ่านมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยชุมชนเพื่อชุมชน หลังจากนั้นใช้แนวทางการจัดการมรดกวัฒนธรรมในด้านสิทธิมนุษยชน การท่องเที่ยว การพาณิชย์ มาพิจารณาร่วมกับแนวคิดโบราณคดีชุมชนและโบราณคดีสาธารณะ และแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์เพื่อช่วยเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ระบบการจัดการมรดกวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

บทที่ 2

การค้นคว้าในอดีต

รัศมี ชูทรงเดช

รมย์ กนิษฐานนท์ และนุชนางค์ ชุมดี

การประเมินสถานภาพความรู้ เป็นการทบทวนความรู้ที่เกี่ยวกับการศึกษาค้นคว้าวิจัยในพื้นที่ศึกษาทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยเน้นการรวบรวมข้อมูลโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เพื่อช่วยทำความเข้าใจเกี่ยวกับ ภูมิหลังความเป็นมาของผู้คนที่อาศัยอยู่ พื้นที่ภายในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม โดยสังเคราะห์และประมวลความรู้จากการค้นคว้าเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่และประเด็นการศึกษาเท่าที่จะหาได้

สำหรับบทนี้ เลื่อนนำเสนอ การประเมินสถานภาพของการค้นคว้าวิจัยในพื้นที่โดยสังเขป ไม่ได้นำเสนอองค์ความรู้ในประเด็นต่างๆ ที่ประมวลได้จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งหมด (ดูรายละเอียดจากรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เล่มที่ 2: ภาพรวมด้านโบราณคดี, เล่มที่ 5: ด้านประวัติศาสตร์ และเล่มที่ 6: การวิจัยเชิงกระบวนการ) โดยแบ่งออกเป็นสถานภาพความรู้จากเอกสารวิจัยที่เกี่ยวข้องในอำเภอปาย-ปางมะผ้าและขุนยวม

2.1 การค้นคว้าด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์

2.1.1 สถานภาพความรู้จากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ปาย

จากการสำรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับอำเภอปายมีจำนวนค่อนข้างน้อย แบ่งได้ออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

2.1.1.1 กลุ่มงานด้านโบราณคดี

ส่วนใหญ่เป็นรายงานการสำรวจและขุดค้นของนักโบราณคดีไทยและต่างประเทศ ได้แก่ งานวิจัยของเชสเตอร์ กอร์มัน (Chester Gorman) ขุดค้นแหล่งโบราณคดีถ้ำผาชัน ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตหมู่บ้านผาสำราญ ตำบลเมืองแปง อำเภอปาย ขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2515¹ ต่อมาปี พ.ศ. 2522 จอยซ์ ไวท์ (Joyce White) ได้เขียนบทความร่วมกัธอร์มันเกี่ยวกับผลการวิเคราะห์เครื่องมือสะเก็ดหินจากแหล่งโบราณคดีถ้ำผาชัน² ส่วนงานโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มีงานวิจัยของสันต์ เพนซ์ เรื่อง “ศิลาจารึกวัดศรีเกิด อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน”³ ทำให้เราทราบว่าชื่อปายนั้นปรากฏมาตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2032-2033 ในสมัยล้านนา และงานเขียนเรื่อง “เมืองน้อย ข้อมูลจากตำนานและหลักฐานโบราณคดี”⁴ ของวิวรรณ แสงจันทร์ ที่สำรวจเบื้องต้นภายในแหล่งโบราณคดีเมืองน้อยและแหล่งโบราณคดีสี่โค้ง ในอำเภอปาย

¹ Higham and Thosarat, *Prehistoric Thailand*, Bangkok: River Books, 1998.

² White and Gorman, Patterns in “Amorphous” Industries: The Hoabinhian Viewed Through a Lithic Reduction Sequence. Paper presented at the 44th annual meeting of the Society for American Archaeology, Vancouver, British Columbia. April 23-25, 1979.

³ สันต์ เพนซ์ “ศิลาจารึกวัดศรีเกิด อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2032-2033” ใน *ศิลปากร* 19 (6 มีนาคม), 2519, 72-76.

⁴ วิวรรณ แสงจันทร์, “เมืองน้อย ข้อมูลจากตำนานและหลักฐาน โบราณคดีเมืองโบราณ” 20 (มกราคม-มีนาคม 2537), 64-67.

2.1.1.2 กลุ่มงานที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของอำเภอปาย และชุมชนต่างๆ

เป็นการสำรวจหลักฐานและรวบรวมเอกสารภายในท้องถิ่น โดยปราชญ์ท้องถิ่น ได้แก่ ประวัติศาสตร์ปาย ของจันทร์ อินทสาร⁵ และ “ประวัติและความเป็นมาของตำบลเวียงเหนือ วัดศรีดอนชัยและวัดโป่ง”⁶ ของดวงดี ใจแบ่ง งานชิ้นนี้เป็นที่ให้รายละเอียดของเหตุการณ์การต่อสู้แย่งชิงพื้นที่บ้านดอน และที่มาของชื่อสถานที่สำคัญในเขตบ้านเวียงเหนือและอำเภอปาย ในงาน “เมืองปาย: ชุมทางชาติพันธุ์ตั้งแต่อดีต” ของ โกศล กันธะรส⁷ งานชิ้นนี้เป็นงานที่รวบรวมหลักฐานจากงานของพระครูปลัดกวีวัฒน์จรจรย์ สุระมณี⁸ และ โครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน⁹ โดยสภาวัฒนธรรมอำเภอปาย ถือเป็นการรวบรวมข้อมูลโดยคนภายในท้องถิ่นเองที่ครอบคลุมพื้นที่อำเภอปาย แม้ว่าอาจจะไม่มีรายละเอียดมากนัก

2.1.1.3 งานวิจัยที่ศึกษาเรื่องการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมในพื้นที่อำเภอปาย

ได้แก่ งานของอุดร รัชท์ทับทิม ใน โครงการ “ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน” สนับสนุนโดยกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ชุดโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ¹⁰ และงานวิจัยของ ดวงใจ หล่อธนาวิชย์ เรื่อง การศึกษาเพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹¹ โดยมีความมุ่งหวังให้เกิดแนวทางการดำเนินการเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเน้นในพื้นที่อำเภอเมืองและชุมชนรอบข้าง รวมถึงเมืองปาย ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีการท่องเที่ยวอย่างเข้มข้น

นอกจากนี้ มีงานวิจัยของรัศมี ชูทรงเดช เป็น โครงการวิจัยนำร่องระยะสั้น เรื่อง การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการฟื้นฟูอนุรักษ์ และจัดการสืบสานทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนในอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹² ที่ได้รับการสนับสนุนจากกองทุนสนับสนุนการวิจัยที่ได้ประมวลสถานการณ์ความรู้ที่เกี่ยวกับปายในด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และการจัดการมรดกวัฒนธรรม ในอดีตจนถึงปี พ.ศ. 2549

⁵ จันทร์ อินทสาร, ประวัติศาสตร์ปาย, (เอกสารอัดสำเนา, มปป).

⁶ ดวงดี ใจแบ่ง, “ประวัติและความเป็นมาของตำบลเวียงเหนือ วัดศรีดอนชัยและวัดโป่ง,” (เอกสารอัดสำเนา, มปป).

⁷ โกศล กันธะรส, “เมืองปาย: ชุมทางชาติพันธุ์ตั้งแต่อดีต,” ใน ภูมิปัญญาล้านนาในมิติวัฒนธรรม (2542), 183-202.

⁸ พระครูปลัดกวีวัฒน์จรจรย์ สุระมณี. “เจดีย์หลวง / โบราณสถานแห่งเมืองน้อย อาณาจักรชนเผ่าไต” อ้างใน วิวรรณแสงจันทร์ “เมืองน้อย ข้อมูลจากตำนานและหลักฐาน โบราณคดี” เมืองโบราณ, 20 (มกราคม-มีนาคม 2537), 64-67.

⁹ สภาวัฒนธรรมอำเภอปาย,โครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน(2548).

¹⁰ อุดร รัชท์ทับทิม และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ : โครงการ “ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545).

¹¹ ดวงใจ หล่อธนาวิชย์, การศึกษาเพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จังหวัดแม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548).

¹² รัศมี ชูทรงเดช , การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการฟื้นฟูอนุรักษ์ และจัดการสืบสานทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนในอำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549.

2.1.2 สถานภาพความรู้จากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ปางมะผ้า

ข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของอำเภอปางมะผ้า มีจำนวนที่มากกว่าอำเภอปายและขุนยวม เนื่องจากมีการทำงานวิจัยอย่างต่อเนื่อง แบ่งได้ออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

2.1.2.1 กลุ่มงานทางด้านโบราณคดี

มีงานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้แก่ โครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลทางทรัพยากรแร่ และงานศึกษาทางชาติพันธุ์วรรณนาของกลุ่มคนบนพื้นที่สูง ได้แก่ รายงานความก้าวหน้าโครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน กลุ่มการสำรวจการใช้ประโยชน์ที่ดินและชุมชน¹³ เป็นการสำรวจข้อมูลหมู่บ้านที่ใช้ประโยชน์พื้นที่ถ้ำ ทั้งหมดอยู่ในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนรวมทั้ง 13 หมู่บ้าน รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่สอง (เล่มที่ 6 การศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดี)¹⁴ ของ อุดมลักษณ์ สุนทรกุล และหนังสือเรื่อง โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ในโครงการ โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ของรัศมี ชูทรงเดช¹⁵

2.1.2.2 กลุ่มงานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local history)

การ ศึกษาของอารยะ ภูสาคส์และคณะวิจัย รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำลำปาง-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹⁶ งานชิ้นนี้เป็นการศึกษาวิจัยประวัติศาสตร์พัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน ระบบความคิดและการจัดการทรัพยากรส่วนรวม เพื่อศึกษาเงื่อนไขและกระบวนการปรับตัว รื้อฟื้น เสริมสร้าง และใช้สำนึกทางประวัติศาสตร์ของชุมชนในการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน

¹³ สิทธิพงศ์ คิลกวนิช และ คณะ, รายงานความก้าวหน้าโครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน กลุ่มการสำรวจการใช้ประโยชน์ที่ดินและชุมชน, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

¹⁴ อุดมลักษณ์ สุนทรกุล, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่สอง (เล่มที่ 6 การศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดี) , เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

¹⁵ รัศมี ชูทรงเดช, โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน , นครปฐม: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

¹⁶ อารยะ ภูสาคส์และคณะ, รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำลำปาง-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ชุดโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน, 2546.

2.1.2.3 กลุ่มงานวิจัยด้านการพัฒนาพื้นที่สูง

งานศึกษาในกลุ่มนี้ล้วนเป็นเอกสาร โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน เช่น ในพื้นที่ลุ่มน้ำลาง อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน และยังมีงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน ปัจจัยการดำเนินงาน และผลกระทบของการดำเนินงาน โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน เช่น เรื่อง ผลกระทบของการดำเนินงาน โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน ต่อชุมชนชาวเขา: ศึกษาเฉพาะกรณีพื้นที่ลุ่มน้ำลาง ถึงอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹⁷ งานศึกษาชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทราบผลกระทบของการดำเนินงานของโครงการฯ ต่อความเปลี่ยนแปลงชุมชนในเขตพื้นที่โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง จากการศึกษาค้นพบว่าชุมชนได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาฯ

2.1.2.4 กลุ่มงานศึกษาถึงการปรับตัวของชุมชนภายใต้บริบทการพัฒนาและความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์บนพื้นที่สูงและการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม

ได้แก่ งานของพิมุข ชาญธนะวัฒน์ เรื่อง คริสตศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ของชาวมูเซอแดง: การศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณีระหว่างหมู่บ้านยาป่าแห่นกับหมู่บ้านแสนคำลือ ในกิ่งอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹⁸ และงานวิทยานิพนธ์อีกชิ้นหนึ่งของพิมุข ชาญธนะวัฒน์ เรื่อง การปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่ : กรณีศึกษาชาวไทใหญ่หมู่บ้านถ้ำลอด อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹⁹ ตลอดจนงานของบานเย็น ชาญธนะวัฒน์เรื่อง การท่องเที่ยวเกี่ยวกับผลกระทบต่อชุมชนชาวไทใหญ่ กรณีศึกษาหมู่บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน²⁰

จากการทบทวนงานเอกสารที่ผ่านมา พบว่าในพื้นที่ศึกษานั้นมีความรู้ที่ศึกษาบ้างแล้ว แต่ยังถือว่ามีจำนวนน้อย โดยเฉพาะพื้นที่ศึกษาในเขตอำเภอบางมะฝ้า และ ขุนยวม มีงานวิจัยที่ศึกษาอย่างเป็นระบบค่อนข้างน้อย เมื่อเทียบกับงานวิจัยในเขตอำเภอบางมะฝ้า ซึ่งมีการทำงานวิจัยต่อเนื่องในพื้นที่โดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูง ในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544- 2549²¹ และโครงการจัดการแหล่งโบราณคดี

¹⁷ ชัยวัฒน์ ดิเรกวัฒนา, ผลกระทบของการดำเนินงานโครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน ต่อชุมชนชาวเขา : ศึกษาเฉพาะกรณีพื้นที่ลุ่มน้ำลาง ถึงอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน , สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2538.

¹⁸ พิมุข ชาญธนะวัฒน์, คริสตศาสนา กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวมูเซอแดง: การศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณีระหว่างหมู่บ้านยาป่าแห่นกับหมู่บ้านแสนคำลือ ในกิ่งอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2538.

¹⁹ พิมุข ชาญธนะวัฒน์, การปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทใหญ่ : กรณีศึกษาชาวไทใหญ่หมู่บ้านถ้ำลอด อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน , วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2546.

²⁰ บานเย็น ชาญธนะวัฒน์ การท่องเที่ยวเกี่ยวกับผลกระทบต่อชุมชนชาวไทใหญ่ กรณีศึกษาหมู่บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด อำเภอบางมะฝ้าจังหวัดแม่ฮ่องสอน, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2544.

²¹ รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 ของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย , 2544., รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2 ของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบาง มะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน , เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย , 2545., รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 3 ของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบาง มะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ,

เพิงผาล้าลอดและเพิงผาบ้านไร่ อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ดำเนินงานระหว่าง ปี พ.ศ. 2550-2551²² สำหรับโครงการวิจัยการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนระยะที่ 1-3 ดำเนินงานระหว่างปีพ.ศ. 2550-2555 ได้ผลิตรายงานการวิจัย²³ และเอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ²⁴ อย่างต่อเนื่อง จากการเก็บข้อมูลการตั้งถิ่นฐานของผู้คนตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจและการเมืองจากประวัติศาสตร์บอกเล่า จัดลำดับความสัมพันธ์ของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ และนำมาวิเคราะห์กับหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบายประวัติศาสตร์ พัฒนาการ ของสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดจนความสัมพันธ์ของแต่ละชุมชนภายใต้เงื่อนไขบริบทความเปลี่ยนแปลงตามแต่ละช่วงเวลา ตามประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก

เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545., รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนเล่มที่ 1-8. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย , 2546., รัศมี ชูทรงเดช และคณะ , รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547., รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย , 2547., รัศมี ชูทรงเดช และคณะ , รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 3 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548., รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 4 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548., รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 5 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549., รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

²² รัศมี ชูทรงเดช, คู่มือการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีเพิงผาล้าลอด และเพิงผาบ้านไร่ อำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน , กรุงเทพฯ : เอรวิคการพิมพ์ , 2551 ., รัศมี ชูทรงเดช , มาจาก (คนละ) ฟากฟ้าของเพิงผาสู่การทลายเส้นแบ่งของวิถีชีวิตทางโบราณคดี วลีในมานุษยวิทยา และมายาในศิลปกรรม, กรุงเทพฯ: เอรวิคการพิมพ์, 2551., รัศมี ชูทรงเดช, รายงานฉบับสมบูรณ์ฉบับภาษาไทยโครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และเพิงผาล้าลอดในอำเภอบางมะฝ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน , เสนอต่อ The US Embassy of Thailand, 2551"

²³ รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบางมะฝ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เล่มที่ 1-8), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552. รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบางมะฝ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2553, รัศมี ชูทรงเดช และคณะ, รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบางมะฝ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่ 2 (เล่มที่ 1-8), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2553.

²⁴ รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ), การสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอบางมะฝ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, กรุงเทพฯ: สปีดเจ็ทพริ้นติ้งและกราฟฟิคดีไซน์ , 2552., รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ), มรดกวัฒนธรรมในอำเภอบางมะฝ้า ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เชียงใหม่: ภพระ พรีเพรส, 2555.

2.1.3 สถานภาพความรู้จากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ชุมชน

การสำรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับอำเภอชุมพลบุรีเช่นเดียวกับอำเภอปาย เอกสารมีจำนวนไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาในภาพรวมของจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยเฉพาะตำนานประวัติการตั้งถิ่นฐานของเมืองแม่ฮ่องสอน ที่จะผูกโยงกับอำเภอชุมพลบุรี เช่น ใน เอกสารประกอบการสอนวิชา ท้องถิ่นของเรา 1 ของ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ²⁵ หรืองาน เอกสารประกอบการสอน รายวิชาแม่ฮ่องสอนศึกษา ของวิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน²⁶ รวมทั้งงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสงคราม มหาเอเชียบูรพา หรือสงครามโลกครั้งที่ 2 เช่น รายงานการสำรวจชุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมโลกครั้งที่สอง จังหวัดแม่ฮ่องสอน²⁷ งานศึกษาโครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน ของ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำและคณะ²⁸ โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอชุมพลบุรีของ พ.ต.ท. เชิดชาย ชมภุช²⁹ ที่ได้บันทึกคำบอกเล่าและรวบรวมหลักฐานทางวัตถุที่ใช้ในช่วงสงคราม รวมทั้งบันทึกการประชุมร่วมกันระหว่างหน่วยงานต่างๆ ในการสำรวจเส้นทางการเดินทางของทหารญี่ปุ่น

นอกจากนั้นในพื้นที่ชุมพลบุรียังมีงานศึกษาที่เน้นด้านรูปแบบศิลปกรรม ประติมากรรมไทใหญ่ เป็นการรวบรวม บันทึกประวัติวัดและลักษณะของศิลปกรรมที่สำคัญในจังหวัด เช่น รายงานการสำรวจแหล่งโบราณคดีในอำเภอชุมพลบุรี โดยโครงการโบราณคดีประเทศไทย (ภาคเหนือ) ในปี พ.ศ. 2526 ซึ่งสำรวจโบราณสถานและทำทะเบียนพระพุทธรูปสำคัญที่มีอยู่ในอำเภอชุมพลบุรี³⁰ รายงานการศึกษาโครงการศึกษาเพื่อประกาศเขตอนุรักษ์ศิลปกรรม บ้านชุมพลบุรี บ้านเมืองปอน บ้านต่อแพ³¹ รายงานแหล่งประติมากรรมที่สำคัญในจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยการสนับสนุนจากหน่วยงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดแม่ฮ่องสอน โรงเรียนห้องสอนศึกษา อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน³² หรืองานศึกษาเชิงชาติพันธุ์นพคุณของสุริย์ บุญญาพงศ์ และสุรศักดิ์ ป้อมทองคำ เรื่อง งานประเพณีเพื่อการท่องเที่ยว จุดเปลี่ยนของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม³³

²⁵ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, เอกสารประกอบการสอนวิชาท้องถิ่นของเรา 1 รายวิชา ส 071, เอกสารอัดสำเนา, 2541.

²⁶ วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน, เอกสารประกอบการสอน รายวิชา แม่ฮ่องสอนศึกษา (สท 0401), เอกสารอัดสำเนา, 2550.

²⁷ ห้างหุ้นส่วนเอกชน, รายงานการชุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งมรดกทางวัฒนธรรมโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เอกสารอัดสำเนา, 2531.

²⁸ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน, เอกสารอัดสำเนา, 2541.

²⁹ พ.ต.ท. เชิดชาย ชมภุช, โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอชุมพลบุรี, เอกสารอัดสำเนา, 2541.

³⁰ สุรศักดิ์ ศรีคำออง, “แม่ฮ่องสอน: สมัยล้านนา”, ใน ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2549, 420-439,

³¹ สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, รายงานการศึกษาโครงการศึกษาเพื่อประกาศเขตอนุรักษ์ศิลปกรรม บ้านชุมพลบุรี บ้านเมืองปอน บ้านต่อแพ, มปป.

³² สุรศักดิ์ ป้อมทองคำเอกสารประกอบการสอน วิชาท้องถิ่นของเรา 1 รายวิชา ส071 ,เอกสารอัดสำเนา 2541.

³³ สุริย์ บุญญาพงศ์ และสุรศักดิ์ ป้อมทองคำ, งานประเพณีเพื่อการท่องเที่ยว จุดเปลี่ยนของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม , สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2536.

2.2 สรุป

จากการ ทบทวนวรรณกรรมของงานค้นคว้าในอดีตโดยสังเขป ทำให้ทราบว่าพื้นที่ ศึกษา มีการค้นคว้าวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม โดย “คนใน” ซึ่งเป็นปราชญ์ท้องถิ่น นักวิจัยท้องถิ่น และ “คนนอก” ซึ่งเป็นนักวิจัย นักวิชาการเฉพาะสาขาที่มีความสนใจในหัวข้อที่เกี่ยวข้องกับ โบราณคดี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น มานุษยวิทยา วัฒนธรรมและประเพณี การท่องเที่ยว ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรม สำหรับสถานภาพขององค์ความรู้ เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของอำเภอปาย -ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนนั้นจะนำเสนอรายละเอียดใน **รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์เล่มที่ 2: ภาพรวมโบราณคดี, เล่ม 5: ด้านประวัติศาสตร์ และ เล่ม 6: การวิจัยเชิงกระบวนการ**

บทที่ 3

ประวัติชุมชนในพื้นที่วิจัย

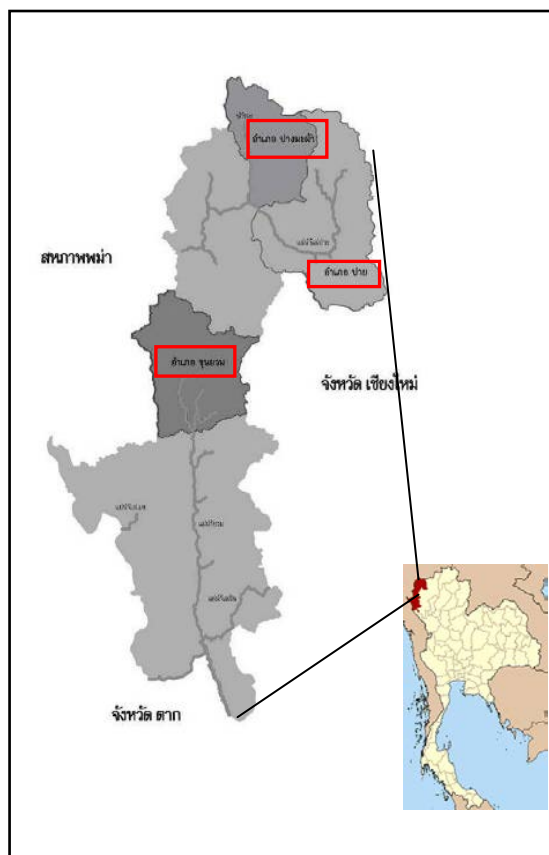
รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ)

บทนี้นำเสนอข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่วิจัยในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม และประวัติของชุมชนที่เป็นตัวแทน เพื่อให้ทราบข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งช่วยให้เข้าใจอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ การเลือกกลุ่มตัวอย่างพิจารณาจากผลการวิจัยของโครงการฯ ระยะที่หนึ่งและสอง (ดูรายละเอียดในบทนำ)

3.1 พื้นที่วิจัย

ศิริลักษณ์ กัญหาศรี

พื้นที่วิจัยครอบคลุมพื้นที่ของอำเภอบาย อำเภอบางมะผ้า และอำเภอขุนยวม ซึ่งแสดงรายละเอียดทางกายภาพดังนี้

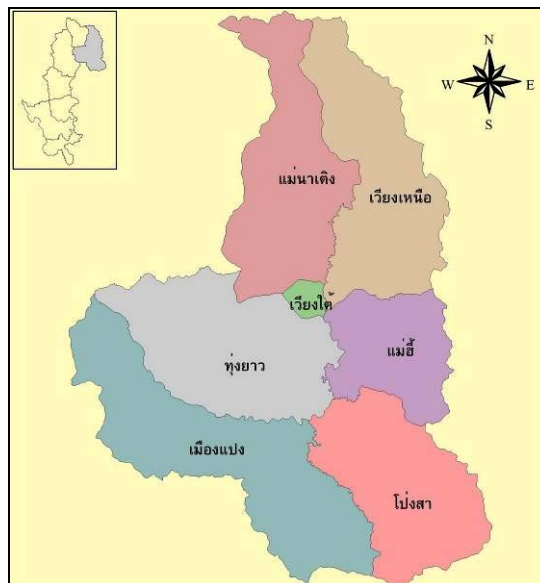

แผนที่ที่ 3.1 แผนที่แสดงที่ตั้งพื้นที่วิจัยในอำเภอบาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

3.1.1 อำเภอปาย

อำเภอปายเป็นพื้นที่ราบแอ่งกระทะ ที่เรียกว่า “แอ่งปาย” ซึ่งล้อมรอบด้วยภูเขา ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดแม่ฮ่องสอน มีอาณาบริเวณที่ครอบคลุมประมาณ 2,244.7 ตารางกิโลเมตร

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	จังหวัดตองยี ประเทศสหภาพเมียนมาร์
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่มและอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลห้วยปูลิง อำเภอเมือง และอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน

แผนที่ที่ 3.2 แผนที่แสดงอำเภอปาย

3.1.1.1 เขตการปกครอง

ตามคำบอกเล่าเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับชุมชนในพื้นที่อำเภอปาย ทำให้ทราบว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมาตั้งแต่สมัยล้านนาและต่อเนื่องมาจน ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอ เมื่อปี พ.ศ. 2454 โดยมีรองอำมาตย์เอก หลวงเจริญเขตเขตลางค์นครเป็นนายอำเภอปายคนแรก¹

อำเภอปายแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 7 ตำบล 62 หมู่บ้าน² มีองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) 7 ตำบล ได้แก่ อบต. เวียงเหนือ อบต. เวียงใต้ อบต. แม่ฮิ อบต. แม่มาตัง อบต. ห้วยยาว อบต. เมืองแปง และ อบต. ปางสา มีเทศบาลตำบล 1 แห่ง ได้แก่ เทศบาลตำบลเวียงใต้ และมีหมู่บ้านในแต่ละตำบลดังต่อไปนี้

¹ ในเอกสาร โครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอนได้รวบรวมที่มาของหมู่บ้านและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในอำเภอปายดูเพิ่มเติมใน สภาวัฒนธรรมอำเภอปายโครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน.

² สภาวัฒนธรรมอำเภอปายโครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน. และ สํารวจเพิ่มเติม พ.ศ. 2549.

1. ตำบลเวียงใต้ 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านเมืองพร้าว หมู่ 2 บ้านเจ้าหม้อ หมู่ 3 บ้านป่าขาม หมู่ 4 บ้านเมืองแพร่ หมู่ 5 บ้านน้ำสุ มีบ้านบริเวณ คือ บ้านสันติชล หมู่ 6 บ้านห้วยปู มีบ้านบริเวณ คือ บ้านห้วยนา หมู่ 7 บ้านใหม่สหสัมพันธ์ และ หมู่ 8 บ้านแสงทองเวียงใต้ มีบ้านบริเวณ คือ บ้านทุ่งเปา
2. ตำบลเวียงเหนือ 10 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านโป่ง หมู่ 2 บ้านใหม่ หมู่ 3 บ้านตาลเจ็ดต้น หมู่ 4 บ้านเมืองน้อย หมู่ 5 บ้านโอง หมู่ 6 บ้านห้วยหก หมู่ 7 บ้านหัวแม่เมือง หมู่ 8 บ้านศรีดอนชัย หมู่ 9 บ้านกัวหน่อ และ หมู่ 10 บ้านห้วยเอี้ยง
3. ตำบลแม่นาเติง 11 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านแม่นาเติงนอก หมู่ 2 บ้านแม่นาเติงใน หมู่ 3 บ้านม่วงสร้อย มีบ้านบริเวณ คือ บ้านป่าขาม หมู่ 4 บ้านหมอแปง มีบ้านบริเวณ คือ บ้านยะโน หมู่ 5 บ้านแม่ของ หมู่ 6 บ้านนาจลอง หมู่ 7 บ้านปางแปก หมู่ 8 บ้านแม่ณะ หมู่ 9 บ้านคอยผี มีบ้านบริเวณ คือ บ้านในของ และ บ้านน้ำปลา หมู่ 10 บ้านไทรงาม และ หมู่ 11 บ้านนาจลองใหม่
4. ตำบลแม่ธิ 6 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านแม่เย็น หมู่ 2 บ้านทรายขาว หมู่ 3 บ้านท่าปาย หมู่ 4 บ้านแม่ปิง และ บ้านห้วยห้วย หมู่ 5 บ้านแม่ธิ และ หมู่ 6 บ้านห้วยแก้ว
5. ตำบลทุ่งยาว 12 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านทุ่งโป่ง หมู่ 2 บ้านทุ่งยาวเหนือ หมู่ 3 บ้านทุ่งยาวใต้ หมู่ 4 บ้านสบแพม หมู่ 5 บ้านแพมกลาง หมู่ 6 บ้านแพมบก หมู่ 7 บ้านแม่ธิแล หมู่ 8 บ้านปางตอง หมู่ 9 บ้านดินธาตุ หมู่ 10 บ้านร้องเหยง หมู่ 11 บ้านทุ่งแกง และ หมู่ 12 บ้านมะโนรา
6. ตำบลเมืองแปง 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านเมืองแปง หมู่ 2 บ้านใหม่คอนตัน หมู่ 3 บ้านห้วยชะ หมู่ 4 บ้านสบสา หมู่ 5 บ้านแกงหอม (ม้ง) หมู่ 6 บ้านผาสำราญ หมู่ 7 บ้านแกงหอม (ปกากะญอ) หมู่ 8 บ้านห้วยหมื่นศรีสวัสดิ์ และ หมู่ 9 บ้านห้วยหมื่น
7. ตำบลโป่งสา 7 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านโป่งสา หมู่ 2 บ้านห้วยไร่ (ขุนตานนอก) หมู่ 3 บ้านห้วยเตือ หมู่ 4 บ้านแม่หมื่นหลวง หมู่ 5 บ้านขุนตาน หมู่ 6 บ้านโป่งตาก และ หมู่ 7 บ้านปางตอง

3.1.1.2 ประชากร

ประชากรในอำเภอมีจำนวนทั้งสิ้น 27,225 คน เ ป็นชาย 14,351 คน หญิง 12,874 คน ³
ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมด 8 กลุ่ม แบ่งเป็นคนไทยพื้นเมืองภาคเหนือและชาวไทยใหญ่ ร้อยละ 53 กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ อีกร้อยละ 47 ประกอบด้วย ปกาเกอญอ ไทลื้อ ลีซู ลาหู่ ม้ง และจีนฮ่อ โดยกลุ่มชาติพันธุ์ ปกาเกอญอมีจำนวนมากที่สุด กลุ่มถัดไปคือ ลีซู ลาหู่ และม้ง ตามลำดับ

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนไทยในภูมิภาคอื่นๆ ในประเทศไทย เช่น ภาคอีสาน ภาคใต้ รวมทั้ง ชาวต่างชาติเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ที่แต่งงานกับคนในท้องถิ่น หรือเข้ามาประกอบธุรกิจการท่องเที่ยว

3.1.1.3 การประกอบอาชีพ

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ การทำนาทำไร่ การขายพื้นที่ในการเกษตร เป็นไปได้น้อยมาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ป่าและภูเขาสูงชัน

³ สำนักพัฒนาชุมชนอำเภอปาย, <http://cddweb.cdd.go.th/pai/>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2549.

พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว กระเทียม ถั่วเหลือง ข้าวสาลี ประชากรมีรายได้เฉลี่ย 25,000 บาท ต่อคน /ปี นอกจากรายได้จากพืชเศรษฐกิจแล้ว ยังได้จากการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว หมู ไก่ และรายได้จากภาคธุรกิจการท่องเที่ยว ที่พัก (โรงแรม/เกสต์เฮาส์) ร้านอาหาร การทอผ้า และการค้าขาย

สำหรับอำเภอปายมีหมู่บ้านหลักที่จะดำเนินงานวิจัยคือหมู่บ้านรอบแอ่งเมืองเป่ง ในตำบลเมืองเป่ง โดยเฉพาะหมู่บ้านบ้านใหม่คอนตัน ซึ่งประกอบไปด้วย คนเมือง ปกาเกอะญอ และม้ง เนื่องจากผลการวิจัยของโครงการระยะที่หนึ่งพบว่าแอ่งที่ราบเมืองเป่งเป็นพื้นที่ซึ่งมีแหล่งโบราณคดีจำนวนมาก รวมถึงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะโป่งน้ำร้อน ที่มีสภาพแวดล้อมที่ยังไม่มีการรบกวนจากการท่องเที่ยว ประกอบกับคน มีแผนจะดำเนินงานเชิงป้องกันพื้นที่จากนโยบายการปรับปรุงภูมิทัศน์จากหน่วยงานปกครองท้องถิ่น ซึ่งพื้นที่นี้มีศักยภาพในด้านมรดกวัฒนธรรมและธรรมชาติสูงมาก จึงสอดคล้องกับแผนการดำเนินงานโครงการฯ ที่เลือกพื้นที่แอ่งเมืองเป่งเป็นพื้นที่วิจัยหลักสำหรับอำเภอปาย

3.1.2 อำเภอปางมะผ้า

อำเภอปางมะผ้าเป็นพื้นที่ภูเขาเกือบ 90 % ของอำเภอ มีอาณาบริเวณที่ครอบคลุมประมาณ 2,244.7 ตารางกิโลเมตร

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	รัฐฉาน ประเทศสหภาพเมียนมาร์
ทิศใต้	ติดต่อกับ	อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

3.1.2.1 เขตการปกครอง

เดิมเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน คือตำบลปางมะผ้า ต่อมาตำบลปางมะผ้าแยกตัวออกไปตั้งเป็นกิ่งอำเภอปางมะผ้าเมื่อประมาณปี พ.ศ.2532 และยกฐานะเป็นอำเภอปางมะผ้า เมื่อปี พ.ศ.2540

อำเภอปางมะผ้า แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 4 ตำบล มีองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) 4 ตำบล ได้แก่ อบต. สบป่อง อบต. ถ้ำลอด อบต. นาปู่ป้อม และอบต. ปางมะผ้า รวมจำนวนหมู่บ้าน 38 หมู่บ้าน ดังต่อไปนี้

แผนที่ที่ 3.3 แผนที่แสดงอำเภอปางมะผ้า

1. ตำบลสบป่อง 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านสบป่อง หมู่ 2 บ้านน้ำริน หมู่ 3 บ้านไร่ หมู่ 4 บ้านหนองผาเจ้า หมู่ 5 บ้านแม่อูมอง หมู่ 6 บ้านกีดสามสิบ หมู่ 7 บ้านหนองดอง และหมู่ 8 บ้านแม่หมูลีซอ
2. ตำบลปางมะผ้า 11 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านแม่ละนา หมู่ 2 บ้านปางคาม หมู่ 3 บ้านไม้สูง หมู่ 4 บ้านจำโบ้ หมู่ 5 บ้านยาป่าแหน หมู่ 6 บ้านผาแดง หมู่ 7 บ้านไม้ลัน หมู่ 8 บ้านห้วยเอี๊ยะ หมู่ 9 บ้านลูกข้าวหลาม หมู่ 10 บ้านผาเผือก และหมู่ 11 บ้านบ่อไคร้
3. ตำบลถ้ำลอด 7 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านถ้ำลอด หมู่ 2 บ้านแสนคำลือ หมู่ 3 บ้านวนาหลวง หมู่ 4 บ้านผามอน หมู่ 5 บ้านเมืองแพม หมู่ 6 บ้านห้วยแห้ง และหมู่ 7 บ้านแอลา
4. ตำบลนาปู่ป้อม 12 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านนาปู่ป้อม หมู่ 2 บ้านปางตอง หมู่ 3 บ้านปางบอน หมู่ 4 บ้านน้ำสุผาเลื้อ หมู่ 5 บ้านปงยาม หมู่ 6 บ้านดอยคูล หมู่ 7 บ้านโถ้งสายแล หมู่ 8 บ้านซอเบะ หมู่ 9 บ้านโถ้งหลวง หมู่ 10 บ้านโถ้งกองเต้า หมู่ 11 บ้านป่าโหล และหมู่ 12 บ้านปางคอง

3.1.2.2 ประชากร

ประชากรในอำเภอปางมะผ้า มีจำนวนทั้งสิ้น 11,545 คน เป็นชาย 5,908 คน หญิง 5,637 คน⁴ จำนวนครัวเรือน 2,818 ครัวเรือน⁵ สำหรับประชากรในอำเภอปางมะผ้าประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์หลัก 9 กลุ่ม คือ ไทใหญ่ ม้ง คนพื้นเมือง ปกาเกอะญอ ลีซู ลาหู่แดง ลาหู่ดำ ลัวะ และปะโอ

⁴ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอปางมะผ้า, <http://cddweb.cdd.go.th/pangmapha>, เข้าถึงข้อมูลเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551.

⁵ ข้อมูล จปฐ. ปี 2549, <http://cddweb.cdd.go.th/pangmapha>.

3.1.2.3 การประกอบอาชีพ

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของอำเภอปางมะผ้าเป็นภูเขาสูงมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้และลำห้วยดังนั้นพื้นที่เพาะปลูกจึงกระจายตามไหล่เขาที่สูงชันเพื่อปลูกข้าวไร่และพืชไร่ และมีพื้นที่นาไม่มากนักอยู่ตามลำห้วยที่เป็นพื้นที่ราบเล็กน้อยเท่านั้นปีการปลูกข้าวนาปีนอกจากรายได้จากการเกษตรแล้วส่วนหนึ่งมีรายได้มาจากการจัดบริการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

สำหรับอำเภอปางมะผ้ามีหมู่บ้านหลักที่จะดำเนินงานวิจัย คือ หมู่บ้าน บ้านไร่ ซึ่งมีประชากรหลากหลายชาติพันธุ์ได้แก่คนเมือง คนม้ง คนไทใหญ่ ลีซอ คนไทยจากภาคอีสานและภาคอื่นๆ ส่วนหมู่บ้านรองคือหมู่บ้านถ้ำลอด ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ เป็นหัตถะเมืองแพม ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ปกาเกอญอเป็นหลัก เป็นลักษณะงานเชิงสนับสนุน เนื่องจากชุมชนในอำเภอปางมะผ้ามีความต้องการเกี่ยวกับการจัดการความรู้เกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งปัจจุบันชุมชนได้มีการจัดการท่องเที่ยวแต่ไม่สามารถสังเคราะห์และประมวลความรู้ท้องถิ่นในรูปแบบที่ง่ายแก่ความเข้าใจสำหรับนักท่องเที่ยว จากผลการวิจัยของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทั้งสามชุมชน มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติและจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชน เมื่อโครงการสืบค้นฯ ระยะที่หนึ่ง และระยะที่สอง ได้เข้าสำรวจพื้นที่และหารือกับชุมชนที่สนใจอยากรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ซึ่งสอดคล้องกับแผนการดำเนินงานของโครงการฯ

3.1.3 อำเภอขุนยวม

อำเภอขุนยวมเป็นพื้นที่ราบกว้างใหญ่ สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 600 เมตร มีอาณาบริเวณครอบคลุมประมาณ 2365 ตารางกิโลเมตร

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลห้วยโป่ง อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลแม่ลาหลวงและตำบลสันคีรี อำเภอแม่ลาน้อย จังหวัดแม่ฮ่องสอน
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	รัฐกะยา ประเทศสหภาพเมียนมาร์

แผนที่ที่ 3.4 แผนที่แสดงอำเภอขุนยวม

3.1.3.1 เขตการปกครอง

อำเภอขุนยวม แต่เดิมเรียกว่า “เมืองขุนยวม” เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ของชาวไทใหญ่ หรือ ชาวไต ได้รับการยกฐานะเป็นอำเภอและเปลี่ยนชื่อจาก “เมืองขุนยวม” เป็น “อำเภอขุนยวม” เมื่อปี พ.ศ. 2453 โดยมีขุนเดชประจักษ์เป็นนายอำเภอคนแรก

อำเภอขุนยวมแบ่งการปกครองออกเป็น องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) 6 ตำบล ได้แก่ อบต. เมืองปอน อบต. แม่เงา อบต. ขุนยวม อบต. แม่ขมน้อย อบต. แม่กี้ และ อบต. แม่อุค รวม 43 หมู่บ้าน และเทศบาลตำบล 1 แห่ง ได้แก่ เทศบาลตำบลขุนยวม และมีทั้งหมด 43 หมู่บ้าน คือ

1. ตำบลขุนยวมมี 6 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านขุนยวม หมู่ 2 บ้านขุนยวม หมู่ 3 บ้านแม่สุริน หมู่ 4 บ้านแม่สะเป่ได้ หมู่ 5 บ้านห้วยฟาน และหมู่ 6 บ้านแม่สะเป่เหนือ
2. ตำบลแม่เงามี 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านต่อแพ หมู่ 2 บ้านแม่เงา หมู่ 3 บ้านประตูเมือง หมู่ 4 บ้านห้วยต้นนุ่น หมู่ 5 บ้านห้วยนา หมู่ 6 บ้านสวนอ้อย หมู่ 7 บ้านนาหัวแหลม และหมู่ 8 บ้านหลวง
3. ตำบลเมืองปอนมี 10 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านเมืองปอน หมู่ 2 บ้านเมืองปอน หมู่ 3 บ้านหางปอน หมู่ 4 บ้านป่าฝาง หมู่ 5 บ้านแม่ซอ หมู่ 6 บ้านแม่ลาเกะ หมู่ 7 บ้านท่าหินส้ม หมู่ 8 บ้านมะหินหลวง หมู่ 9 บ้านหนองแห้ง และหมู่ 10 บ้านแม่ใจจู้
4. ตำบลแม่ขมน้อยมี 8 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านหัวปอน หมู่ 2 บ้านแม่โกปี หมู่ 3 บ้านหว่าโน หมู่ 4 บ้านแม่ฮ่อ หมู่ 5 บ้านแม่เจ๊ะ หมู่ 6 บ้านแม่หาด หมู่ 7 บ้านห้วยมะบบ และหมู่ 8 บ้านหัวแม่ลาเกะ
5. ตำบลแม่กี้ มี 5 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านแม่กี้ หมู่ 2 บ้านห้วยล้าน หมู่ 3 บ้านพะโท หมู่ 4 บ้านห้วยโป่งเลา และหมู่ 5 บ้านเปียงหลวง
6. ตำบลแม่อุคมี 6 หมู่บ้าน คือ หมู่ 1 บ้านคำสุข หมู่ 2 บ้านหัวแม่สุริน หมู่ 3 บ้านปางตอง หมู่ 4 บ้านใหม่พัฒนา หมู่ 5 บ้านแม่อุคหลวง และหมู่ 6 บ้านแม่อุค

3.1.3.2 ประชากร

ประชากร ประกอบด้วย คร่าวเรือนทั้งหมด 5,275 ครัวเรือน มีประชากร 21,500 คน ชาย 11,197 คน หญิง 10,303 คน ส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทใหญ่ หรือชาวไต นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนไทยภาคเหนือ (คนเมือง) ม้ง และปกากะญอ

3.1.3.3 การประกอบอาชีพ

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ การทำนาทำไร่ นอกจากนี้ส่วนหนึ่งมีรายได้มาจากการค้าขาย และธุรกิจจากการท่องเที่ยว

⁶ ข้อมูล จปฐ. <http://cddweb.cdd.go.th/Khumyuum>

3.2 ประวัติชุมชนในพื้นที่วิจัย

นุชนางค์ ชุมดี เสาวลักษณ์ เขียนนอก วัชรินทร์ มณีวงษ์
มุกดา โล่ห์พูน สิริวรรณ สิริวิชัย และคงกมล รัฐปัติย์

เนื้อหาสาระสำคัญในหัวข้อนี้กล่าวถึงความเป็นมาของชุมชนในพื้นที่วิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนหรือหมู่บ้านหลักที่คณะวิจัยด้านโบราณคดีได้เข้าไปดำเนินการสำรวจ ประกอบด้วย หมู่บ้านสำคัญในอำเภอปาย พื้นที่ตำบลเมืองแปง ได้แก่ บ้านเมืองแปงและบ้านใหม่คอนตัน สำหรับในอำเภอปางมะผ้า พื้นที่ตำบลถ้ำลอด ได้แก่ บ้านถ้ำลอดและบ้านเมืองแพม พื้นที่ตำบลสบป่อง ได้แก่ บ้านไร่ และในอำเภอขุนยวม ส่วนใหญ่สำรวจในตำบลขุนยวมและตำบลแม่เงาเป็นหลัก ได้แก่ บ้านขุนยวม บ้านหลวง-บ้านต่อแพ

3.2.1 อำเภอปาย

3.2.1.1 บ้านเมืองแปง

ตำนานเรื่องเล่าของบ้านเมืองแปง กล่าวถึงประวัติความเป็นมาว่า เดิมบ้านเมืองแปงชื่อ “เมืองท่าผาน้อย” โดยมีพระยานว่ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นปะกาเกอญอ ปกครอง ซึ่งเดิมบริเวณนี้เป็นที่อยู่ของชนชาติละวะ กะเหรี่ยง ไทใหญ่ และขมุ ต่อมาพระนางสุวรรณคำเป่งพร้อมด้วยขุนคำเมืองใหม่ได้มาสร้างเมืองขึ้นพระนางและนางสนมชอบลงไปเล่นน้ำในแม่น้ำเสมอ เมื่อพระนางมีความจำเป็นต้องเดินทางกลับไปยังเมืองสิงหล ทำให้พระนางมีความเสียใจจึงได้ประกาศไว้กับชาวเมืองว่าแม่น้ำสายนี้ขอให้เรียกตามชื่อพระนางว่าแม่น้ำเมืองแปงหมู่บ้านนี้จึงได้ชื่อว่า “เมืองแปง” จนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านแถบนี้จะเรียกกันว่า “บ้านใต้” เพราะว่ามีหมู่บ้านตั้งอยู่ปลายน้ำของน้ำปาย

1. ที่ตั้ง

ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลเมืองแปง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน เป็นภูเขาและพื้นที่ราบ ซึ่งมีการทำการเกษตรบริเวณที่ราบสองฝั่งแม่น้ำปาย

ทิศเหนือ	ติด	ต่อกับ	ตำบลทุ่งยาว
ทิศใต้ ติด		ต่อกับ	ตำบลวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก ติด		ต่อกับ	หมู่ที่ 2 บ้านใหม่คอนตัน
ทิศตะวันตก ติด		ต่อกับ	หมู่ที่ 6 บ้านผาสำราญ

2. ประชากรและการประกอบอาชีพ

บ้านเมืองแปงถือว่าเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่มีประชากรรวม 655 คนมีจำนวนครัวเรือน 230 ครัวเรือน แบ่งเป็นชาย 45 คน แยกเป็นหญิง 10 คน ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนเมืองและคนปะกาเกอญอประมาณ 20 กว่าครัวเรือน คนปะกาเกอญอส่วนใหญ่ย้ายมาจากบ้านแก่งหอมจากตำบลวัดจันทร์ อ. แม่แจ่ม จ. เชียงใหม่

ชาวเมืองแปงมีรายได้หลักมาจากภาคเกษตรกรรมอาทิ การทำไร่ถั่วเหลืองกระเทียม การทำนาทำสวน และเลี้ยงสัตว์ ช่วงของอายุผู้ที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านส่วนมากเป็นเด็กวัยต่ำกว่า 15 ปี และผู้สูงอายุ ส่วนคนรุ่นอายุ 15-30 ปีจะออกไปเรียนต่อหรือทำงานอยู่ในต่างจังหวัด และจะกลับมาหมู่บ้านในช่วงหยุดยาวหรือช่วงเทศกาลโดยเฉพาะช่วงวันพ้อ 3-5 ธันวาคมของทุกปีจะถือว่าเป็นงานใหญ่ของหมู่บ้าน

โดยมีการจัดให้เป็นงานกีฬาประจำตำบล ซึ่งเยาวชนที่ไปเรียนต่อจังหวัดอื่นจะกลับมาช่วงนี้มากที่สุดเพื่อแสดงพลังสามัคคี บ้านเมืองแปงมีกำนันสุขุมภู สุขคำ ดูแลความเรียบร้อยของทุกบ้านร่วมกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน มีการแบ่งอาสาสมัครรักษาความสงบของหมู่บ้านแบ่งออกเป็น 6 หมู่บ้าน และกรรมการฝ่ายต่างๆ ของหมู่บ้าน การรวมกลุ่มของชาวบ้านเป็นลักษณะของการจัดตั้งโดยสอดคล้องกับแหล่งเงินทุนจากภาครัฐ อาทิ กองทุนหมู่บ้านบ้านเมืองแปง กลุ่ม กขคจ. กลุ่มผู้ผลิตถั่วเหลือง กลุ่มออมทรัพย์ (ธนาคารข้าว) กลุ่มออมทรัพย์สตรี กลุ่ม อ.พ.ป.ร. กลุ่มกองทุนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และกลุ่มฌาปนกิจศพ

3. ศาสนาและความเชื่อ

ชาวบ้านที่เป็นคนเมืองส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยจะร่วมกิจกรรมทางศาสนาที่ วัดเมืองแปง (วัดศรีวิชัย) ส่วนชาวบ้านปกาเกอญอที่อยู่บริเวณห้อมหลายประตุมืองประมาณ 20 กว่าครัวเรือน นั้นจะนับถือศาสนาคริสต์ที่ได้รับการเผยแพร่มาจากการบาทหลวงชาวเกาหลีโดยครอบครัวที่นับถือศาสนาคริสต์ เข้าโบสถ์ ชื่อว่า “ทาลิทาคุมิ” ทุกวันอาทิตย์

ในด้านของความเชื่อชาวบ้านส่วนใหญ่ประพฤติปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมของหมู่บ้าน อาทิ งานปอยหลวง การทำบุญสลากภัตในช่วงออกพรรษา งานยี่เป็ง (ประเพณีลอยกระทง) งานสี่เป็ง (งานถวายทานข้าวใหม่) การสงน้ำเดือนห้าที่รอยพระพุทธบาท และงานสงกรานต์ (รดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่) ส่วนวัดร้างและเวียงเก่าอาทิ ห้วยพระนอน คอยกองมู และพระเจ้ากอดูที่ประดิษฐานใต้ต้นโพธิ์นั้น ชาวบ้านเชื่อว่าสถานที่เหล่านั้นจะมีเจ้าที่ เจ้าของซึ่งเป็นวิญญาณที่คอยดูแลรักษาปกป้องสถานที่เหล่านั้นไว้ ไม่ควรรุกรานหรือล่วงเกินใดๆ

3.2.1.2 บ้านใหม่ดอนตัน

เมื่อประมาณ 120 ปีที่แล้วบ้านใหม่ดอนตันเป็นหมู่บ้านเดียวกับบ้านเมืองแปงมีจำนวนประชากรประมาณ 20 หลังคาเรือน ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มขึ้น จึงได้แยกมาเป็นหมู่บ้านใหม่ได้ชื่อว่า “บ้านใหม่ดอนตัน ” ชาวบ้านเมืองแปงเรียกว่า “บ้านเหนือ ” โดยดูจากทิศทางการไหลของแม่น้ำปาย ซึ่งไหลจากบ้านใหม่ดอนตันไปทางบ้านเมืองแปงถือว่าบ้านคั่นน้ำ บ้านใหม่ดอนตัน ตั้งอยู่ที่ราบหุบเขาและบริเวณเชิงเขา ลักษณะดินโดยทั่วไปเป็นดินร่วนปนทราย พื้นที่ทำกินส่วนใหญ่เป็นภูเขาที่มีแม่น้ำปายไหลผ่านหมู่บ้าน ชาวบ้านใช้เป็นน้ำดื่ม น้ำใช้ และเพื่อการเกษตรแต่ไม่เพียงพอต่อความต้องการ ในทุกๆ ปีจะเกิดขาดแคลนน้ำใช้ในการเกษตรในช่วงฤดูร้อน ~~และ~~ ^{เปลี่ยน} สมัยก่อนการเดินทางเป็นไปอย่างยากลำบากไม่มีน้ำประปาและไฟฟ้าใช้จนเมื่อปี พ.ศ. 2529 มีการเชื่อมต่อระบบไฟฟ้าจากอำเภอปายเข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านได้ใช้ไฟฟ้า ได้รู้จักอุปกรณ์ไฟฟ้าอีกมากมาย ต่อเนื่องกันมา ได้รับรู้ข่าวสารทันโลกภายนอก จนเมื่อปี พ.ศ. 2542 มีการสร้างถนนจากอำเภอปายจนถึงหมู่บ้านเป็นถนนคอนกรีตเสริมเหล็กตลอดสายของกรมทางหลวงชนบทโดยมีระยะทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอปาย 30 กิโลเมตร ใช้เวลาเดินทางโดยรถยนต์และรถจักรยานยนต์ประมาณ 40 นาที

1. ที่ตั้ง

ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลเมืองแปง อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน สภาพทั่วไปของหมู่บ้านเป็นเนินเขาและที่ราบหุบเขา

ทิศเหนือ ติด	ต่อกับ	ลำน้ำปาย
ทิศใต้ ติดต่อ	กับ	ตำบลวัดจันทร์ อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก ติด	ต่อกับ	ถนนสายปาย-บ้านจันทร์
ทิศตะวันตก ติด	ต่อกับ	ลำน้ำห้วยแม่แปง

2. ประชากรและการประกอบอาชีพ

ชาวบ้านดั้งเดิมเป็นกลุ่มคนเมืองเป็นเครือญาติพี่น้องกับคนทางบ้านเมืองแปงและบ้านสบสา มีจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 135 ครัวเรือน แบ่งเป็น ชาย 208 คน และ หญิง 200 คน รวมทั้งหมด 408 คน ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมแต่ดั้งเดิมปลูกงา ฝ้าย ยาสูบและพืชอื่นๆ ที่จำเป็นต่อการยังชีพในท้องถิ่น ต่อมาได้มีการส่งเสริมให้ปลูกกระเทียม ถั่วเหลือง เป็นอาชีพหลักเป็นรายได้ของท้องถิ่น เนื่องจากที่ราบมีน้อย มีการปลูกข้าวไม่ค่อยมากและปลูกพันธุ์ข้าวเหนียวเป็นหลัก ในช่วงเดือนกรกฎาคม - สิงหาคม จะลงมือปลูกถั่วเหลือง ซึ่งเมล็ดพันธุ์นั้นจะใช้สลับกับเมล็ดพันธุ์ถั่วเหลืองในบ้านใหม่กับเอาเมล็ดพันธุ์มาจากที่อื่น เช่น จากอำเภอขุนขอม อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน จากอำเภอแม่แจ่ม จ. เชียงใหม่เพื่อเพิ่มความแข็งแรงของต้นถั่วและจะทำการเก็บเกี่ยวในเดือนตุลาคมไปจนถึงในช่วงเดือนธันวาคม จากนั้นจึงทำการปลูกกระเทียม (หอม) และเก็บเกี่ยวในเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม

บ้านใหม่ดอนตันมีผู้ใหญ่บ้าน วรเมธ (สุพันธ์) อินทอง ดูแลความเรียบร้อยของทุกบ้านร่วมกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ผรศ. และกรรมการฝ่ายต่างๆ ของหมู่บ้านซึ่งอยู่ในการบริหารขององค์การบริหารส่วนตำบลเมืองแปง อีกทั้งยังได้แบ่งหย่อมบ้านออกเป็นป๊อก มีทั้งหมด 4 ป๊อก 6 หมวดบ้าน คือ ป๊อกเหล่า วัด ป๊อกดอนตัน ป๊อกเหล่าห้วย (ข้างน้ำห้วยแม่แปง) และ ป๊อกบ้านใหม่

3. ศาสนาและความเชื่อ

คนในชุมชนบ้านใหม่ดอนตันนั้นเป็นคนเมืองซึ่งส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ชาวบ้านใหม่ดอนตันส่วนมากร่วมกันทำกิจกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่วัดบ้านใหม่เมืองแปง ซึ่งแต่เดิมคนบ้านใหม่ดอนตันเป็นศรัทธาเดียวกับคนบ้านเมืองแปงและคนบ้านสบสา โดยได้ไปร่วมกิจกรรมประเพณีต่างๆ ที่วัดเมืองแปง (วัดศรีวิชัย) เมื่อประชากรของบ้านใหม่ดอนตันเริ่มเพิ่มมากขึ้น จึงได้สร้างวัดใหม่เมืองแปงขึ้นในหมู่บ้านของบ้านใหม่ดอนตัน ซึ่งงานประเพณีเป็นแบบของคนเมือง อาทิ ปอยหลวง สลากก๊ต งานยี่เป็ง (งานลอยกระทง) งานสี่เป็ง (การถวายทานข้าวใหม่) และสงกรานต์ (รดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่และทำบุญเจ้าเมือง)

ในเรื่องของความเชื่อ ชาวบ้านบ้านใหม่ดอนตันให้ความสำคัญกับสถานที่วัดเก่าเวียงร้างหรือวัดที่เป็นของโบราณ อาทิ โป่งน้ำพุร้อนเมืองแปง ศาลเจ้าเมือง วัดเก่าวัดร้างบริเวณห้วยสะพานข้ามน้ำแปง ในเขตบ้านป่าละออง โบราณสถานในบริเวณบ้านป่าหอม โดยอิงกับความเชื่อที่ว่า ของเก่า วัดเก่า นั้นมีเจ้าของมิวิญญาน มีผู้ปกปักรักษาอยู่ ต้องให้ความเคารพไม่บุกรุก หรือเก็บสิ่งของในบริเวณเหล่านั้นไปที่บ้าน

กล่าวได้ว่ามีรูปธรรมของความเคารพนับถือที่ชัดเจนจากการไหว้ผีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของหมู่ 2 บ้านใหม่ดอนตัน พิธีกรรมนี้จะจัดขึ้นหลังจากช่วงออกพรรษาของทุกปี หากละเว้นไปจะทำให้ชาวบ้านเชื่อกันว่าปีนั้นอาจจะมิได้รับบาดเจ็บจากโป่งน้ำร้อนหรืออาจจะขาดแคลนน้ำในการอุปโภคบริโภค

3.2.2 อำเภอปางมะผ้า

3.2.2.1 บ้านถ้ำลอด

ความเป็นมาของบ้านถ้ำลอด เริ่มก่อตั้งบ้านเมื่อปี พ.ศ. 2512 โดยชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ย้ายมาตั้งบ้านที่บ้านถ้ำลอด ย้ายมาจากบ้านหัวกลางและบ้านปางคาม ผู้ที่เป็นผู้นำคนมาตั้งบ้านที่บ้านถ้ำลอดนี้คือ พ่อเผ่าเจิง ดา ซึ่งมาจากบ้านหัวกลาง โดยแต่เดิมนั้นบริเวณบ้านถ้ำลอด เคยเป็นที่เพาะปลูกเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านหัวกลางมาก่อน แต่ด้วยเหตุที่ว่าที่นา ที่ไร่ ก่อนข้างห่างไกลจากที่อยู่อาศัยจึงได้ย้ายมาตั้งบ้านที่ บ้านถ้ำลอด เพื่อสะดวกในการทำมาหากิน ในตอนแรกที่ย้ายมาถ้ำลอด ชาวบ้านตั้งบ้านอยู่ตรงที่ลุ่มใกล้กับลำน้ำห้วยแห้ง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถือได้ว่าค่อนข้างคับแคบและไม่รองรับการขยายตัวของชุมชน อีกทั้งยังเสี่ยงต่อการเกิดน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก

จากนั้น ในปี พ.ศ. 2519 ชาวบ้านจึงย้ายบ้านมาตั้งอยู่บริเวณสันเนินแทน โดยเรียกว่าบ้านใหม่ และเรียกบริเวณที่ตั้งบ้านเดิมว่า บ้านเก่า บริเวณบ้านใหม่นั้น ได้ถูกแยกออกเป็นสองบ้านคือ บ้านเหนือและบ้านใต้ บ้านเหนือ นั้น คือ บริเวณโรงเรียนบ้านถ้ำลอดในปัจจุบัน ส่วนบ้านใต้ คือ บริเวณที่เป็นวัดและติดกับสถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด

1. ที่ตั้ง

ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน สภาพพื้นที่เป็นเชิงเขาที่มีความลาดชันและบางส่วนเป็นพื้นที่ราบเหมาะสำหรับสร้างที่อยู่อาศัยและทำการเกษตร

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ บ้านห้วยแห้ง
ทิศใต้	ติดต่อกับ บ้านนาหลวง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ บ้านเมืองแพม
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ บ้านยาป่าแหน

2. ประชากรและการประกอบอาชีพ

มีบ้านเรือนจำนวนประมาณ 310 หลังคาเรือน และมีจำนวนประชากรทั้งหมด 859 คน เป็นชาวไทยใหญ่และปะโอ ส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตร และรับจ้างทั่วไป แต่อาชีพที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้านได้มาก คือ การนำนักท่องเที่ยวชมภายในสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญอย่างถ้ำลอด ได้แก่ การถือตะเกียงนำชม และการถือแฟลชส่องชมภายในถ้ำ

3. ศาสนาและความเชื่อ

ผลการศึกษาทางข้อมูลชาติพันธุ์วรรณาบ้านถ้ำลอด โดย อุดมลักษณ์ สุนตระกูล⁷ ให้ข้อมูลว่า ชาวบ้านถ้ำลอดส่วนใหญ่มีการนับถือศาสนาพุทธร่วมกับการนับถือผีที่เดิมนั้นมีมาตั้งแต่บรรพบุรุษ หากเป็นพระในช่วงวันเข้าพรรษา คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านจะเอาเทียนและมุ้งของตนมาค้างคืนเพื่อสนทนาและปฏิบัติธรรมร่วมกับคนอื่นๆ เป็นเวลา 1 คืน พอวันรุ่งเช้าจะมีบ้านหนึ่งที่ได้รับเป็นผู้ทำอาหารเลี้ยงคนเฒ่าคนแก่ทั้งหมดที่มาสนทนาธรรมที่วัด แล้วจึงพาไปส่งที่บ้าน สำหรับในวันสำคัญทางศาสนาชาวบ้านยังคงเดินทางมาทำบุญอยู่ที่วัดเป็นประจำ

⁷ อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน รัศมิ์ ชูทรงเดชและคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เล่มที่ 6: การศึกษาชาติพันธุ์วรรณาทางโบราณคดี, เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2550.

สำหรับความเชื่ออื่นที่นอกเหนือจากศาสนาพุทธ คือ ความเชื่อเรื่องผี โดยเฉพาะผีเจ้าเมือง
สิ่งที่เห็นได้ชัดเจน คือ ทุกวันพระเมื่อชาวบ้านนำอาหารคาว-หวาน ไปทำบุญที่วัด แต่ละคนจะมีอาหารสำหรับเล็กๆ
อีกชุดหนึ่งเตรียมมาด้วย โดยในระหว่างทางจากวัดก็จะนำสำหรับที่แบ่งไว้ไปใส่ในภาชนะที่บ้านของหนึ่ง
สำหรับให้หมอเมืองนำอาหารไปถวายเจ้าเมืองที่ศาลเจ้าเมือง และเวลาที่มีคนเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ
ในหมู่บ้าน หากไปรักษาในอำเภอปางมะผ้าแล้วยังไม่หาย วิธีสุดท้ายคือพาไปให้หมอเมืองช่วงทำนายควาผู้ป่วย
ไปทำพิธีต่อผีไว้ที่ใด และควรจะทำอย่างไร ซึ่งหมอเมืองก็จะให้เตรียมของไหว้ต่างๆ ไว้บนหิ้งไม้ไผ่ริมทาง
ใกล้กับศาลเจ้าเมือง

นอกจากนี้ยังพบว่ามีความเชื่อเกี่ยวกับผีแมน เล่ากันว่าผีแมนมีรูปร่างหน้าตาเหมือนคน
คนโดยปกติทั่วๆ ไป เพียงแต่มองไม่เห็นตัวเวลาเขาไม่ยอมให้เห็น ซึ่งชาวบ้านรู้ว่าผีแมนอยู่ใกล้ๆ ก็ต่อเมื่อได้ยินเสียง
พูดคุยและหัวเราะ แต่เป็นภาษาที่ไม่มีใครเข้าใจ บางครั้งเวลาที่ชาวบ้านยกโลงผีแมนที่อยู่ตามถ้ำลงมาเผาหรือคาน
แล้วทิ้งไว้ไปทำธุระที่อื่นเพียงครู่เดียว จากนั้นพอหันกลับมา ก็พบว่าโลงนั้นถูกยกตั้งขึ้นใหม่ใหม่แล้ว
และมองไม่เห็นตัวคนยกขึ้นไป

3.2.2.2 บ้านเมืองแพม

บริเวณบ้านเมืองแพมนั้นจากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่าอาจมีคนอาศัยอยู่ย้อนกลับไปได้
ถึงสมัยล้านนา เนื่องจากพบแหล่ง โบราณสถาน ตั้งอยู่ตามไร่นาของชาวบ้าน เช่น โบราณสถานตรงข้ามถ้ำเจดีย์
โบราณสถานไร่นาพลแสน โบราณสถานถ้ำเจดีย์ (ดูรายงานการวิจัยด้านโบราณคดี) ปัจจุบันบ้านเมืองแพม
เป็นหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ ชาวปกากะญอ โดยตั้งบ้านมาประมาณ 60 ปีแล้ว ซึ่งแต่เดิมนั้นชาวปกากะญอ
บ้านเมืองแพม เคยอาศัยอยู่ที่บ้านห้วยปูลิง ในเขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน และได้ย้ายมาทำกินมาเรื่อยๆ
ตอนเริ่มออกจากบ้านห้วยปูลิงเข้ามาในปางมะผ้าได้มาอาศัยอยู่ที่บ้านแม่ยอนก่อน จากนั้นจึงมาอยู่ที่บ้านแม่อมอง
บ้านผามอน และบริเวณบ้านเมืองแพมในปัจจุบัน ในระยะแรกพื้นที่นี้ยังคงมีชาวไทใหญ่อาศัยอยู่ก่อน
ต่อมาภายหลังชาวไทใหญ่ได้อพยพออกไป ชาวปกากะญอจึงได้เข้ามาตั้งบ้านอยู่ โดยมีผู้นำคนแรกของ
บ้านเมืองแพม คือ พ่อเฒ่ากะเดอ วงศ์กะเหรี่ยง

1. ที่ตั้ง

ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน สภาพพื้นที่หลักเป็นแอ่งที่ราบ
ในหุบเขา พื้นที่เกษตรส่วนใหญ่เป็นเนินเขาและที่ราบระหว่างเนินเขา

ทิศเหนือ ติด	ต่อกับ	บ้านเอโก และบ้านแสนคำลือ ตำบลถ้ำลอด
ทิศใต้ ติด	ต่อกับ	บ้านผามอน ตำบลถ้ำลอด
ทิศตะวันออก ติด	ต่อกับ	บ้านแอลา ตำบลถ้ำลอด
ทิศตะวันตก ติด	ต่อกับ	บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด

2. ประชากรและการประกอบอาชีพ

มีจำนวนประชากรประมาณ 200 หลังคาเรือน อาชีพหลักของชาวบ้านส่วนใหญ่ทำการเกษตร
โดยมีการเพาะปลูกพืชหมุนเวียนกันไป เช่น ข้าว มะเขือ ถั่ว งา พริก พักทอง ข้าวโพด เผือก มัน เป็นต้น และมีการ
ส่งเสริมการทอดผ้าให้กับกลุ่มแม่บ้าน โดยมีทอดผ้าแล้วนำประยุกต์เป็นผ้าพันคอ กระเป๋าสะพาย ผ้าคลุมไหล่
นำไปจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว นอกจากนี้บางครอบครัวมีกิจการโฮมสเตย์เพื่อรองรับการท่องเที่ยว
ที่เริ่มมีมากขึ้นในปัจจุบัน

3. ศาสนาและความเชื่อ

ชาวบ้านเมืองแพมนับถือศาสนาพุทธเป็นหลัก แต่ก็ยังคงมีการนับถือผีอยู่ ทั้งนี้การนับถือผีบรรพบุรุษนั้นได้ยกเลิกไปแล้ว แต่ก็ยังคงมีการนับถือผีที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าช่วยปกป้องคุ้มครองหมู่บ้าน ได้แก่ ผีเจ้าเมือง ผีเจ้าเมืองที่ชาวบ้านเมืองแพมเช่นสรวงเป็นประจำทุกปีนั้นเป็นผีเจ้าเมืองเดียวกันกับที่ดูแลบ้านถ้ำลอดอยู่ นอกจากนี้ผีเจ้าเมืองแล้วยังมีผีน้ำ ซึ่งอาศัยอยู่ทั่วไปในป่า ชาวบ้านเชื่อกันว่าอาจมาทำอันตรายผู้คนที่แสดง ความไม่เคารพหรือลบหลู่ เช่น ทิ้งสิ่งสกปรกลงในน้ำ ขวางกั้นหินในน้ำ (เป็นช่องทางระบายน้ำจากระบบน้ำใต้ดินให้ออกมาบนผิวดิน) หรือบางครั้งเพียงแค่เดินผ่านไปบนบริเวณที่ผืนน้ำอยู่ก็คลั่งคลุ้มให้คนผู้นั้น เกิดอาการเจ็บป่วยได้ สำหรับผีอื่นๆ ตามความเชื่อของชาวบ้านเมืองแพม ได้แก่ ผีหัวฟ่าย เป็นผีที่ดูแลลำเหมือง และฝายในที่นา ซึ่งจะมีผีประจำอยู่ในแต่ละฝาย เวลาเลี้ยงผีหัวเหมืองเจ้าของนาที่ใช้น้ำจากลำเหมืองเดียวกันต้อง ช่วยกันเลี้ยง นอกจากนี้ยังมีผีไร่ ผีนา ซึ่งชาวบ้านจะตั้งเป็นศาลผีสำหรับทำพิธีอยู่ทุกปี

นอกจากนี้เช่นเดียวกับชาวบ้านหมู่บ้านอื่นๆ ในอำเภอปางมะผ้า ชาวบ้านเมืองแพมมีความเชื่อ เรื่อง “ผีแมน” ผีที่ภาษาปกากะญอหรือภาษากะเหรี่ยงเรียกว่า “ปอมิโปเทอ” เชื่อกันว่าเป็นเจ้าของโรงไม้ที่พบ อยู่ตามถ้ำ มีรูปร่างหน้าตาที่เหมือนกับชาวกะเหรี่ยงทั่วไป การแต่งกายก็เหมือนกับชาวกะเหรี่ยงผู้หญิงใส่ชุดชาว มีสร้อยลูกเคียว สร้อยลูกปัดห้อยคอ ผู้ชายใส่เสื้อสีแดงกางเกงทรงคล้ายกางเกงชาวเล เพียงแต่ผีแมนจะมีรูปร่าง สูงใหญ่เหมือนฝรั่ง เมื่อช่วงที่ตั้งหมู่บ้านใหม่ถึงจนกระทั่งถึงประมาณ 10 กว่าปีก่อน ชาวบ้านยังเคยพบเห็นผีแมน มาปรากฏตัวอยู่ในหมู่บ้านในยามที่คนในหมู่บ้านทำผิด เช่น ออกไปตัดไม้ไผ่มาทำข้าวหลามในวันศีล (วันพระ) หรือไปตัดไม้ในวันศีล (ตามประเพณีจะห้ามทำงานทุกชนิดในวันพระ) โดยเฉพาะในวันพระใหญ่ ซึ่งพระจันทร์เต็มดวง วันนั้นจะมีคนเห็นผีแมนปรากฏตัวอยู่ในหมู่บ้าน แต่เห็นเพียงไม่นานแล้วก็เลือนหายไป ชาวบ้านบางคนเล่าว่า ผีแมนทอดผ้าเหมือนกับชาวกะเหรี่ยง มีคนเคยเห็นขึ้นมาทอดผ้าบนบ้าน และพบรางหมูอยู่ในที่อยู่ ของผีแมน ชาวบ้านจะหวาดกลัวไม่กล้าเข้าใกล้บริเวณที่เชื่อว่าเป็นที่อยู่ของผีแมน โดยสังเกตจากบริเวณที่ได้ยินเสียง คำข้าว เสียงคนคุย แต่ไม่เห็นตัวคน

นอกจากศาสนาพุทธและการนับถือผีแล้ว ชาวบ้านบางครอบครัวได้เปลี่ยนมานับถือศาสนาคริสต์ แล้ว มีการสร้างโบสถ์ไว้เป็นสถานที่ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาทุกวันอาทิตย์ และจัดงานเฉลิมฉลองเทศกาล เช่น วันคริสต์มาส

3.2.2.3 บ้านไร่

ประกอบด้วยหมู่บ้านหลัก คือ บ้านไร่ และสามห่อมบ้าน คือ บ้านท่าไคร้ บ้านสามหลัง และ บ้านน้ำบ่อสะเป จากการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ชาวบ้านพบว่า พื้นที่บ้านไร่เดิมมีสภาพเป็นป่าแขม ป่าอ้อ ยังไม่มีการ บุกเบิกแผ้วถางที่ทำกิน ต่อมาในช่วงประมาณ พ.ศ. 2512 มีชาวบ้านจากบ้านน้ำกัฒกลุ่มหนึ่ง เข้ามาดูพื้นที่ที่ทำกิน ในบริเวณนี้พบว่า ตอนนั้นบ้านไร่เป็นป่าและมีพื้นที่ราบพอจะเป็นมีพื้นที่ทำกินได้จึงพากันไปขอหัวหน้า สถานีตำรวจปางมะผ้า จากนั้นชาวบ้านน้ำกัฒ จำนวน 6 คน ได้แก่ พ่อเผ่าปาง พ่อเผ่าสม พ่อเผ่ากันนะ พ่อเผ่ากันละ พ่อหลวงหม่อง ลุงจี พากันบุกเบิกแผ้วถางป่า ขุดเหมืองฝายเพื่อทำนา โดยในช่วงแรกชาวบ้านน้ำกัฒกลุ่มนี้เข้ามา ใช้พื้นที่เป็นที่ไร่ที่นาเอาข้าวไร่จากที่นำไปกินที่บ้านน้ำกัฒแต่ตัวผู้นาครอบครัวมาอยู่ไร่เลยเรียกพื้นที่นี้ว่า บ้านไร่ แต่ต่อมาในปีพ.ศ. 2513 ได้พาครอบครัวจากบ้านน้ำกัฒเข้ามาตั้งรกราก จากนั้นในปีพ.ศ. 2514 ก็มีชาวบ้าน จากบ้านน้ำกัฒย้ายเข้ามาเพิ่มเติมอีก 4 ครอบครัว ได้แก่ นายกานละ นายหลู่ นายแช่ และนายอ่อง

ต่อมาเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ในปีพ.ศ. 2516 ส่งผลให้ชาวไทใหญ่บางคนย้ายกลับบ้านน้ำกัดเนื่องจากประสบปัญหาเรื่องน้ำท่วมที่ไร่นา ต่อมาในช่วง พ.ศ. 2519-2520 มีกลุ่มชาวม้ง จำนวน 14 ครอบครัว ย้ายจากหัวน้ำแม่ฮ่องสอนลงมาอยู่ร่วมกับชาวไทใหญ่จากบ้านน้ำกัด ผู้นำย้ายลงมา คือ นายเลาปาง นายปล้าเย และนายหลือ สาเหตุที่ย้ายลงมาเพราะต้องการแสวงหาที่ดินทำกินที่ยังคงมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ทั้งป่าและน้ำ ประกอบกับมีพื้นที่ราบบริเวณนี้ยังไม่มีใครจับจองจึงเข้ามาขอเช่ากันนะ ผู้นำชาวไทใหญ่ในขณะนั้น

หลังจากนั้นในช่วงปี พ.ศ. 2522 มีกลุ่มคนเมืองจากบ้านสบแพม อำเภอปาย ย้ายเข้ามาอยู่ที่ดินทำกินด้วยกัน 14 คน นำโดยลุงซุ่ม นายสุใจ นายอิน นายเวียง และพ่อเผ่าปิ่น โดยก่อนหน้านี้ไปอยู่ที่บริเวณตำบลนาปู่ป้อม แต่เนื่องจากหนทางลำบากเลยกลับมาอยู่ที่บ้านไร่ มาขอเช่ากันนะ พ่อเผ่าปาง ทำไร่นา

จากข้อมูลสัมภาษณ์เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานบ้านไร่ พบว่า ประชากรของหมู่บ้านไร่อพยพมาจาก 3 แหล่งหลักๆ คือ กลุ่มแรก เป็นชาวไทใหญ่จากบ้านน้ำกัด กลุ่มที่สอง คือ ชาวม้งจากหัวน้ำแม่ฮ่องสอน และสุดท้ายเป็นกลุ่มคนเมืองจากบ้านสบแพม อำเภอปาย และหลังจากนั้นเมื่อปีพ.ศ. 2523 ทหารจึงเข้ามาปรับไถที่ดินด้านหน้าของศูนย์วิจัยข้าวปัจจุบันเพื่อใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ และทดลองปลูกพันธุ์พืชชนิดต่างๆ ตามโครงการพัฒนาลุ่มน้ำลางอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และให้ความช่วยเหลือเรื่องอาหารให้กับทางโรงเรียน โครงการนี้เข้ามาดำเนินงานระหว่างปี พ.ศ. 2523 - 2525 จากนั้นได้โอนพื้นที่รับผิดชอบให้ทางจังหวัดจัดตั้งเป็นสถานีทดลองพันธุ์ข้าว กรมวิชาการเกษตร ขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2527 และจากการเข้ามาของการจัดการโดยหน่วยงานราชการและองค์กรต่างๆ ทำให้เกิดการจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาทำงานเป็นลูกจ้างประจำในศูนย์วิจัยข้าว โดยเฉพาะแรงงานต่างถิ่นจากภาคอีสาน เช่น จากจังหวัดอำนาจเจริญ อุตรดิตถ์ มหาสารคาม

1. ที่ตั้ง

ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน สภาพพื้นที่เป็นแอ่งที่ราบในหุบเขา และที่ราบลุ่มริมแม่น้ำลาง พื้นที่เกษตรส่วนใหญ่จะอยู่ติดกับลำน้ำลางและเหมืองส่งน้ำ โดยมีลำเหมืองส่งน้ำจากลำน้ำลางเข้าสู่พื้นที่การเกษตร

ทิศเหนือ ติด	ต่อกับ	ศูนย์ทดลองพันธุ์พืช อ. ปางมะผ้า และบ้านท่าไคร้
ทิศใต้ ติด	ต่อกับ	เขตบ้านลูกข้าวหลาม
ทิศตะวันออก ติด	ต่อกับ	เขตติดต่อบ้านหนองผาจำและบ้านแม่กลางจันทร์
ทิศตะวันตก ติด	ต่อกับ	เขตหมู่บ้านบ่อไคร้

2. ประชากรและการประกอบอาชีพ

ปัจจุบันนี้หมู่บ้านนี้มีประชากรหลากหลายกลุ่มเชื้อชาติที่มีมากที่สุด คือ คนไทใหญ่ รองลงมาคือ คนเมือง คนม้ง คนไทยจากภาคอีสาน และมีคนไทใหญ่ที่อพยพมาจากพม่าค่อนข้างมาก เทียบสัดส่วนแล้วประมาณครึ่งหนึ่งของประชากร สำหรับวัยที่พบเห็นอยู่ในหมู่บ้านมากที่สุดคือผู้สูงอายุและวัยกลางคน ส่วนคนหนุ่มสาวในหมู่บ้านนั้น บางคนออกไปทำงานและเรียนหนังสือในภูมิภาคอื่น

อาชีพหลักของชาวบ้านไร่ คือ การเพาะปลูกพืชผลทางการเกษตร เช่น ข้าว กระหล่ำปลี ผักกาดกระเทียม ถั่วเหลือง ถั่วแดง เป็นต้น และมีการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ สุกรและไก่ นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยวภายในชุมชน บางครอบครัวจึงมีกิจการโฮมสเตย์เป็นอาชีพเสริม

3. ศาสนาและความเชื่อ

ชาวบ้านส่วนใหญ่ โดยเฉพาะที่เป็นคนไทใหญ่ คนเมือง จะมีความเชื่อและการทำพิธีกรรมตามแบบศาสนาพุทธ แต่ก็มีเชื่อเรื่องผีด้วย อาทิ ผีเจ้าเมือง ผีเจ้าบ้าน ผีเจ้าฝาย ผีเจ้าที่นา ผีบรรพบุรุษ ผีเจ้าที่เจ้าทางต่างๆ โดยจะมีผู้นำทางความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นพระสงฆ์ทั้งจากวัดศูนย์ปางมะผ้าและจากสำนักสงฆ์ที่ตั้งอยู่ท้ายหมู่บ้าน

สำหรับความรู้ทางพิธีกรรมอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยตรง เช่น ไหว้ผีต่างๆ ก็จะมีผู้เฒ่าในหมู่บ้านที่เป็น “ปู้จารย์” ที่จะช่วยทำพิธีได้ บางพิธีกรรมก็ทำกันเอง แต่ก็จะมีปรึกษาคนที่เป็นหมอเมืองหรือคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ตลอดจนพระสงฆ์ ชาวบ้านส่วนหนึ่งเรียนรู้การทำพิธีกรรมมาจากครอบครัวและการเข้าร่วมพิธีกรรมเหล่านั้นในชุมชนด้วย พิธีกรรมที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่

- พิธีไหว้ศาลเจ้าเมืองและตัวแทนตั้งข้าวให้เจ้าเมืองในทุกวันพระ ปัจจุบันนายจี คำสุข ผู้อาวุโสในหมู่บ้านเป็นผู้ทำพิธี
- พิธีไหว้เจ้าบ้าน ผู้ใหญ่บ้านจะเชิญพระสงฆ์มาทำพิธีสวดให้กับเจ้าบ้าน
- พิธีไหว้เจ้าที่นา เจ้าของที่นาแต่ละเจ้าของจะไหว้กันเอง โดยจะไหว้หลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว เพื่อเป็นการขอบคุณ
- พิธีไหว้เจ้าฝาย ผู้ที่ใช้น้ำจากฝายทุกคนจะรวมเงินกันหรือเอาของบางอย่างไปไหว้ โดยให้แก่มอญเป็นผู้ดูแลการไหว้เจ้าฝาย การไหว้ฝายจะไหว้ก่อนเริ่มลงมือทำนา เพื่อให้ให้น้ำทำอุดมสมบูรณ์
- พิธีตั้งไข่ เป็นพิธีเสี่ยงทายโดยการใช้ไข่กับข้าวสารในการทำนายว่าความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นแก่ผู้ที่มาขอทำนายนั้น เป็นเพราะไปทำผิดต่อเจ้าที่เจ้าทางหรือผีที่ไหนมา และจะต้องทำพิธีไหว้เพื่อขอขมาด้วยอะไรบ้าง หมอผู้ทำพิธีหรือปู้จารย์ คือ นายแสน ศรีพ่าย

ชาวบ้านทุกเพศทุกวัยยังคงมีความเชื่อในเรื่องผีหรือแม้แต่กลุ่มชาวบ้านที่นับถือศาสนาคริสต์ก็มีส่วนร่วมในพิธีกรรม ด้วยการร่วมสมทบทุนในการทำพิธีไหว้ บางคนก็เข้าร่วมด้วย เป็นต้น ผู้ชายมักเป็นตัวแทนในการไหว้ผีเสียเป็นส่วนใหญ่ เว้นเฉพาะผีบ้านผีเรือน เจ้าที่ในบ้าน และผีบรรพบุรุษที่ผู้หญิงสามารถทำพิธีไหว้เองได้ ถ้าเป็นผีเจ้าเมืองก็ต้องมีผู้ชายช่วยไหว้ให้ เพราะผู้หญิงไม่สามารถเข้าไปในบริเวณศาลได้ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านได้ทำหิ้งตั้งข้าวด้านนอกศาลให้ผู้หญิงสามารถตั้งข้าวได้เอง โดยไม่ต้องให้ผู้ชายเป็นตัวแทนให้ทุกครั้ง

ในส่วนของกลุ่มชาวม้ง ส่วนใหญ่มีความเชื่อและพิธีกรรมที่แตกต่างไปจากคนไทใหญ่และคนเมือง อย่างไรก็ตาม ชาวม้งก็เปิดให้พี่น้องต่างชนเผ่าได้เข้าร่วมพิธีกรรมประเพณีต่างๆ เช่น งานปีใหม่ม้ง การดำข้าวไร่ เป็นต้น

3.2.3 อำเภอขุนยวม

3.2.3.1 บ้านขุนยวม

ในอดีตบ้านขุนยวม เป็นหมู่บ้านเล็กๆ มีพื้นที่ตั้งแต่เหนือลำห้วยซึ่งอยู่ติดกับวัดโพธารามขึ้นไปทางทิศเหนือถึงศาลเจ้าพ่อหลักเมืองแต่เดิมหมู่บ้านนี้มีชื่อว่า “กุนลม” เพราะสาเหตุว่าหมู่บ้านนี้มีอากาศหนาวเย็นเนื่องจากมีลมพัดผ่านอยู่ตลอดเวลา ต่อมาจึงเปลี่ยนชื่อเรียกเป็น “ขุนยวม” ในภายหลัง

เดิมในเขตอำเภอขุนยวมเป็นที่อยู่อาศัยของคนกะเหรี่ยงและลัวะ จากนั้นมีคนไทใหญ่เข้ามาชานกะเลอพยพเข้ามาจากเมืองจ๋ามก้า พร้อมกับครัวเรือนไทใหญ่เข้ามาอาศัยทำงานอยู่กับพะกำหม่องที่บ้านโป่งหมูและแสนโกมที่บ้านแม่ฮ่องสอน จากนั้นในปี พ.ศ. 2410 ชานกะเลและนางเมี่ยงพร้อมกับลูกไท้ นางนุและผู้คนอีกจำนวนหนึ่งอพยพลงมาจากแม่ฮ่องสอนจนถึงบริเวณห้วยน้ำยวม ซึ่งมีราษฎรตั้งบ้านเรือนอยู่บ้างก่อนแล้วและประกอบกับเป็นทำเลเหมาะสมจึงตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี้เรียกว่า “บ้านขุนยวม” ต่อมาจึงมีราษฎรย้ายเข้ามาอาศัยเพิ่มขึ้น

เมื่อถึงสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้ทรงแต่งตั้งชานกะเลให้เป็นพญาสิงหนาท ปกครองเมืองขุนยวมคนแรก จนกระทั่งปี พ.ศ.2417 พญาสิงหนาทได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ขุนยวม จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพญาสิงหนาทปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน โดยเมืองแม่ฮ่องสอนได้ถูกยกฐานะให้เป็นเมืองหน้าด่าน โดยมีเมืองขุนยวม เมืองปาย เมืองยวม เป็นเมืองรอง

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในเขตบ้านขุนยวม พบว่า กลุ่มแรก เป็นชาวไทใหญ่ที่อพยพมาจากทางรัฐฉานโดยเข้ามาตั้งบ้านเรือนบริเวณวัดข่ม วัดคำใน (บริเวณกลางบ้านขุนยวม) จากนั้นชุมชนเริ่มขยายออกไปทางป้อมก๊วยทราขมูล ส่วนป้อมโพธารามเป็นกลุ่มคนเมืองที่อพยพมาจากแม่แจ่ม ฮอด คอยเต่า เมื่อคราวสร้างเขื่อนภูมิพล

สำหรับรายละเอียดชุมชนในตำบลขุนยวม นั้น พบว่าพื้นที่ในเขตหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 หรือที่เรียกว่า บ้านขุนยวม อยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลขุนยวม โดยในปี พ.ศ.2542 จัดแบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็นป้อม มีทั้งหมด 8 ป้อม⁸ ประกอบด้วย

- **ป้อมก๊วยทราขมูล** เดิมเรียกว่า “**ชุมชนหัวหนอง**” เพราะที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของสระรัชดาภิเษก หรือหนองน้ำวัดม่วยต่อ ต่อมาเปลี่ยนชื่อ เรียกว่า ป้อมก๊วยทราขมูล เนื่องจากมีอาณาเขตพื้นที่กว้างครอบคลุมตั้งแต่โรงเรียนขุนยวมวิทยา จนถึงบริเวณใกล้เคียงกับวัดทราขมูล จึงเรียกชื่อทั้งสองเขตบริเวณนี้เข้าด้วยกัน “**วิทยา-ทราขมูล**” หมายถึงชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่เทศบาล บริเวณ โรงเรียนขุนยวมวิทยาและบริเวณใกล้เคียงกับวัดทราขมูล

- **ป้อมกุงเจ้าราช** อยู่ทางทิศตะวันตกวัดม่วยต่อ มีเรื่องเล่าถึงความเป็นมาของคำว่า เจ้าราช ว่า “...สมัยก่อนมีเจ้าราชจากเชียงใหม่มาตรวจราชการชายแดน ก็มาพบกับลูกสาวลุงช่างแหลง แล้วคงไปเกี่ยวพาราสี ซึ่งคนไตสมัยก่อนจะเคร่งครัดเรื่องวัฒนธรรมวิถีชีวิต ก็เลยเอามิดพื้นเจ้าราชตายและเอาไปฝังที่เนินแถวนี้ ทางเชียงใหม่ก็มาสืบสวนและพบว่าเจ้าราชทำผิดจริงเรื่องก็เลยยุติลง...” บริเวณพื้นที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “**กุงเจ้าราช**” มาจนถึงปัจจุบัน

⁸ คำว่า “ป้อม” เป็นภาษาพื้นบ้าน หรือภาษาท้องถิ่นที่ใช้เรียกกัน มีความหมายเดียวกับคำว่า “ชุมชน” โดยยึดเอาสถานที่สำคัญของชุมชน ไม่มีขอบเขตชัดเจน

- **ป๊อกเค้นยางแดง** เดิมเป็นชุมชนของชาวยางแดง(กะเหรี่ยงแดง) มาจากพม่า และมาอาศัยอยู่บริเวณสามแยกทางเข้าโรงเรียนอนุบาลขุนยวม มีประมาณ 10 หลังคาเรือนประกอบอาชีพ ทำสวน ทำนา ทำไร่ และได้มาแต่งงานอยู่กับชาวไทใหญ่ (ไต) มีลูกหลานเป็นชาวไทใหญ่ ปัจจุบันภายในป๊อกส่วนใหญ่เป็นชาวไทใหญ่ แต่อาจจะมียางครอบครัวย้ายมาได้อาจได้ว่าเป็นยางแดง

- **ป๊อก ส.ภูธร** หมายถึง ชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่สถานีตำรวจภูธรอำเภอขุนยวม
- **ป๊อกกลางตลาด** หมายถึง ชุมชนกลางบ้าน (ที่อาศัยอยู่ใกล้ตลาดสด)
- **ป๊อกบ้านข่ม** หมายถึง ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้วัดข่ม
- **ป๊อกศาลเจ้า** หมายถึง ชุมชนที่อาศัยอยู่บริเวณศาลเจ้าเมืองขุนยวม
- **ป๊อกโพธาราม** มีชื่อเดิมว่า “หางบ้านขุนยวม” มีคนไทใหญ่อยู่ประมาณ 5-6 หลังคาเรือนนอกนั้น

เป็นคนจากทางอำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

หลักฐานการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนเท่าที่ปรากฏ คือ ตามประวัติการสร้างวัดต่างๆ ในขุนยวม ได้แก่ วัดข่ม สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2370 วัดคำโน สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2377 วัดม่วยต่อ สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2397 และ ศาลากลางบ้าน ที่ใช้เป็นที่พักคนเดินทางของพ่อค้าที่นำสินค้าจากเมืองอื่นมาเร่ขายชั่วคราว ศาลาดังกล่าว สร้างเมื่อประมาณปี พ.ศ.2400 เป็นอาคารไม้ยกพื้นมุงสังกะสี เจริญชัยมีลายไม้ประดับ

1. ที่ตั้ง

ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 และ หมู่ที่ 2 ตำบลขุนยวม อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

ทิศเหนือ ติดต่อกับ	พื้นที่อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน
ทิศใต้ ติดต่อกับ	พื้นที่ตำบลเมืองปอนและแม่น้ำยวม
ทิศตะวันออก ติด	แม่น้ำยวม
ทิศตะวันตก ติดต่อกับ	บ้านต่อแพ พื้นที่ตำบลแม่เงา

2. ประชากรและการประกอบอาชีพ

ประชากรหลักในพื้นที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทใหญ่ รองลงมา คือ ชาวปกากะญอ และกลุ่มคนเมืองที่อพยพมาหาพื้นที่ทำกินและทำงานรับราชการต่างๆ ซึ่งประชากรส่วนใหญ่ในพื้นที่บ้านขุนยวม ยังคงประกอบอาชีพดั้งเดิม คือ การทำการเกษตรกรรม โดยปลูกข้าวเป็นหลัก ปีละ 1 ครั้ง ต่อมาเมื่อเก็บเกี่ยวเสร็จก็จะปลูกพืชชนิดอื่นหมุนเวียน เช่น กระเทียม งาม ถั่วลิสง (ถั่วดิน) ถั่วเหลือง เป็นต้น นอกจากการทำเกษตรแล้ว อาชีพอื่นๆ ของคนที่นี่ อาทิ รับราชการ ค้าขาย ธุรกิจการท่องเที่ยว เนื่องมาจากบริเวณบ้านขุนยวมเป็นศูนย์กลางที่ตั้งหน่วยงานราชการ โรงเรียน โรงพยาบาล และเป็นย่านตลาดการค้าสำคัญของอำเภอขุนยวม

3. ศาสนาและความเชื่อ

ด้านความเชื่อทางศาสนา พบว่าชาวไทใหญ่และคนพื้นเมือง รวมถึงชาวปกากะญอบางส่วน ที่อาศัยอยู่ในบ้านขุนยวม ตำบลขุนยวม นับถือพุทธศาสนา หรืออาจกล่าวได้ว่า ศาสนาพุทธ เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวขุนยวม เพราะตลอดทั้งปี พุทธศาสนิกชน ไม่ว่าจะเป็นชาวไทใหญ่ คนพื้นเมือง และชาวปกากะญอ จะร่วมกันทำบุญในงานประเพณีต่างๆ ที่มีตลอดทั้งปี โดยไม่มีการแบ่งแยกว่าเป็นงานประเพณีของกลุ่มใด ยกตัวอย่างเช่น ปอยออกหว่า (ออกพรรษา) ประเพณีของชาวไทใหญ่ ซึ่งจะมีการนำของไปทำบุญในทุกวัด พบว่าการไปทำบุญที่วัดนั้นมีทั้งคนไทใหญ่ คนเมือง และปกากะญอ ไปร่วมกันทำบุญ หรือการทำบุญตักบาตรถวายสลาก ซึ่งเป็นประเพณีของคนเมือง และจะจัดขึ้นเฉพาะวัดที่เป็นวัดของคนเมืองเท่านั้น แต่ก็พบทั้งคนไทใหญ่

และปกากะญอไปทำบุญร่วมกัน นอกจากมีประเพณีทางพุทธศาสนาแล้วยังมีความเชื่อในเรื่องผีเจ้าเมืองด้วย โดยมีพิธีไหว้บูชาเป็นประจำทุกปี ศาลเจ้าหลักเมืองของชาวบ้านขุนขมตั้งอยู่ที่บริเวณ ปีกศาลเจ้า สำหรับศาสนาอื่นๆ ที่ชาวบ้านขุนขมในพื้นที่นับถือรองลงมา ได้แก่ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม พบว่า มีการสร้างโบสถ์คริสต์และมัสยิด เพื่อประกอบพิธีทางศาสนาและปฏิบัติศาสนกิจ

3.2.3.2 บ้านต่อแพ-บ้านหลวง

บ้านต่อแพ-บ้านหลวง ตั้งอยู่บริเวณน้ำขม เดิมบริเวณทั้งหมด (บ้านต่อแพ –บ้านหลวง) เป็นบ้านเดียวกัน ต่อมาบ้านต่อแพขายออกจากบ้านหลวง และแยกออกเป็นหมู่บ้านเมื่อประมาณ 4-5 ปีที่ผ่านมา เมื่อตอนเป็นเด็ก พ่อจางคำโฮ่ง สังข์ทอง ผู้อาวุโสของบ้านหลวง ได้เล่าว่า แต่เดิมมีบ้านประมาณ 70 หลังเท่านั้น ต่อมาบ้านขายไปทางวัดต่อแพ จึงกลายเป็นบ้านต่อแพ หมู่ 1 และบ้านหลวงเป็น หมู่ 8 แต่ที่บ้านหลวง มีศาลเจ้าเมือง เพราะเป็นบ้านเก่า (บ้านเริ่มแรก)

ในอดีตหลังจากเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร ได้ผลผลิตเป็นจำนวนมาก เช่น ข้าว แต่ยังไม่ มีแหล่งจำหน่าย ดังนั้นชาวบ้านที่นึ่งจึงพยายามหาแหล่งจำหน่ายโดยการตัดไม้ไผ่มาผูกเป็นแพเพื่อบรรทุกข้าว ไปจำหน่ายที่เมืองขม (อำเภอแม่สะเรียงในปัจจุบัน) จึง ได้เรียกชื่อหมู่บ้านแห่งนี้ว่า “บ้านต่อแพ” นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2449 เป็นต้นมา

ต่อมาหมู่บ้านต่อแพได้ขยายกว้างขวางออกไปมาก โดยมีห่อมบ้านถึง 3 ห่อมบ้านที่อยู่ ใกล้เคียงกัน คือ บ้านใหม่ บ้านหัวนา และบ้านหลวง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น กลุ่มปกากะญอ บ้านหัวคันนูน และคนเมือง ได้อพยพมาตั้งหลักแหล่งบริเวณพื้นที่ใกล้เคียงด้วย

1. ที่ตั้ง

บ้านต่อแพ (หมู่ 1) และบ้านหลวง (หมู่ 8) ตั้งอยู่ที่ตำบลแม่เงา อำเภอขุนขม จังหวัด แม่ฮ่องสอน สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขา อยู่ใกล้แม่น้ำขม

ทิศเหนือ ติดต่อ	กับ หมู่บ้านขุนขม ตำบลขุนขม
ทิศใต้ ติดต่อ	กับ หมู่บ้านหัวล้าน ตำบลแม่กิ๊
ทิศตะวันตก ติดต่อ	กับ หมู่บ้านประตูเมือง ตำบลแม่เงา
ทิศตะวันออก ติดต่อ	กับ หมู่บ้านขุนขม ตำบลขุนขม

2. ประชากรและการประกอบอาชีพ

ประชากรส่วนใหญ่ของบ้านต่อแพ-บ้านหลวง เป็นชาวไทยใหญ่ มีการประกอบอาชีพด้วยการ เกษตรกรรม เช่น ปลูกข้าว ไร่ท๊ยม ถั่วเหลือง ยาสูบ เลี้ยงสัตว์ เป็นต้น นอกจากนี้มีอาชีพรับจ้างและรับราชการ รวมถึงมีธุรกิจส่วนตัว เช่น ร้านค้า โฮมสเตย์ เกสต์เฮาส์ เป็นต้น

3. ศาสนาและความเชื่อ

ส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา และมีการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาอย่างขี้นั่นเคร่งครัด เช่น ผู้สูงอายุจะรักษาอุโบสถศีลตลอดพรรษา(จำวัด) โดยมีวัดต่อแพ เป็นวัดสำคัญในหมู่บ้าน สำหรับประเพณี ของวัดต่อแพ เดิมบริเวณวัดเป็นวัดร้าง สันนิษฐานว่าเป็นวัดของชาวลัวะหรือละว้าที่สร้างมาเป็นเวลานานแล้ว ภายหลังเมื่อมีคนอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านจึงพบร่องรอยเจดีย์เก่าต่อมาชาวบ้านได้นิมนต์เจ้าอาวาสวัดต่อแพ ให้มาทำการบูรณะวัด โดยมีศรัทธาบ้านเมืองปอน บ้านขุนขม และบ้านต่อแพ ร่วมกันสร้างศาลาการเปรียญ

ขึ้นมาเมื่อราวปี พ.ศ. 2461 อย่างไรก็ตามบางเรื่องเล่า ได้กล่าวถึงประวัติของวัดว่า สถานที่แห่งนี้เดิมเป็นที่พักและรวมชุนไม้ มีนักต่อแพมาชุมนุมกันมาก นักต่อแพเหล่านั้นจึงร่วมใจกันสร้างวัดขึ้นมาและให้ชื่อว่า “วัดต่อแพ” กล่าวได้ว่าวัดแห่งนี้ถือเป็นศาสนสถานสำคัญที่เป็นศูนย์รวมใจของชาวบ้านต่อแพ-บ้านหลวง นอกจากเรื่องของศาสนาพุทธแล้ว สำหรับความเชื่อในด้านอื่นก็มีเช่นกัน อาทิ การนับถือผีเจ้าเมือง ซึ่งมีการพิธีไหว้เป็นประจำทุกปี คล้ายกับชุมชนไทใหญ่อื่นๆ ในพื้นที่

สำหรับด้านวัฒนธรรมประเพณี ชุมชนแห่งนี้ยังคงรักษาเอกลักษณ์ขนบธรรมเนียมในแบบของคนไทใหญ่ไว้ได้อย่างดี มีประเพณีสำคัญที่เกี่ยวข้องเนื่องจากศาสนา เช่น ประเพณีปอยส่างลอง งานประเพณีแห่จองพารา ประเพณีการทำข้าวหย่ากู่ (หลูข้าวหย่ากู่) ประเพณีทำบุญข้าวใหม่ เป็นต้น

3.3 สรุป

การเลือกตัวแทนของหมู่บ้านจากพื้นที่วิจัยในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม คือหมู่บ้านใหม่คอนตัน ในอำเภอปาย หมู่บ้านบ้านไร่ในอำเภอปางมะผ้า และหมู่บ้านหลวง-ต่อแพ ในอำเภอขุนยวม ขึ้นอยู่กับความต้องการของชุมชนและการประเมินศักยภาพของพื้นที่วิจัยที่มีข้อมูลมรดกวัฒนธรรมในด้านโบราณคดีจากการสำรวจ-ขุดค้นและข้อมูลประวัติศาสตร์ของชุมชน ในหมู่บ้านใหม่คอนตันมีแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อน เมืองแปง และแหล่งโบราณคดีที่พบภายในแอ่งเมืองแปงหลายสมัย ส่วนหมู่บ้านบ้านไร่ มีแหล่งโบราณคดีเพิงผา บ้านไร่ และแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ภายในหุบเขา และหมู่บ้านหลวง-ต่อแพ มีแหล่งโบราณคดีเส้นทางสงครามโลกครั้งที่สอง และสมัยล้านนา แต่ละหมู่บ้านมีลักษณะเด่นของมรดกวัฒนธรรมและชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน กระบวนการจัดการมรดกทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์แต่ละแห่งจึงมีความแตกต่างกันตามความต้องการของชุมชน และลักษณะเฉพาะของมรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ในพื้นที่วิจัย

บทที่ 4

มรดกวัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

รัศมี หูทรงเดช และนุชนางค์ ชุมดี

การสืบค้นองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์โดยคณะวิจัยถือว่า **เป็นชุดความรู้ของนักวิจัยจากกลไกภายนอกชุมชนที่ใช้ความรู้เฉพาะทาง** ในการดำเนินงานวิจัยได้ใช้แนวคิดประวัติศาสตร์วัฒนธรรม โบราณคดีกระบวนการและหลังกระบวนการ(คูบทที่ 1 กรอบความคิดในการวิจัย) ร่วมกับวิธีวิทยาทางโบราณคดี (การสำรวจ ขุดค้น วิเคราะห์และตีความ และวิธีการทางประวัติศาสตร์ในการสืบสร้างภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ ของผู้คนและวัฒนธรรมในอดีตและปัจจุบันที่เคยอาศัยภายในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จากหลักฐานทางโบราณคดี ข้อมูลมุขปาฐะ และเอกสารต่างๆ

ข้อค้นพบจากงานวิจัยทำให้ทราบว่ามรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนมีความเก่าแก่และสำคัญต่อความเข้าใจความเป็นมาของผู้คนที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่ก่อนที่กลุ่มชาติพันธุ์ไทใหญ่ปัจจุบันเข้ามาอาศัยอยู่เมื่อ 200 ปีที่ผ่านมา¹ และกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ เช่น ปกาเกอญอ(กะเหรี่ยง) ลาหู่ ลีซอ ม้ง คนเมือง และคนจากภาคอื่น เข้ามาอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

มรดกวัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้(Tangible heritage) คือหลักฐานทางโบราณคดีที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน และมรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้(Intangible heritage) คือความทรงจำและข้อมูลมุขปาฐะของชุมชน ประเพณี ความเชื่อต่างๆ ซึ่งผลการสำรวจทางโบราณคดีภายในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ครอบคลุมพื้นที่การวิจัยดังต่อไปนี้ คือ ตำบลเมืองแปง อำเภอปาย ตำบลถ้ำลอด และตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า และตำบลขุนยวม ตำบลแม่เงา ตำบลแม่กิ๊ ตำบลเมืองปอน และตำบลแม่อุคอ และการขุดค้นแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีอายุต่อเนื่องตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สมัยหินกะเทาะ ถึงยุคประวัติศาสตร์ สมัยล้านนา ตำบลเมืองแปง อำเภอปาย ในระหว่างเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2554 ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. 2555 โดยดำเนินการขุดค้น จำนวน 4 หลุม ได้แก่ หลุมขุดค้น SIW1 หลุมขุดค้น Baulk SIW1 หลุมขุดค้น S1E1 หลุมขุดค้น Baulk S1E1 และหลุมขุดค้น S3W2 มรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์จะถูกนำไปตรวจสอบกับความรู้ทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นหรือชุดความรู้ของชาวบ้านอีกครั้งโดยทีมวิจัยเชิงกระบวนการ

บทนี้นำเสนอข้อค้นพบทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์โดยสังเขป เพื่อให้เห็นภาพรวมของข้อมูลที่เป็นมรดกวัฒนธรรมที่มีอยู่ภายในท้องถิ่น (ดูรายละเอียดในรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เล่มที่ 2 ภาพรวมโบราณคดี

¹ อุดมลักษณ์ สุนตระกูล , รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่สอง (เล่มที่ 6 การศึกษาชาติพันธุ์วรรณนาทางโบราณคดี) , เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย , 2550, นุชนางค์ ชุมดี , รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่2 (ประวัติศาสตร์)เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย2553

เล่มที่ 3 การสำรวจทางโบราณคดี เล่มที่ 4 การขุดค้น แหล่ง โบราณคดี ไปงน้ำร้อนเมืองแปง และเล่มที่ 5 ด้านประวัติศาสตร์)

4.1 มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้: หลักฐานทางโบราณคดี

มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องได้ แบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม และแหล่งโบราณคดี รวมทั้งการตีความหลักฐานทางโบราณคดี ในที่นี้ไม่ได้นำเสนอรายละเอียดผลการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี หากแต่สรุปผลการวิจัยโดยสังเขป เพื่อช่วยเติม “ชีวิต” ให้กับ “ซาก” ที่ถูกทิ้ง และแหล่งโบราณคดี รวมทั้งสร้างความหมายและความสำคัญให้กับพื้นที่ที่วิจัยเมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีอื่นๆในประเทศไทย

หลักฐานทางโบราณคดีจากอำเภอลำปาง-ปางมะผ้า-ขุนยวม ที่พบจากการสำรวจมีทั้งหมด 36 แหล่ง พบในอำเภอลำปางจำนวน 8 แหล่ง อำเภอลำปางมะผ้าจำนวน 11 แหล่ง และอำเภอยูนยวม จำนวน 17 แหล่ง และขุดค้นใหม่ที่แหล่งโบราณคดีไปงน้ำร้อนเมืองแปง บ้านใหม่ดอนตัน อำเภอลำปาง

4.1.1 พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม

ข้อค้นพบที่สำคัญจากงานวิจัย คือ 1) การขยายเขตแดนของเวลาในอำเภอลำปางและขุนยวม ซึ่งเดิมกระหว่า มีร่องรอยของการเข้ามาอยู่ในพื้นที่ที่มีความเก่าแก่เพียงยุคประวัติศาสตร์สมัยล้านนา แต่การสำรวจทาง โบราณคดี พบเครื่องมือหินกะเทาะในพื้นที่ ทำให้ทราบว่ามีคนก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้อย่างน้อยประมาณ 10,000 ปีมาแล้ว แต่เพิงผาถ้ำลอด อำเภอลำปางมะผ้า(อายุประมาณ 32,000-300 ปีมาแล้ว-เป็นผลการวิจัย ของโครงการ โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอลำปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน) ยังคงเป็นพื้นที่ที่พบร่องรอย ของคนปัจจุบัน (*Homo sapiens sapiens*) 2 โคร่ง และเป็นหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานที่เก่าที่สุดของจังหวัด แม่ฮ่องสอนในขณะนี้ ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีอ้างอิงที่ใช้ในการศึกษาเปรียบเทียบอายุสมัยและลักษณะ ทางวัฒนธรรม แต่การตีความนั้นจะใช้อายุเริ่มต้นประมาณ 10,000 ปีมาแล้ว เนื่องจากเป็นค่าอายุเฉลี่ยที่พบ โบราณวัตถุเหมือนกับที่พบแหล่งโบราณคดีถ้ำผี และเพิงผาบ้านไร่ ในอำเภอลำปางมะผ้า เมื่อมีการกำหนดอายุ ทางวิทยาศาสตร์จากแหล่งโบราณคดีไปงน้ำร้อนเมืองแปง ค่าอายุอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงในอนาคต 2) หลักฐาน ทางโบราณคดียืนยันการอยู่อาศัยที่ต่อเนื่องและทับซ้อนพื้นที่เดิมตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน และ 3) การโยกย้ายถิ่นฐาน และการติดต่อสัมพันธ์ภายในพื้นที่และต่างพื้นที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

การจัดลำดับพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม สามารถแบ่งยุคสมัยและพัฒนาการได้ดังนี้ 1) ยุคก่อน ประวัติศาสตร์ (10,000-1,100 ปีมาแล้ว): สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ (10,000-5,000 ปีมาแล้ว) สมัยวัฒนธรรมหินขัด และสมัยวัฒนธรรมโลหะ และ 2) ยุคประวัติศาสตร์ (พุทธศตวรรษที่ 14-19): สมัยวัฒนธรรมก่อนล้านนา สมัยวัฒนธรรมล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 9- 22) และสมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 24-25) ลำดับเวลา ที่จัดไว้กว้างๆ ก็เพื่อจำแนกหมวดหมู่ของหลักฐานที่ได้จากการสำรวจและการขุดค้น พื้นฐานข้อมูลทางวิชาการนี้ เป็นข้อมูลสำคัญในความเข้าใจเรื่องประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของคนเข้ามาอาศัยในพื้นที่วิจัย

4.1.1.1 ยุคก่อนประวัติศาสตร์

1. วัฒนธรรมหินกะเทาะ (อายุประมาณ 10,000-5,000 ปีมาแล้ว)

หลักฐานทางโบราณคดีที่ใช้เป็นตัวแทนในการกำหนดอายุสมัยคือ เครื่องมือหิน กะเทาะ ได้แก่ เครื่องมือหินกะเทาะ และสะเก็ดหิน พบแหล่งโบราณคดีทั้งหมด 6 แหล่ง *อำเภอปาย* พบจำนวน 4 แหล่ง (แหล่งโบราณคดีบ้านน้ำพุร้อนเมืองเป่ง แหล่งโบราณคดีบ้านเหมืองแร่พัฒนา 2 แหล่งโบราณคดีบ้านเมืองเป่ง (ริมถนนเข้าบ้านเมืองเป่ง และแหล่งโบราณคดีบ้านเมืองเป่ง (ติดกับสะพานบ้านใหม่คอนตัน) *อำเภอปางมะผ้า* พบจำนวน 1 แหล่ง (แหล่งโบราณคดีถ้ำเจดีย์เมืองแพม) และ *อำเภอขุนยวม* พบจำนวน 1 แหล่ง (แหล่งโบราณคดีคอยห้วยทรายขาว)

แหล่งโบราณคดีที่สำคัญและมีศักยภาพในการพัฒนา คือ เฝิงผาถ้ำลอด บ้านถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีการพบโครงกระดูกของคนและแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ในอำเภอปางมะผ้า แหล่งโบราณคดีถ้ำผาชัน แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง ในอำเภอปาย

2. สมัยวัฒนธรรมหินขัด (อายุประมาณ 5,360-2,995 ปีมาแล้ว)

หลักฐานทางโบราณคดีที่ใช้เป็นตัวแทนในการกำหนดอายุสมัยคือ เครื่องมือหินขัด และเศษภาชนะดินเผาเนื้อดินที่พบร่วมกับเครื่องมือหินขัด พบแหล่งโบราณคดีเพียง 1 แหล่งเท่านั้น คือ แหล่งโบราณคดีคอยขุนนะ ในอำเภอปางมะผ้า แหล่งโบราณคดีที่สำคัญที่มีศักยภาพในการพัฒนา คือ เฝิงผาถ้ำลอด ในอำเภอปางมะผ้า และแหล่งโบราณคดีถ้ำผาชัน ในอำเภอปาย

3. สมัยวัฒนธรรมโลหะ (อายุประมาณ 2,600-1,100 ปีมาแล้ว)

หลักฐานทางโบราณคดีที่ใช้เป็นตัวแทนในการกำหนดอายุสมัยคือ โลหะ เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินลายเชือกทาบ ลูกปัดแก้ว กระจกคน กระจกสัตว์ ห่วงเหล็ก เครื่องมือเหล็ก เครื่องมือไม้และหินกรวดแม่น้ำที่ใช้เป็นหินลับ พบแหล่งโบราณคดีจำนวนทั้งหมด 2 แหล่ง คือ แหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมนห้วยหิด ในอำเภอปาย และแหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมนโลงลงรัก ในอำเภอปางมะผ้า

แหล่งโบราณคดีที่สำคัญและมีศักยภาพในการพัฒนา คือ ถ้ำโลงลงรัก เฝิงผาบ้านไร่ ถ้ำลางจันทร์ ถ้ำจำโบ และถ้ำบ่อไคร้ ในอำเภอปางมะผ้า

4.1.1.2 ยุคประวัติศาสตร์

1. สมัยก่อนวัฒนธรรมล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 14-19)

หลักฐานทางโบราณคดีที่ใช้เป็นตัวแทนในการกำหนดอายุสมัยคือ เนินดิน รูปวงกลมพบแหล่งโบราณคดีเนินดินบ้านห้วยต้นนุ่น ในอำเภอขุนยวมเพียงแหล่งเดียว

อาจกล่าวได้ว่าหลักฐานของแหล่งโบราณคดีประเภทนี้ไม่ชัดเจนและมองเห็นได้ยากในพื้นที่อำเภอปายและขุนยวม อำเภอปางมะผ้าเป็นบริเวณที่มี

หลักฐานโบราณคดีสมัยนี้มากที่สุด แต่เนื่องจากยังไม่มีการขุดค้นจึงยังไม่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับสมัยนี้เท่าที่ควร

2. สมัยวัฒนธรรมล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-22)

หลักฐานทางโบราณคดีที่ใช้เป็นตัวแทนในการกำหนดอายุสมัย คือ แนวอิฐ เจดีย์ ก่ออิฐดิบดินเผา ภาชนะเนื้อแกร่ง ภาชนะดินเคลือบผลิตจากเตาในภาคเหนือ ภาชนะเนื้อกระเบื้องจากจีน กระเบื้องดินเผา

พบแหล่งโบราณคดีทั้งหมด 8 แหล่ง คือ *อำเภอป่า* พบจำนวน 1 แหล่ง (แหล่งโบราณคดีหมากพริก) *อำเภอปางมะผ้า* พบจำนวน 2 แหล่ง (แหล่งโบราณคดีไร่ต้นค้อยใกล้ถ้ำเจดีย์ และแหล่งโบราณสถานบ้านไร่ 1-ศูนย์วิจัยข้าว) และ *อำเภอขุนยวม* พบจำนวน 5 แหล่ง (แหล่งโบราณคดีนาสอคือ แหล่งโบราณสถานนาสอคือ 1-2 แหล่งโบราณสถานนามน และแหล่งโบราณสถานวัดห่างสบปอน)

แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ พระธาตุแม่ฮี้ วัดหนองบัว(ร้าง) โบราณสถานเมืองน้อย โบราณสถานร้างรอบแอ่งที่ราบเมืองเป่ง ในอำเภอป่า โบราณสถานในบ้านเมืองแพม บ้านแม่ละนา อำเภอปางมะผ้า พระธาตุค้อยเวียง ที่บ้านต่อแพ

อำเภอป่าและขุนยวม เป็นพื้นที่ซึ่งพบแหล่งโบราณคดีในสมัยล้านนากระจายอยู่ภายในแอ่งและรอบแอ่งเป็นจำนวนมาก เพราะมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบเหมาะแก่การตั้งชุมชนและเพาะปลูก มีแหล่งโบราณคดีหลาย แห่งพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ได้

3. สมัยวัฒนธรรมล้านนา (ไม่สามารถระบุพุทธศตวรรษได้)

สมัยล้านนาที่ไม่สามารถระบุช่วงพุทธศตวรรษ ได้ พบทั้งหมด 11 แหล่ง คือ *อำเภอป่า* จำนวน 2 แหล่ง (แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ดอนตัน-โป่งน้ำพุร้อน และแหล่งโบราณคดีค้อยห้วยแม่เป่ง) *อำเภอปางมะผ้า* จำนวน 4 แหล่ง (แหล่งโบราณสถานตรงข้ามถ้ำเจดีย์ แหล่งโบราณสถานไร่นายปลาแฮ แหล่งโบราณสถานบ้านไร่ 2-บ้านลุงแคน และแหล่งโบราณสถานบ้านไร่3-ศาลเก่า) และ *อำเภอขุนยวม* จำนวน 5 แหล่ง (แหล่งโบราณสถานบ้านแม่สุริน-หอยกองมูเหนือ แหล่งโบราณสถานค้อยมนแหล่งโบราณสถานห้วยหนองผักเผลแหล่งโบราณสถานนาหมูญา และ แหล่งโบราณสถานนาค้อยเวียง)

อำเภอขุนยวมพบแหล่งโบราณคดีสมัยวัฒนธรรมล้านนาไม่สามารถระบุช่วงพุทธศตวรรษที่ชัดเจนได้มีจำนวนมากที่สุด

4. สมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์

4.1 รัตนโกสินทร์: พุทธศตวรรษที่ 23-24

หลักฐานทางโบราณคดีที่ใช้เป็นตัวแทนในการกำหนดอายุสมัยที่ชัดเจน คือ วัด รูปแบบสถาปัตยกรรมของวัด เจดีย์ โบสถ์ วิหารและพระพุทธรูปแบบไทใหญ่

และพม่าในอำเภอปายและขุนขวม ความทรงจำ ภาพถ่าย เอกสารทางประวัติศาสตร์ หลักฐานทางโบราณคดีสมัยต้นรัตนโกสินทร์ระหว่างรัชกาลที่ 1-4 และรัชกาลที่ 5-7 โครงการวิจัยศึกษาช่วงระยะเวลานี้น้อยมาก เนื่องจากโครงการวิจัยฯ เน้นการศึกษา หลักฐานทางโบราณคดีสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2485-2488)

แหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ วัดเมืองปอน วัดต่อแพ วัดคำโน ที่อำเภอ ขุนขวม วัดหลวง วัดป่าขาม วัดน้ำฮู ที่อำเภอปาย ข้อสังเกตที่น่าสนใจ คือ แหล่ง โบราณคดีในสมัยนี้มีจัดการด้วยการบูรณะซ่อมแซมและเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของอำเภอ

เช่นเดียวกับสมัยล้านนา อำเภอปายและขุนขวม เป็นพื้นที่ซึ่งพบแหล่ง โบราณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอิทธิพลของศิลปะพม่า และไทใหญ่พบมากในอำเภอขุนขวม มีแหล่งโบราณคดีหลายแห่งสามารถพัฒนา เป็นแหล่งเรียนรู้ได้

4.2 รัตนโกสินทร์: พุทธศตวรรษที่ 25

ช่วงเวลานี้พบหลักฐานทางโบราณคดีสมัยที่มีการค้าไม้ การทำไม้และ การค้าวัวต่าง ที่แหล่งโบราณสถานคิ่วป่าชัยมงคล บ้านท่าไคร้ ในอำเภอปางมะผ้า พบหลักฐานของท่อนซุงคล้ายหมอนไม้ รอกเหล็ก ไซ่เหล็ก หมุดเหล็ก ชิ้นส่วน เกือกม้า เป็นต้น

และแหล่งโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับสงครามโลกครั้งที่สองหลักฐานที่โดดเด่น ได้แก่ อาวุธยุทโธปกรณ์ รถยนต์ ปืน เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ของทหารญี่ปุ่น ถนน ที่สร้างด้วยดินอัด เป็นต้น โดยเฉพาะเส้นทางการเดินทัพและถอยทัพในสมัย สงครามโลกครั้งที่ 2 ในหมู่บ้านต่อแพ-ห้วยคันทัน อำเภอขุนขวม ที่พบมีทั้งหมด 2 แหล่ง 13 บริเวณ ได้แก่ แหล่งโบราณคดีเส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2 (ช่วงต่อเขต- บ้านห้วยคันทัน) พบเพิ่มเติมจำนวน 5 บริเวณ (Location) และเส้นทางสงครามโลก ครั้งที่ 2 (บ้านห้วยคันทัน-ต่อแพ) พบเพิ่มเติมจำนวน 8 บริเวณ (Location) และใน อำเภอปางมะผ้า 1 แหล่ง ได้แก่ แหล่งโบราณคดีในบ้านลูกข้าวหลาม ตำบลสบป่อง ส่วนอำเภอปายไม่พบแหล่งโบราณคดีสมัยนี้เพิ่มเติมจากเดิมที่เคยสำรวจไว้ โดยโครงการสืบค้นฯ ระยะที่หนึ่งและสอง

แหล่งโบราณคดีสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง อำเภอขุนขวมพบหลักฐานที่ มากกว่าอำเภอปายและปางมะผ้า มีข้อมูลที่เป็นเส้นทางเดินทัพ-ถอยทัพ และ โบราณวัตถุที่มีการจัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ นอกจากนี้ยังมีข้อมูลมรดกปาฐะ จากความทรงจำของบุคคลร่วมสมัยสงครามโลกครั้งที่สองที่ยังมีชีวิตอยู่

4.1.2 แหล่งโบราณคดี: มรดกวัฒนธรรมของท้องถิ่น

หลักฐานทางโบราณคดีที่เป็นซากที่ถูกทิ้งไปในช่วงเวลาต่างๆ และเป็นสิ่งของที่หลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ถูกจัดจำแนกตามประเภทของโบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดี เพื่อนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับรูปแบบของโบราณวัตถุและแหล่งโบราณคดีที่มีการกำหนดอายุด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ หรือเป็นลายลักษณ์อักษรที่ระบุระยะเวลาที่ชัดเจน เช่นจารึก เอกสาร โบราณ จดหมาย หนังสือ เป็นต้น เมื่อได้อายุสมัยก็จะนำมาจัดลำดับเรื่องราวและพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละช่วงเวลา ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจว่าพื้นที่ที่วิจัย มีคนเข้ามาอาศัยอยู่ตั้งแต่เมื่อไหร่ และมีลักษณะของวัฒนธรรมเป็นอย่างไร รูปแบบโบราณวัตถุที่พบและแบบแผนการตั้งถิ่นฐาน เป็นหลักฐานที่สำคัญสำหรับนักโบราณคดีในการสืบสร้างเรื่องราวของคนในอดีต (Reconstructing the past life-way)

ลำดับพัฒนาการของวัฒนธรรมสามารถแบ่งได้เป็น 2 ยุคสมัยใหญ่ คือ 1) ยุคก่อนประวัติศาสตร์: สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ สมัยวัฒนธรรมหินขัด และสมัยวัฒนธรรมโลหะ และ 2) ยุคประวัติศาสตร์ สมัยวัฒนธรรมก่อนล้านนา สมัยวัฒนธรรมล้านนา(พุทธศตวรรษที่ 20-ต้นพุทธศตวรรษที่ 24) และสมัยวัฒนธรรมรัตนโกสินทร์ (ปลายพุทธศตวรรษที่ 24-25) ในพื้นที่นี้เสนอแหล่งโบราณคดีเรียงลำดับตามอำเภอ

แหล่งโบราณคดี เป็นสิ่งที่ติดกับพื้นที่ จึงเป็นสิ่งที่ยืนยันความเก่าแก่ของพื้นที่ แหล่งโบราณคดี ที่พบจากการสำรวจใน 3 อำเภอมีจำนวน 36 แหล่ง โดยแหล่งโบราณคดีที่อำเภอปายพบจำนวน 8 แหล่ง อำเภอปางมะผ้าพบแหล่งโบราณคดีจำนวน 11 แหล่ง และอำเภอขุนยวมพบแหล่งโบราณคดีจำนวน 17 แหล่ง แหล่งโบราณคดีและหลักฐานทางโบราณคดีใหม่จากอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จำนวน 36 แหล่ง

แหล่งโบราณคดีเหล่านี้ถูกพบจากการสำรวจในสภาพภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันทั้งในถ้ำอยู่บนยอดภูเขา สันเขายอดภูเขา ที่ราบบนสันเขา เนินเขา ที่ราบบนเนินเขา ที่ลาดเนินเขา ที่ราบเชิงเขา เนินดิน ที่ราบ ที่ราบลาดตะพัก มีแหล่งโบราณคดีที่เป็นตัวแทนของยุคประวัติศาสตร์สมัยล้านนา (ไม่สามารถระบุ พุทธศตวรรษ) มากที่สุดเป็นจำนวน 11 แหล่ง รองลงมาคือ สมัยวัฒนธรรมล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 19-22) พบแหล่งโบราณคดีทั้งหมด 8 แหล่ง รองลงมาที่เป็นแหล่งโบราณคดี สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (10,000-5,000 ปีมาแล้ว) เป็นจำนวน 6 แหล่ง รองลงมาที่เป็นแหล่งโบราณคดีที่ไม่สามารถกำหนดอายุได้พบเป็นจำนวน 4 แหล่ง รองลงมาเป็นแหล่งโบราณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งรวมถึงแหล่งโบราณคดีสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 พบเป็นจำนวน 3 แหล่ง รองลงมาคือแหล่งโบราณคดี โลหะ (อายุประมาณ 2,600-1,100 ปีมาแล้ว) พบจำนวนทั้งหมด 2 แหล่ง และแหล่งโบราณคดีที่พบเป็นจำนวนน้อยที่สุดคือ แหล่งโบราณคดีสมัย วัฒนธรรมหินขัด (อายุประมาณ 5,360-2,995 ปีมาแล้ว) พบเพียง 1 แหล่งเท่านั้นมีจำนวนเท่ากับแหล่งโบราณคดีสมัยพุทธศตวรรษที่ 4-19 วัฒนธรรมเนินดินรูปวงกลม

แหล่งโบราณคดีที่พบมีทั้งที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ที่พักชั่วคราว แหล่งฝังศพ ศาสนสถาน และเส้นทางเดินทัพของทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

หลักฐานเหล่านี้ เป็นข้อเท็จจริงที่ยืนยันร่องรอยการเข้ามาอยู่อาศัยของคนโบราณตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนกระทั่งปัจจุบันในพื้นที่อำเภอปาย ปางมะผ้าและขุนยวม และช่วยให้มองเห็นภาพชีวิตและความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในสมัยต่างๆ ซึ่งเชื่อมโยงทั้งสามอำเภอเข้าด้วยกันมากยิ่งขึ้น

4.1.2.1 อำเภอลำปาง

ในอำเภอลำปางสำรวจพบแหล่งโบราณคดีทั้งสิ้น 8 แหล่งภายในบ้านเหมืองแร่พัฒนา บ้านใหม่ดอนตัน บ้านเมืองแปง บ้านผาสำราญ และบ้านหมากพริก ตำบลเมืองแปง พบแหล่งโบราณคดีจำนวน 5 แหล่ง จัดอยู่ในยุค สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งโบราณคดีประเภทที่พักอาศัยชั่วคราวและที่ฝังศพ และแหล่ง สมัยประวัติศาสตร์สมัยล้านนา จำนวน 3 แหล่ง เป็นแหล่งโบราณคดีประเภทที่พักอาศัยชั่วคราว

ตารางที่ 4.1 ตารางแสดงแหล่งโบราณคดีที่พบในอำเภอลำปาง

แหล่งโบราณคดี	ที่ตั้ง	ประเภทแหล่ง	อายุสมัย	ตำแหน่งที่ตั้ง
1. แหล่งโบราณคดีบ่อน้ำพุร้อน เมืองแปงเมือง (PAI50)	บ้านใหม่ดอนตัน ตำบลเมืองแปง	ที่พักชั่วคราว	ประมาณ 10,000-5,000 ปีมาแล้ว	ที่ราบบนภูเขา
2. แหล่งโบราณคดีบ้านเหมืองแร่พัฒนา 2 (PAI56)	บ้านเหมืองแร่พัฒนา ตำบลเมืองแปง	ที่พักชั่วคราว	ประมาณ 10,000-5,000 ปีมาแล้ว	ที่ราบบนเนินเขา
3. แหล่งโบราณคดีบ้านใหม่ดอนตัน (บ่อน้ำพุร้อน) (PAI57)	บ้านใหม่ดอนตัน ตำบลเมืองแปง	ที่พักชั่วคราว	ล้านนา (ไม่สามารถกำหนดเวลาได้)	ที่ราบบนยอดภูเขา
4. แหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมน ห้วยหิด (PAI58)	บ้านผาสำราญ ตำบลเมืองแปง	ฝังศพ	ประมาณ 2,600-1,100 ปีมาแล้ว	ถ้ำบนยอดภูเขา
5. แหล่งโบราณคดี ดอยห้วยแม่แปง (PAI59)	บ้านใหม่ดอนตัน ตำบลเมืองแปง	ที่อยู่อาศัย (?)	ล้านนา (ไม่สามารถกำหนดเวลาได้)	เนินเขา
6. แหล่งโบราณคดี บ้านหมากพริก (PAI60)	บ้านหมากพริก ตำบลเมืองแปง	ที่อยู่อาศัย	ล้านนา (พ.ศ.ที่ 21-22)	ที่ลาดเชิงเขา
7. แหล่งโบราณคดี บ้านเมืองแปง (ริมถนน เข้าบ้านเมืองแปง) (PAI61)	บ้านใหม่ดอนตัน ตำบลเมืองแปง	ที่อยู่อาศัยชั่วคราว	ประมาณ 10,000-5,000 ปีมาแล้ว และล้านนา (ไม่สามารถกำหนดเวลาได้)	เนินเขา
8. แหล่งโบราณคดี บ้านเมืองแปง 2 (ติดกับสะพาน บ้านใหม่ดอนตัน) (PAI62)	บ้านใหม่ดอนตัน ตำบลเมืองแปง	ที่อยู่อาศัยชั่วคราว	ประมาณ 10,000-5,000 ปีมาแล้ว	เนินเขา

4.1.2.2 อำเภอปางมะผ้า

ในอำเภอปางมะผ้า พบแหล่งโบราณคดีและโบราณสถาน จำนวนทั้งสิ้น 11 แหล่ง ภายใน บ้านเมืองแปง บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด พบแหล่งโบราณคดีทั้งหมด 6 แหล่ง เป็นแหล่งโบราณคดี สมัยก่อนประวัติศาสตร์ แหล่งสมัยประวัติศาสตร์สมัยล้านนา ในบ้านไร่ ตำบลสบป่อง พบแหล่งโบราณคดี ทั้งหมด 4 แหล่ง เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์สมัยล้านนาและสมัยค้าไม้ โดยพบแหล่งโบราณคดี ประเภทศาสนสถานจำนวน 3 แห่ง และแหล่งโบราณคดีประเภทเส้นทางคมนาคมจำนวน 1 แห่ง และในพื้นที่ ระหว่างบ้านจำป๋ากับบ้านลูกข้าวหลาม ตำบลสบป่อง พบแหล่งโบราณคดี 1 แห่ง เป็นแหล่งโบราณคดี สมัยประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่ 2 โดยเป็นแหล่งโบราณคดีประเภทเส้นทางคมนาคม

ตารางที่ 4.2 ตารางแสดงแหล่งโบราณคดีที่พบในอำเภอปางมะผ้า

แหล่งโบราณคดี	ที่ตั้ง	ประเภทแหล่ง	อายุสมัย	ที่ตั้ง
1. แหล่งโบราณคดีถ้ำเจดีย์เมืองแพม (PMP03)	บ้านเมืองแพม ตำบลถ้ำลอด	ที่อยู่อาศัย และศาสนสถาน	ก่อนประวัติศาสตร์-ล้านนา	ถ้ำบนยอดภูเขา
2. แหล่งโบราณสถานตรงข้ามถ้ำเจดีย์ (PMP04)	บ้านเมืองแพม ตำบลถ้ำลอด	ศาสนสถาน	ล้านนา (ไม่สามารถกำหนดเวลาได้)	ที่ราบ
3. แหล่งโบราณสถานไร่นายพลแสน (PMP05)	บ้านเมืองแพม ตำบลถ้ำลอด	ศาสนสถาน	ล้านนา (ไม่สามารถกำหนดเวลาได้)	ที่ลาดเนินเขา
4. แหล่งโบราณคดีไร่สันคอยใกล้ถ้ำเจดีย์ (PMP06)	บ้านเมืองแพม ตำบลถ้ำลอด	ที่อยู่อาศัย (?)	ล้านนา (พ.ศ.ที่ 21-22)	ที่ลาดเนินเขา
5. แหล่งโบราณคดีถ้ำผีแมน โลงกระดูก (PMP07)	บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด	ฝังศพ	ประมาณ 2,600-1,100 ปีมาแล้ว	ถ้ำอยู่บนยอด ภูเขา
6. แหล่งโบราณคดีคอกขุนนะ (PMP08)	บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด	ที่พักชั่วคราว (?)	ประมาณ 7,500-2,500 ปีมาแล้ว	ที่ราบบนสันเขา
7. แหล่งโบราณสถานบ้านไร่ 1 (ศูนย์วิจัยข้าว) (PMP09)	บ้านไร่ ตำบลสบป่อง	ศาสนสถาน/ ที่อยู่อาศัย (?)	ล้านนา (ไม่สามารถกำหนดเวลาได้)	ที่ราบลานตะพัก
8. แหล่งโบราณสถานบ้านไร่ 2 (บ้านลุงแดน) (PMP10)	บ้านไร่ ตำบลสบป่อง	ศาสนสถาน	ไม่สามารถระบุได้	ที่ลาดเนินเขา
9. แหล่งโบราณสถานบ้านไร่ 3 (ศาลเก่า) (PMP11)	บ้านไร่ ตำบลสบป่อง	ศาสนสถาน (?)	ไม่สามารถระบุได้	ที่ราบ
10. แหล่งโบราณสถานคิ่ววัดป่าชัยมงคล (บ้านท่าไคร้) (PMP12)	ห้วยบ้านท่า ไคร้ (บ้านไร่) ตำบลสบป่อง	เส้นทางคมนาคม	ค้าไม้-สงครามโลกครั้งที่ 2- วัวต่างม้าต่าง	ที่ลาดเชิงเขา
11. แหล่งโบราณคดีเส้นทางสมัย สงครามโลกครั้งที่ 2 (ทางไปอำเภอเมือง) (PMP13)	ตำบลสบป่อง อำเภอปางมะผ้า	เส้นทางเดินทัพ	พ.ศ. 2485-2488	ที่ลาดเชิงเขา

4.1.2.3 อำเภอขุนยวม

ในอำเภอขุนยวมสำรวจพบแหล่งโบราณคดีและโบราณสถาน จำนวนทั้งสิ้น 17 แหล่ง ในพื้นที่บ้านนาหลวง บ้านขุนยวม เทศบาลตำบลขุนยวม บ้านแม่สุริน ตำบลขุนยวม บ้านพัฒนา ตำบลแม่อุคอ บ้านห้วยต้นนุ่น บ้านต่อแพ ตำบลแม่เงาและบ้านท่าหินส้ม ตำบลเมืองปอน จัดอยู่ในยุคสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จำนวน 1 แหล่ง เป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราวสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประเภทที่ฝังศพ 1 แหล่ง และสมัยประวัติศาสตร์ เป็นแหล่งศาสนสถานสมัยล้านนา 7 แหล่ง แหล่งที่อยู่อาศัยสมัยล้านนา 1 แหล่ง แหล่งเส้นทางคมนาคมสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง จำนวน 1 แหล่ง แหล่งโบราณสถานที่ไม่สามารถกำหนดอายุได้ แหล่งและศาสนสถานสมัยรัตนโกสินทร์ แหล่ง

ตารางที่ 4.3 ตารางแสดงแหล่งโบราณคดีที่พบในอำเภอขุนยวม

แหล่งโบราณคดี	ที่ตั้ง	ประเภทแหล่ง	อายุสมัย	ที่ตั้ง
1. แหล่งโบราณคดีนาสอคือ (KY45)	บ้านนาหลวง ตำบลขุนยวม	ที่อยู่อาศัย (?)	ล้านนา (พศ.ที่ 21-22)	เนินเขาเตี้ย
2. แหล่งโบราณสถานนาสอคือ 1 (KY46)	บ้านนาหลวง ตำบลขุนยวม	ศาสนสถาน	ล้านนา (พศ.ที่ 21-22)	เนินเขา
3. แหล่งโบราณสถานนาหลวง (KY47)	บ้านนาหลวง ตำบลขุนยวม	ศาสนสถาน	ไม่สามารถระบุได้	เนินดิน
4. แหล่งโบราณสถานขุนวัด (KY48)	หมู่ที่ 1 ตำบลขุนยวม	ศาสนสถาน	ไม่สามารถระบุได้	เนินเขา
5. แหล่งโบราณสถานบ้านแม่สุริน 8 (คอกกอมูเหนือ) (KY49)	บ้านแม่สุริน ตำบลขุนยวม	ศาสนสถาน	พ.ศ. 2463	ที่ราบบนเนินเขา
6. แหล่งโบราณคดีคอกห้วยทรายขาว (KY50)	บ้านพัฒนา ตำบลแม่อุคอ	ที่อยู่อาศัย ชั่วคราว	ประมาณ 10,000-5,000 ปีมาแล้ว	ที่ราบบนยอดภูเขา
7. แหล่งโบราณสถานนามน (KY51)	ตำบลขุนยวม	ศาสนสถาน	ล้านนา (พศ.ที่ 21-22)	เนินเขา
8. แหล่งโบราณสถานคอกมูหญา (KY52)	ตำบลขุนยวม	ศาสนสถาน	ไม่สามารถระบุได้	ที่ราบบนสันเขา
9. แหล่งโบราณสถานบ้านห้วยต้นนุ่น 2 (มอถ้ำ) (KY53)	บ้านห้วยต้นนุ่น ตำบลแม่เงา	ศาสนสถาน	ไม่สามารถระบุได้	เนินเขาเตี้ย
10. แหล่งโบราณคดีเนินดิน บ้านห้วยต้นนุ่น (KY54)	บ้านห้วยต้นนุ่น ตำบลแม่เงา	สิ่งศพ (?)	พศ.ที่ 14-19	ที่ราบบนสันเขา
11. แหล่งโบราณคดีเส้นทางสงครามโลก ครั้งที่ 2 (KY40) Loc.25-37	ตำบลแม่เงา เมืองปอน แม่กิ๊	เส้นทางเดินทัพ, ค่ายที่พัก, หลักหมุดบอก แนวชายแดน	พ.ศ. 2485-2488	ที่ราบ, ที่ราบเชิงเขา, ที่ราบบนสันเขา
12. แหล่งโบราณสถานวัดท่าสบปอน (บ้านท่าหินส้ม) (KY55)	บ้านท่าหินส้ม ตำบลเมืองปอน	ศาสนสถาน	ล้านนา (พศ.ที่ 21-22)	ที่ราบเชิงเขา
13. แหล่งโบราณสถานคอกยมน (บ้านค่อแพ) (KY56)	บ้านค่อแพ ตำบลแม่เงา	ศาสนสถาน	ล้านนา (ไม่สามารถ กำหนดเวลาได้)	สันเขา
14. แหล่งโบราณสถานห้วยหนองผักเีด (KY57)	บ้านขุนยวม ตำบลขุนยวม	ศาสนสถาน	ล้านนา (ไม่สามารถ กำหนดเวลาได้)	ที่ราบ
15. แหล่งโบราณสถานนาสอคือ 2 (KY58)	บ้านนาหลวง ตำบลขุนยวม	ศาสนสถาน	ล้านนา (พศ.ที่ 21-22)	ที่ราบบนเนินเขา
16. แหล่งโบราณสถานนาหมุญา (KY59)	บ้านขุนยวม ตำบลขุนยวม	ศาสนสถาน	ไม่สามารถระบุได้	ที่ลาดเนินเขา
17. แหล่งโบราณสถานนาคอกเวียง (KY60)	บ้านค่อแพ ตำบลแม่เงา	ศาสนสถาน	ล้านนา (ไม่สามารถ กำหนดเวลาได้)	ที่ลาดเนินเขา

4.1.3 อัตลักษณ์ของพื้นที่

ข้อมูลทางโบราณคดีทำให้สามารถช่วยประเมินอัตลักษณ์ของพื้นที่ตามประเภทของหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในแต่ละอำเภอ ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการจัดการใช้ประโยชน์จากภาคีต่างๆ ได้ในอนาคต (ดูรายละเอียดในบทที่ 5 และ 7)

4.1.3.1 อำเภอปาย

อำเภอปาย เป็นอำเภอที่มีหลักฐานทางโบราณคดีหลายยุคสมัยตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงประวัติศาสตร์สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง หลักฐานทางโบราณคดีที่พบมากที่สุดในอำเภอปาย คือสมัยล้านนา ซึ่งมักจะพบตามแอ่งที่ราบหุบเขา เช่นแอ่งที่ราบเมืองแปง แอ่งที่ราบเมือแอ่งที่ราบแม่ปิง เป็นต้น แต่ไม่มีโบราณสถานใดที่มีความสมบูรณ์หรือโดดเด่นเหมือนกับที่พบภายในอำเภอขุนยวม ส่วนแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์พบมากในเขตตำบลเมืองแปง เนื่องจากมีพื้นที่เป็นภูเขาหินปูนที่ยาวต่อเนื่องมาจากอำเภอปางมะผ้า แหล่งโบราณคดีที่สำคัญที่ขึ้นชื่อระดับโลกคือแหล่งโบราณคดีถ้ำผาชัน บ้าน สำราญ ที่เคยมีการขุดค้นอย่างเป็นระบบและมีการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์โดย ดร. เซสเตอร์ กอร์มัน แห่งมหาวิทยาลัยเพนซิลเวเนีย (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) และแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง บ้านใหม่คอนตันตำบลเมืองแปง ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีที่มีลักษณะที่พิเศษแตกต่างจากที่อื่น คือเป็นบ่อน้ำร้อนธรรมชาติที่มีภูเขาล้อมรอบ และมีทัศนียภาพที่งดงาม ยังไม่มีการปรับเปลี่ยนปรุงแต่งเปลี่ยนสถานที่ให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวทั้งบริเวณ อย่างเช่นบ่อน้ำร้อนท่าปาย

4.1.3.2 อำเภอปางมะผ้า

อำเภอปางมะผ้า เป็นอำเภอที่มีหลักฐานโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์มากที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในขณะนี้ อาจจะเป็นความลำเอียงที่การทำงานวิจัยทางโบราณคดีมากกว่าอำเภออื่นๆ แม้ว่าจะพบหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยอื่นๆ เช่นสมัยก่อนล้านนา สมัยล้านนา สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่หลักฐานที่พบมีจำนวนน้อย และยังไม่ได้มีการขุดค้นอย่างเป็นระบบ ดังนั้น การพัฒนาแหล่งเรียนรู้จึงควรจะเน้นที่เรื่องของวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์โดยเฉพาะสมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ และสมัยวัฒนธรรมโลหะ อีกทั้งมีสิ่งแวดล้อมธรรมชาติด้านธรณีสัณฐานแบบคาสต์ที่ทำให้เกิดถ้ำหินปูนที่ทำให้เกิดประติมากรรมทิงดงาม และถูกใช้เป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราว ที่ฝังศพโดยคนก่อนประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาต่างๆ ทำให้อำเภอปางมะผ้ามีอัตลักษณ์เฉพาะตัวในเรื่องธรรมชาติและวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์

4.1.3.3 อำเภอขุนยวม

อำเภอขุนยวม เป็นอำเภอที่มีหลักฐานโบราณคดียุคประวัติศาสตร์สมัยล้านนา และสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง มีหลักฐานทางโบราณคดีทั้งที่เป็นสถานที่โบราณวัตถุ และพยานบุคคลที่ยังคงมีชีวิตอยู่มากที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอนในขณะนี้ ข้อมูลการสัมภาษณ์เกี่ยวกับความทรงจำร่วมสมัยจัดว่าเป็นข้อมูลการค้นพบที่สำคัญของโครงการเนื่องจากคนต้นเรื่องเหล่านี้ยังไม่เคยมีการบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบและในปัจจุบันก็ทยอยล้มหายตายจากไปทีละคนสองคน ทำให้ฐานข้อมูล

ภาพถ่าย วิดีทัศน์และแถบบันทึกเสียงของโครงการฯ เป็นหลักฐานที่รวบรวมไว้ดีที่สุดของท้องถิ่น ทำให้อำเภอขุนยวม มีอัตลักษณ์ที่โดดเด่นในเรื่องของสงครามโลกครั้งที่สอง

4.2 มรดกวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้: ประวัติศาสตร์ชุมชน

4.2.1 มุมมองจากนักวิชาการ

การศึกษาวิจัยในเรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นรูปธรรมจากการสังเคราะห์งานวิจัยคือ ทำให้เห็นบริบททางสังคมวัฒนธรรมด้านต่างๆ ไปจนถึงการดำเนินชีวิตของผู้คนในแต่ละยุคแต่ละสมัย ซึ่งการจัดการทางมรดกทางวัฒนธรรมที่มีการนำเอาข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นมาใช้เป็นทรัพยากรนั้น แสดงให้เห็นถึงบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในด้านต่างๆ ที่เป็นไปตามมิติเวลาดังแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน นำไปสู่การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอันก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นในหลายๆ ด้าน

ในการศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษาชุมชนในพื้นที่อำเภอปาย ปางมะผ้า และขุนยวม ในประเด็นเรื่องกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ เช่น การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร เศรษฐกิจ การเมืองและศาสนา รวมถึงเพื่อที่เราจะต้องทำความเข้าใจว่าคนในท้องถิ่นมีการจัดการประวัติศาสตร์ชุมชนของตนเองอย่างไร มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

4.2.1.1 พัฒนาการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า การแบ่งช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ของชุมชนเป็นการแบ่งตามเงื่อนไขที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคมของชุมชน เพื่อให้ภาพของชุมชนตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ทั้งการทำมาหากิน ประเพณี วัฒนธรรม และความเชื่อต่างๆ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาของชุมชนนั้นส่งผลให้ชุมชนมีการปรับตัวตามเงื่อนไขที่เกิดขึ้นที่แตกต่างกัน การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจึงไม่สามารถตั้งกรอบเวลาได้แน่นอนตายตัว ส่งผลให้แต่ละชุมชนนั้นมีช่วงเวลาของแต่ละยุคที่แตกต่างกันออกไป

ช่วงที่หนึ่ง เป็นยุคการปักหลัก หรือยุคปูย่าตาขาย หรือยุคก่อร่างสร้างตัว ซึ่งเป็นยุคเริ่มต้นของการอพยพของผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่วิจัยทั้งสามพื้นที่ โดยมีเงื่อนไขของแต่ละชุมชนแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไป ในช่วงนี้ถือว่าเป็นช่วงของความหลากหลายชาติพันธุ์

ช่วงที่สอง เป็นยุคการเปลี่ยนแปลง และปรับตัวของชุมชน หรือช่วง พ.ศ. 2500-2530 เป็นช่วงการปรับตัวของพหุลักษณะกับเศรษฐกิจแบบใหม่ เป็นช่วงที่มีความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก เช่น การเข้ามาของถนนดำ ไฟฟ้า รถโดยสาร รวมทั้งพืชอื่นๆ ที่เข้ามาปลูกเพื่อค้ามากกว่าการปลูกเพื่อการยังชีพ เหมือนดังเดิม เช่น กระเทียม ถั่ว ยาสูบ เป็นต้น

ช่วงที่สาม หลัง พ.ศ. 2530 จนถึงปัจจุบัน เป็นยุคของการก่อร่างสร้างตัวต่อสังคมยุคใหม่ ในช่วงเวลานี้ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาพื้นที่ระหว่างการจัดการของรัฐ หรืออาจจะรวมถึงการเข้ามาของกลุ่มอื่นๆ เช่น กลุ่มธุรกิจการค้า กลุ่มนักท่องเที่ยว หรือแม้แต่กลุ่มนักวิจัยด้านต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องการท่องเที่ยวในพื้นที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน

4.2.1.2 มรดกทางวัฒนธรรมด้านประวัติศาสตร์

แม้ว่าชุมชนส่วนใหญ่ยังไม่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่ที่เป็นเรื่องไกลตัวมากไปกว่าเรื่องการทำมาหากิน กล่าวคือ ชุมชนให้ความสำคัญกับพื้นที่ในปัจจุบันที่เป็นเรื่องการทำมาหากิน และความเชื่อ ประเพณี ซึ่งมีผลต่อการดำรงชีวิตในปัจจุบันมากกว่าเรื่องราวของพื้นที่ในอดีต **ชาวบ้านไม่ได้เชื่อมโยง**

ชุมชนโดยประวัติศาสตร์ แต่เชื่อมโยงโดยการเป็นเจ้าของพื้นที่ ดังนั้นการโยงสำนึกร่วมกันของชุมชนต่อพื้นที่ที่มีช่องว่างของเวลานั้นควรคำนึงถึง “การสร้างคุณค่าของชุมชน” ว่า ชุมชนนั้นมีประวัติศาสตร์ความเป็นมา และชุมชนเห็นความหมายของพื้นที่ และสามารถดึงศักยภาพทางวัฒนธรรมของชุมชน เช่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน เรื่องของแหล่งโบราณคดีและโบราณวัตถุมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งจะทำให้เกิดการรื้อฟื้นสำนึกประวัติศาสตร์ที่เป็นความทรงจำร่วม ซึ่งจะนำไปสู่การมี “สมบัติชุมชน” เพื่อการจัดการวัฒนธรรมต่อไป

พื้นที่อำเภอปายมีการใช้พื้นที่อย่างต่อเนื่องและหลากหลายชาติพันธุ์ โดยเฉพาะกลุ่มไทใหญ่ และปกากะญอ แต่ในขณะเดียวกันเมืองปายมีการเปลี่ยนแปลงมากที่สุดด้วยเนื่องจากการขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยวเมืองปาย ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวบ้านมากขึ้น และรวดเร็ว การอพยพโยกย้ายถิ่นของคนนอกพื้นที่มีอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการสร้างควมทรงจำร่วมกันของคนในพื้นที่ที่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่ที่ไม่สามารถทำได้เต็มที่ ในภาพรวมเมืองปายได้รับความสนใจ ไม่ว่าจะเป็นวัดต่างๆ อาคารบ้านเรือนเก่า หุ่น วิถีทัศน์ แต่มรดกวัฒนธรรมในอดีตที่ถูกเลือกให้มีความหมายต่อพื้นที่ คือสถานที่ที่มีการสร้างเรื่องราวที่น่าสนใจ เช่น สะพานประวัติศาสตร์ ที่เดิมเคยถูกอธิบายว่าเป็นสะพานสงครามโลกครั้งที่มั่วว่าต่อมาเมื่อไม่กี่ปีสะพานแห่งนี้ได้รับการอธิบายใหม่ตามความจริง แต่ด้วยรูปลักษณ์ของสะพานและทัศนียภาพโดยรอบทำให้สะพานฯ ยังคงมีความหมายต่อการท่องเที่ยว นอกจากนี้หรือวัดน้ำฮู ที่มีเรื่องราวของพระเรศวรถูกนำมาร้อยเรียงเรื่องราวให้ผู้ติดกับพื้นที่แห่งนี้ รวมถึงหมู่บ้านสันติสุข ล ที่สร้างสถานที่ให้นักท่องเที่ยวเพื่อสัมผัสบรรยากาศของการท่องเที่ยวชุมชนแบบครบวงจร

พื้นที่อำเภอปางมะผ้า เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มีต้นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรมที่สูง ดังนั้นภาพรวมของพื้นที่ปางมะผ้า ความน่าสนใจจึงอยู่ที่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จุดเด่นของการนำเสนอ มรดกทางวัฒนธรรมของพื้นที่ปางมะผ้า จึงไปอยู่ที่รูปแบบ วิถีชีวิต การทำมาหากิน ประเพณี วัฒนธรรม ของแต่ละชุมชนซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่น และสิ่งที่นอกเหนือไปจากสภาพแวดล้อมทั่วไปของพื้นที่ปางมะผ้าที่ประกอบด้วยภูเขาสูงสลับซับซ้อน **สิ่งที่โดดเด่นมากสำหรับพื้นที่นี้คือ การเป็นแหล่งวัฒนธรรมโลงไม้**

สุดท้าย พื้นที่อำเภอขุนยวม อาจจะแตกต่างไปจากพื้นที่อำเภอปายคือ การท่องเที่ยวในพื้นที่อำเภอขุนยวมเน้นชา และค่อยเป็นค่อยไป ความโดดเด่นที่สำคัญของพื้นที่ขุนยวมคือ ความเข้มข้นทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะไทใหญ่ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่อยู่อย่างต่อเนื่องและยาวนานกว่ากลุ่มอื่นๆ แต่สิ่งที่มีความหมายต่อพื้นที่อย่างมาก คือ **สถานที่แห่งความทรงจำสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง เนื่องจากการสร้างสถานที่แห่งความทรงจำข้าวของเครื่องใช้ร่วมสมัยที่ยังปรากฏให้เห็นเป็นหลักฐาน**

ในการเก็บข้อมูลการจัดการความรู้และมรดกวัฒนธรรมอำเภอปาย อำเภอปางมะผ้า และอำเภอขุนยวม พบว่า มีการใช้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเป็นจุดแข็งในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมเช่นเดียวกัน แต่ในขณะเดียวกันมรดกทางวัฒนธรรมที่ถูกเลือกให้มีความหมายต่อชุมชนนั้นๆ เป็นเรื่องของความทรงจำร่วมของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา ซึ่ง ปรากฏว่ามรดกทางวัฒนธรรมต่างๆ สัมพันธ์กับกระบวนการวิจัยของนักวิจัยหรือบุคคลจากภายนอก ที่ส่งผลต่อการมองเห็นความหมายของความทรงจำที่มีผลต่อชุมชนแตกต่างกัน

4.3 สรุป

สรุปภาพรวมของมรดกวัฒนธรรมที่ค้นพบทางด้านโบราณคดี จากผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุและนิเวศวัตถุจากการสำรวจทางโบราณคดี และด้านประวัติศาสตร์จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และมุขปาฐะ ทำให้มองเห็นพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของคนที่อยู่ในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ว่ามีร่องรอยการเข้ามาอยู่ในพื้นที่ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยหินกะเทาะ มีลักษณะวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม มักเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต และธรรมชาติ อยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ มีการสร้างบ้านแปงเมือง ติดต่อกันสัมพันธ์กับคนภายนอกชุมชน กล่าวคือคนโบราณในยุคก่อนประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมหินกะเทาะมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในเรื่องการใช้พื้นที่และทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ ระบบคิดเกี่ยวกับธรรมชาติที่ถอดออกมาเป็นสัญลักษณ์ก็ยังไม่ชัดเจนเท่ากับสมัยวัฒนธรรมโลหะ และวัฒนธรรมเนินดินรูปวงกลม มีความเชื่อเกี่ยวข้องกับความตาย โดยเฉพาะรูปแบบของการฝังศพและการเลือกทำเลเฉพาะในการฝังศพ เมื่อมีการรับพุทธศาสนาในช่วงสมัยล้านนา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา หลักฐานทางโบราณคดีแสดงถึงความซับซ้อนของระบบคิด ระบบสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาพุทธ ตลอดจนการแสดงถึงแสดงถึงอัตลักษณ์ การปกครอง และมีเอกสารทางประวัติศาสตร์ประกอบ เช่น จารึก ส่วนในสมัยที่มีการค้าไม้และการค้าขายโดยวัวต่าง มีข้อมูลที่น้อยมาก ทำให้เราทราบเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องการทำไม้และการค้าภายในภูมิภาค ท้ายสุดในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง หลักฐานทางโบราณคดีส่วนใหญ่พบระหว่างถนนลำเลียงกำลังพลของทหารญี่ปุ่นตอนที่เข้าไปพม่าและเดินทางถอยทัพเข้าประเทศไทย ที่พักแรมชั่วคราว และที่ฝังศพ

ข้อค้นพบทางวิชาการจากนักวิชาการที่เป็น “คนนอก” ในทัศนะทางวิชาการจัดว่าเป็นมรดกวัฒนธรรมที่สำคัญของคนในท้องถิ่นและประเทศชาติ เนื่องจากความรู้เกี่ยวกับภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรม และภูมิหลังเกี่ยวกับพื้นจังหวัดชายแดนภาคเหนือยังไม่ค่อยมีการรวบรวมและสังเคราะห์เรื่องราวทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ องค์ความรู้เหล่านี้สามารถจะนำไปใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพโดยชุมชนท้องถิ่นและภาคีที่เกี่ยวข้องได้ในอนาคต

บทที่ 5

ความรู้และการจัดการมรดกวัฒนธรรมโดยชุมชนและโครงการวิจัย

รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ)

รณชัย โกสยพานนท์ ลลิตา ยาวังเสน หฤทัย บัวเขียว

มุกดา ไล่พิรุณ และเสาวลักษณ์ เขียนนอ

โครงการวิจัยฯ ได้ตั้งข้อ สมมติฐานที่ว่า “ชุมชนแต่ละชุมชนน่าจะมีความรู้และการจัดการความรู้เชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนอยู่แล้ว” ดังนั้นการสืบค้นข้อมูลของการวิจัยเชิงกระบวนการ จึงได้กำหนดคำถามสำคัญ 2 ข้อ ในการสืบค้นข้อมูลและทำความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องของความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน คือ **แบบแผนกระบวนการของการจัดการความรู้โดยท้องถิ่นเป็นอย่างไร** โดยสืบค้นไปถึงว่าความรู้เชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนมีหรือไม่ และ **ชุมชนมีวิธีการส่งผ่านความรู้ (การจัดการความรู้) อย่างไร**

ข้อสมมติฐานข้างต้นมาจากฐานของแนวคิดเรื่องหลังอาณานิคม (Post-colonial theory) แนวคิดการจัดการมรดกวัฒนธรรม โดยเฉพาะโบราณคดีชุมชน (Community based archaeology) โบราณคดีสาธารณะ (Public archaeology) โดยระมัดระวังและตระหนักในระหว่างการทำงานวิจัยว่านักวิชาการเฉพาะทางหรือคณะวิจัยไม่ใช่คนที่ผูกขาดการสร้างความรู้ หากแต่เคารพความรู้ที่แตกต่าง และยอมรับว่าความรู้ไม่ได้มีเพียงชุดเดียว หากให้ความสำคัญของชุดความรู้ของชุมชนท้องถิ่นด้วย (ดู บทที่ 1 กรอบความคิดในการวิจัย) ดังนั้นก่อนที่จะโครงการจะเข้าไปดำเนินการใดๆ ภายในชุมชน ควรจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับชุดความรู้ของชุมชน การจัดการความรู้และกลไกในการจัดการความรู้ เพื่อให้มีความระมัดระวังในการทำงานในพื้นที่

ในที่นี้ ทีม กระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม ได้เลือก สืบค้นข้อมูลของทั้ง 3 ชุมชนกรณีศึกษา คือ (1) บ้านใหม่ดอนตัน อำเภอป่าฝาง (2) บ้านไร่ อำเภอบางบาล และ (3) บ้านต่อแพ อำเภอนายูง บนพื้นฐานคำถามวิจัยดังกล่าว โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ การจัดกิจกรรมต่างๆ ทำให้ค้นพบเกี่ยวกับแบบแผนกระบวนการจัดการความรู้โดยท้องถิ่น (ดูรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์: เล่มที่ 6 การวิจัยเชิงกระบวนการ) ตามประเด็นต่างๆ ดังนี้ 1) ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน 2) วิธีการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชน และ 3) การจัดการความรู้โดยโครงการวิจัยฯ

5.1 ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

จากการศึกษาข้อมูลในชุมชนกรณีศึกษา พบว่าชาวบ้านในทุกชุมชนมีความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีและประวัติศาสตร์อยู่แล้ว โดยให้ความหมายของความรู้เรื่องโบราณคดีว่าเป็นเรื่องของ **“คน ของ และสถานที่ต่างๆ ในอดีต เรื่องของสิ่งของหรือสถานที่เก่าแก่”** ส่วนแหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ และโบราณสถานของชุมชนชาวบ้าน มักเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาของคนส่วนใหญ่ในชุมชน กรณีศึกษา

ทั้ง 3 แห่งนับถือ เช่น วัดร้าง วัดเก่าแก่ พระพุทธรูปเก่าแก่ โบราณวัตถุที่พบตามวัดร้าง ตำราโบราณที่เกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ เครื่องมือเครื่องใช้เก่าแก่ที่คนในชุมชนเคยใช้ในสมัยก่อน เป็นต้น

ส่วนในเรื่องประวัติศาสตร์นั้น ชาวบ้านมองว่าเป็นเรื่องความเป็นมาของคน ชุมชน ไปจนถึงระดับประเทศ โดยมีมุมมองว่าประวัติศาสตร์ของชุมชน คือ เรื่องของการย้ายมาตั้งรกรากบนพื้นที่ชุมชน ในปัจจุบัน ประวัติการสร้างวัดหรือการตั้งสถาบันต่างๆ ของชุมชน ความเป็นมาในการสร้างสาธารณูปโภค เช่น ถนน น้ำประปา ที่ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตของชุมชน และยังรวมไปถึงว่าใครเคยสร้างความเจริญอะไรไว้ให้ชุมชนบ้าง ใครเคยทำผิดข้อห้ามหรือละเมิด “จิต” ของชุมชน แล้วเกิดผลอย่างไรตามมา และมีการแก้ปัญหาอย่างไรด้วย และยังมีเรื่องของการริเริ่ม รื้อฟื้น หรือเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วย

ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนที่ยัง “มีชีวิต” หรือถูกสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน มักจะเป็นความรู้ที่ยังมีผู้รู้หรือปราชญ์ชุมชนเป็นคนที่สร้างและส่งต่อความรู้เหล่านั้นให้สืบทอดไปเรื่อยๆ และยังคงได้รับความยอมรับและปฏิบัติสืบทอดต่อๆ กันไปโดยชาวบ้านในชุมชน มักเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการจัดระบบความสัมพันธ์ในชุมชน ซึ่งประกอบไปด้วยความรู้ที่เชื่อมโยงคนกับคน เชื่อมโยงคนกับพื้นที่ ซึ่งในที่นี่หมายรวมถึงทรัพยากรภายในพื้นที่นั้นๆ ด้วย เป็นความรู้ที่ทำให้ชุมชนอยู่ในความสงบเรียบร้อย เป็น “ปกติ” ส่วนใหญ่แล้วความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ชาวบ้านนึกถึงหรือยังใช้ความรู้นั้นๆ อยู่ จึงมักเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ความเชื่อ เพราะด้วยตัวของศาสนาและความเชื่อนั้นเป็นสถาบันที่เชื่อมโยงผู้คนเข้าด้วยกัน เป็นพื้นฐานในการกำหนดกฎ กติกา ในการอยู่ร่วมกันของชุมชน ใครควรเคารพเชื่อฟังใคร ใครควรมีสติหมีเสียง ในการตัดสินใจเรื่องต่างๆ และการแบ่งปันทรัพยากรของชุมชนให้กับทั้งคนภายในและภายนอกชุมชน ได้ใช้ประโยชน์อย่างยุติธรรม เราจะเห็นเรื่องนี้ได้ชัดเจนจากบ้านใหม่คอนตันที่ยังสืบทอดความเชื่อและข้อห้ามเกี่ยวกับ โป่งน้ำ ร้อนมาอย่างยาวนาน เพื่อปกป้อง โป่งน้ำร้อน ซึ่งเป็นแหล่งน้ำสำคัญของชุมชน หรือระบบ “แก้มือ” ดูแลการปล่อยน้ำและการทำพิธีเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรน้ำของชุมชนบ้านไร่ ซึ่งจะคอยดูแลเพื่อให้มีการแบ่งปันน้ำกันอย่างยุติธรรมในหมู่เกษตรกรของบ้านไร่ เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า มโนทัศน์ ความหมาย และคุณค่าของความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชาวบ้านเชื่อมโยงกับประสบการณ์ในชีวิตของเขามากกว่าความรู้ทางด้านวิชาการที่ผลิตโดยกลไกนอกชุมชน และกลายเป็นความทรงจำร่วมที่เชื่อมโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เรื่องเล่าที่ถูกถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น กับสังคมและระบบสังคมในแต่ละชุมชน และท้องถิ่น

5.2 วิธีการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

ในการจัดการความรู้ฯ นั้น สิ่งสำคัญที่ทำให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ขึ้นได้ก็คือกลไกทั้งภายในและภายนอกชุมชน ดังนั้นในประเด็นวิธีการจัดการความรู้ฯ ของชุมชน จะนำเสนอใน 2 ประเด็น ประเด็นแรกคือประเด็นในเรื่องวิธีการ และประเด็นกลไกในการจัดการความรู้ฯ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

5.2.1 วิธีการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน

ผลจากการ วิจัยพบว่าทุกชุมชนกรณีศึกษา มีการจัดการความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนอยู่แล้ว ส่วนใหญ่กระทำแบบไม่เป็นทางการ มีรูปแบบ ดังนี้

1. การบอกเล่า เช่น การบอกเล่าจากผู้เฒ่าผู้แก่สู่คนรุ่นหลัง จากพ่อแม่สู่ลูก
2. การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การบันทึกในสมุดพับลักษณะคล้ายสมุดโบราณที่เรียกว่าปื๊สา (ไทใหญ่) ปื๊กะตั้น (เมือง) บันทึกส่วนตัว บันทึกของหมู่บ้าน
3. การปฏิบัติ/เข้าร่วมประเพณีและกิจกรรมต่างๆ ทั้งที่เข้าร่วมเองและส่งเสริมให้ผู้อื่นเข้าร่วม
4. การสร้างเรื่องราว เช่น ชีวี นิทาน
5. การส่งผ่านความรู้ผ่านระบบโรงเรียน โดยโรงเรียนให้ปราชญ์ชุมชนเข้าไปสอนในโรงเรียน หรือนำองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนมาทำเป็นหลักสูตรเพื่อสอน นักเรียน เป็นต้น

5.2.2 กลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์

กลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่พบว่ามีอยู่แล้วในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นกลไกภายในชุมชน เช่น ปราชญ์ชุมชน ผู้นำทางการเมืองที่เป็นทางการ เป็นต้น ส่วนกลไกภายนอกชุมชนที่มีบทบาทในการจัดการความรู้ฯ ของชุมชนเช่นกัน เช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น กลไกที่โครงการวิจัยฯ รวบรวมไว้คือ กลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนก่อนที่โครงการวิจัยฯ จะเข้ามาเป็นอีกกลไกหนึ่งที่ร่วมขับเคลื่อนการจัดการความรู้ฯ ในชุมชน มีรายละเอียด ดังนี้

5.2.2.1 กลไกภายในชุมชน

กลไกในการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนกลไกภายในชุมชน

กลไกภายในชุมชน	วิธีการส่งผ่านความรู้
ครอบครัว (พ่อแม่, ปู่ย่าตายาย, ญาติพี่น้อง)	- การบอกเล่าจากรุ่นสู่รุ่น/บุคคลอื่น - ประเพณีคือเป็นแบบอย่าง - ปฏิบัติ/จัดพิธีกรรม - สนับสนุนลูกหลานให้เข้าร่วมกิจกรรมด้านประเพณีวัฒนธรรมทั้งที่จัดโดยกลไกภายในและกลไกภายนอกชุมชน
สมาชิกชุมชน (เพื่อนบ้าน, ผู้เข้าร่วมในพื้นที่ชุมชนเดียวกัน)	- มีส่วนร่วมในการสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมทั้งที่จัดขึ้น - ตรวจสอบว่ามีใครกระทำความผิดประเพณีหรือ "ผิด" อันส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนภายในชุมชน
ผู้นำการปกครองที่เป็นทางการของชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน, กรรมการหมู่บ้าน, สมาชิก อบ.ต. ของชุมชน รวมถึงผู้มีตำแหน่งทางการเมืองระดับท้องถิ่น และแกนนำกิจกรรมระดับชุมชนของหมู่บ้าน)	- เป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม/ประเพณี - ตรวจสอบและจัดการในกรณีที่มีผู้กระทำความผิดประเพณีหรือ "ผิด" อันส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนภายในชุมชน - ประสานกับกลไกภายนอกในการจัดการความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน - เป็นตัวแทนชุมชนในการเรียนรู้ความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนที่กลไกภายนอกแสวงหาและสังเคราะห์มา - นำความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนไปใช้ประโยชน์
ปราชญ์ชุมชน (หมอเมือง, ผู้อาวุโส, กลุ่มผู้มาตั้งรกรากในพื้นที่เป็นกลุ่มแรกๆ)	- เป็นผู้รู้ และเป็นผู้จัดการความรู้ โบราณวัตถุ ตลอดจนแหล่งเรียนรู้ที่ตนเองมีรวมถึงของชุมชน - เป็นแกนนำในการจัดพิธีกรรม/ประเพณี - ถ่ายทอดความรู้ของชุมชนสู่ลูกหลานและบุคคลภายนอก - ร่วมกับกลไกภายนอกในการถ่ายทอดความรู้ภายในชุมชนและภายนอกชุมชน
ผู้นำทางศาสนา (พระ)	- ให้ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์และ โบราณคดีของชุมชน โดยใช้วัดและวันสำคัญทางศาสนาในการถ่ายทอดองค์ความรู้ของตน ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องพระพุทธศาสนา - สนับสนุนทรัพยากรในการทำกิจกรรมเพื่อสืบสานมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชนทั้งที่จัดโดยกลไกภายในชุมชนและกลไกภายนอกชุมชน - เป็นที่ปรึกษาให้ชุมชนในการจัดกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี
โรงเรียน	- รวบรวมและถ่ายทอดความรู้ด้านวัฒนธรรมประเพณี โบราณคดี และประวัติศาสตร์เกี่ยวกับชุมชนผ่านระบบโรงเรียนให้แก่เยาวชนในพื้นที่ - ประสานกับกลไกภายในและภายนอกในการจัดกิจกรรมการถ่ายทอดและสืบสานวัฒนธรรมประเพณี และมรดกทางวัฒนธรรมอื่นๆ
แกนนำกลุ่มชาติพันธุ์	- ถ่ายทอดความรู้เฉพาะเกี่ยวกับ กลุ่มชาติพันธุ์ ของตนเองสู่ลูกหลานของ กลุ่มตน ตลอดจนบุคคลกลุ่มชาติพันธุ์อื่นให้ได้รับรู้ - เป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิตตามความคิดความเชื่อของ กลุ่มชาติพันธุ์ ตลอดจนการเลือกหรือไม่เลือกเข้าร่วมหรือรับเอาองค์ความรู้อื่นๆ ที่ไม่ใช่ของกลุ่มตน - ประสานงานกับกลไกภายในชุมชนและภายนอกชุมชนในการจัดกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี

จากการศึกษาการจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ภายในชุมชน พบว่า กลไกแต่ละตัวมีหลายหน้าที่ ไม่ได้ทำหน้าที่เฉพาะเรื่องการจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน แต่เพียงอย่างเดียว กล่าวคือ ชาวบ้านไม่ได้มีภารกิจหลักในการจัดการความรู้ ภารกิจหลักของชาวบ้านคือการทำมาหากิน แต่การจัดการความรู้ ก็เกิดขึ้นตลอดเวลาอย่างไม่เป็นทางการ เกิดขึ้นและดำเนินไปกับวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างราบรื่นจนเป็นเรื่องเดียวกัน เพราะกลไกแต่ละตัวในชุมชนนั้นมีปฏิสัมพันธ์กันอยู่แล้ว และการปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวยังจะเป็นการปฏิสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐาน โครงสร้างอำนาจบางอย่างในชุมชน ซึ่งเป็นชุดความรู้บางชุดที่ชุมชนใช้ในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพื้นที่/ทรัพยากร เป็นปฏิบัติการที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในการดำเนินชีวิต ความรู้บางชุดที่ถูกใช้อย่างสม่ำเสมอในการดำเนินชีวิตนี้ก็จะถูกจัดการโดยกลไกแต่ละตัว และถูกจัดการผ่านการปฏิสัมพันธ์กันของกลไกซึ่งเป้าหมายในการจัดการความรู้ อาจจะไม่ใช่เพื่อการอนุรักษ์ตัวความรู้ นั้นไว้เท่านั้น แต่เป็นการรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคมชุมชนที่กระทำโดยตลอดด้วยการใช้ความรู้ ในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน

อย่างไรก็ตาม ในการจัดการความรู้ จะมีกลไกบาง ตัวที่ทำหน้าที่ในการสร้างความรู้ เช่น กลุ่มที่เป็นปราชญ์ชุมชน กลุ่มผู้นำการปกครองอย่างเป็นทางการ ผู้นำ กลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มเหล่านี้จะเป็นผู้สร้างความรู้ของชุมชน มีอำนาจในการกำหนดหรือปรับเปลี่ยนความรู้เพื่อให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปได้ เราเห็นได้จากการที่ชุมชนจะพิจารณาปรับเปลี่ยนแก้ไขพิธีกรรมบางประการ หรือการจะเปิดรับกลไกภายนอกให้เข้าร่วมจัดการความรู้ ของชุมชนมีการปรึกษากลุ่มคนเหล่านี้ ชาวบ้านให้ความสนใจว่ากลุ่มผู้สร้างความรู้จะมีความเห็นว่อย่างไร ซึ่งส่วนใหญ่หากกลไกภายนอกสามารถประสานความร่วมมือกับกลุ่มผู้สร้างความรู้ได้ ชาวบ้านคนอื่นๆ มีแนวโน้มที่จะมีส่วนร่วมหรือยินยอมให้กลไกภายนอกดำเนินการจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ร่วมกับชุมชนได้ ซึ่งสิ่งที่ทำให้ผู้สร้างความรู้เหล่านี้มีอำนาจในการจัดการความรู้ของชุมชนนั้น มีอย่างน้อย 3 ประการซึ่งเชื่อมโยงกัน คือ ความเชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ การใช้ความรู้ อย่างสม่ำเสมอหรือการประพฤติตัวเป็นแบบอย่าง และการประสบความสำเร็จของผู้สร้างความรู้ทั้งในแง่ชีวิตส่วนตัวและสาธารณะ ซึ่งมีผลทำให้ชุมชนเกิดความยอมรับในตัวผู้สร้างความรู้

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ เรื่องจุดยืนทางการเมืองของกลไกภายในชุมชน การจัดการความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของกลไกภายในชุมชนแต่ละตัว มีการจัดการบนจุดการเมืองที่อาจจะต่างกัน บางกลไกอาจมีจุดยืนทางการเมืองในการที่จะ “ขาย” ความรู้ (เช่น นำความรู้ไปพัฒนาการท่องเที่ยว หรือสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชน) ซึ่งไม่ใช่สิ่งผิด หากการขายนั้นขายบนพื้นฐานของความยุติธรรม และมีการแบ่งปันผลประโยชน์จากความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนกลับคืนสู่ชุมชน รวมทั้งคำนึงถึงความยั่งยืนกลไกภายในบางตัวอาจจะมีจุดยืนทางการเมืองในการอนุรักษ์ การตรวจสอบจุดยืนทางการเมืองของกลไกภายในแต่ละตัวจะทำให้สามารถประเมินได้ว่าควรประสานความร่วมมือกับกลไกตัวใดที่มีจุดยืนทางการเมืองเหมือนกับโครงการวิจัยฯ และสามารถมั่นใจได้ว่าการจัดการความรู้ฯ ที่จะทำร่วมกัน เป็นการจัดการความรู้ที่เกิดประโยชน์กับคนส่วนใหญ่ของชุมชน ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น

ในส่วนของกลไกภายในก็มีการเลือกใช้ หรือ เลือกร่วมมือกับกลไกภายนอก ชุมชนพิจารณาจากจุดยืนทางการเมืองของกลไกภายนอกที่ตรงกันกับชุมชนด้วย ทั้งนี้เพื่อให้การจัดการความรู้ฯ จากกลไกภายนอกตอบสนองเป้าหมายในการจัดการความรู้ฯ ของชุมชน

5.2.2.2 กลไกภายนอกชุมชน

ในชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่ง มีการประสานงานกับกลไกภายนอกในการร่วมกันจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน ซึ่งส่วนแม่เป็นกลไกภายนอกชุมชน แต่ก็ยังเป็นกลไกที่ทำงานในพื้นที่ชุมชน เช่น ตำบลหรืออำเภอที่เป็นที่ตั้งของชุมชน การสนับสนุนจากกลไกภายนอกที่เข้ามาเสริมการจัดการความรู้ฯ เป็น 2 ด้านหลัก คือ ด้านวิชาการ เช่น หน่วยงานทางด้านการศึกษา โครงการวิจัยที่ทำงานในพื้นที่ อีกด้านหนึ่งคือด้านงบประมาณ ส่วนใหญ่มาจากองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลหรือองค์การบริหารส่วนจังหวัด

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่าชุมชนเลือกประสานงานกับกลไกภายนอกโดยพิจารณาจุดยืนทางการเมืองของกลไกภายนอกที่เข้ามาประกอบกับส่วนอื่นๆ ได้แก่ เรื่องทรัพยากรที่กลไกภายนอกสามารถที่จะสนับสนุนได้ในส่วนที่ชุมชนขาด โครงการวิจัยฯ ในฐานะกลไกภายนอกตัวหนึ่งที่เข้าไปทำงานกับชุมชนกรณีศึกษา จึงต้องใช้เวลาในการทำความรู้จักกับชุมชน ร่วมกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนการพูดคุย ประชุม จัดเวทีเพื่อทำความเข้าใจในจุดยืนของโครงการวิจัยฯ กับชุมชน

ในส่วนของโครงการวิจัยฯ ต้องศึกษาด้วยว่าชุมชนมีจุดยืนทางการเมืองอย่างไร โดยเฉพาะจุดยืนทางการเมืองของกลุ่มผู้สร้างความรู้ของชุมชน เช่น ประชาชนชุมชน ผู้นำทางการเมืองที่เป็นทางการ หรือโดยรวมแล้ว คือ การศึกษาวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจทางการเมืองภายในชุมชนให้มีความเข้าใจเพียงพอ เพื่อให้สามารถเลือกประสานงานกับกลไกภายในที่มีจุดยืนทางการเมืองเหมือนกัน และมั่นใจได้ว่า เมื่อได้มีการจัดการความรู้ทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนแล้ว จะเกิดการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น อย่างยุติธรรม ไม่ใช่ผลประโยชน์ส่วนตัวของคนใดคนหนึ่งชุมชน ซึ่งที่ผ่านมา โครงการวิจัยฯ ยังไม่ประสบกับปัญหาดังกล่าว เนื่องจากกลไกภายในชุมชนที่ทำงานด้วย เป็นกลุ่มที่มีจิตสาธารณะ คำนึงถึงผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน การจัดการความรู้ฯ ของชุมชนพื้นที่วิจัย จึงเป็นไปในแนวทางเพื่อการอนุรักษ์มากกว่า แม้ในบางพื้นที่จะคำนึงถึงผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการท่องเที่ยว เช่น ที่บ้านต่อแพ แต่จากการสังเกตการณ์พบว่าชาวบ้านมีความห่วงใยถึงผลกระทบต่อชุมชนที่จะตามมากับการท่องเที่ยว และได้มีการวางแผนการรับมือกันเอาไว้บ้างแล้ว

5.3 การเผยแพร่ความรู้และการใช้ประโยชน์งานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่น

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าเยาะ-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 ได้ดำเนินการเผยแพร่ความรู้และการใช้ประโยชน์งานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่นควบคู่กับการทำงานวิชาการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา และการวิจัยเชิงกระบวนการ มีทั้งหมด 9 หมวด 69 รายการ แบ่งได้ดังนี้

1. เวทีและกิจกรรม 10 รายการ
2. การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่น 6 รายการ
3. การจัดการองค์ความรู้ในรูปแบบสื่อต่างๆ 7 รายการ
4. การบรรยายพิเศษ 15 รายการ

5. การเผยแพร่โครงการ 12 รายการ
6. การสนับสนุนข้อมูลสื่อสาธารณะ 1 รายการ
7. การฝึกงานภาคสนาม/การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 9 รายการ
8. การบริการชุมชนอื่นๆ 7 รายการ
9. วิทยานิพนธ์ 2 รายการ

รวมทั้งการจัดประชุมทางวิชาการเรื่อง "มรดกวัฒนธรรมในปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน" เพื่อนำเสนอส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่ถูกคัดสรร บางประเด็นสำคัญเพื่อนำมาอภิปรายและถกเถียง แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ 1) **มรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดี** เป็นการเสนอภาพรวมของการทำงานของโครงการวิจัยและสรุปภาพรวมการวิจัยด้านโบราณคดี 2) **มรดกวัฒนธรรมทางประวัติศาสตร์** นำเสนอข้อมูลสถานภาพความรู้และผลการวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และ 3) **การจัดการมรดกวัฒนธรรมในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม** เป็นการเสนอผลการศึกษาด้านการวิจัยเชิงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้และมรดกวัฒนธรรม และมีบทวิจารณ์โดยที่ปรึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิ และชุมชนพื้นที่วิจัยเข้ามามีส่วนร่วม

5.4 สรุป

การดำเนินงานวิจัยของโครงการวิจัยฯ มีการทำงาน 2 อย่างไปพร้อมกัน คือการสืบค้นความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ซึ่งถือว่าเป็นชุดความรู้ที่สร้างขึ้นมาจากองค์ความรู้และประมวลผลที่ได้จากการรวบรวมข้อมูลในภาคสนาม เป็นประวัติศาสตร์ชุมชนฉบับของนักวิชาการ และศึกษาชุดความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนฉบับชาวบ้าน กระบวนการจัดการความรู้ กลไกและวิธีการจัดการความรู้ของชุมชนแต่ละชุมชน เพื่อคณะวิจัยจะได้ทราบข้อมูลพื้นฐานก่อนที่จัดการมรดกวัฒนธรรมโดยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้ทราบสถานภาพของความรู้เดิมในชุมชน และทราบถึงโครงสร้างทางการเมือง รวมทั้งจุดยืนทางการเมืองของชุมชนแต่ละชุมชนในการจัดการมรดกวัฒนธรรม

ข้อค้นพบจากงานวิจัยพบว่าชุมชนทั้งสามชุมชนมีชุดความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ชุมชนสามารถเชื่อมโยงตนเองกับแหล่งโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ที่ใกล้เคียง ปัจจุบันมากกว่า เช่น วัดร้าง พระพุทธรูป และมีการให้ความหมายของโบราณคดีที่แตกต่างจากนักวิชาการ ประวัติศาสตร์ บอกเล่าก็มักจะเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน การตั้งถิ่นฐาน เป็นต้น และชุมชนมีวิธีการส่งผ่านความรู้ (การจัดการความรู้) อย่างไม่เป็นทางการโดย มีหลายรูปแบบ คือ การบอกเล่า เช่น การบอกเล่า การบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร การปฏิบัติ/เข้าร่วมประเพณีและกิจกรรมต่างๆ การสร้างเรื่องราว เกี่ยวกับความเชื่อ และการส่งผ่านความรู้ผ่านระบบโรงเรียน สำหรับกลไกที่ส่งผ่านความรู้นั้นมีทั้งกลไกภายในชุมชน ผ่านครอบครัว สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชุมชน ผู้นำทางศาสนา โรงเรียนและแกนนำกลุ่มชาติพันธุ์ และกลไกภายนอกชุมชน เช่น หน่วยงานการศึกษา หน่วยงานราชการ โครงการวิจัยต่างๆ

บทที่ 6

มรดกวัฒนธรรมของสังคมร่วมสมัย

รัศมี ชูทรงเดช(บรรณาธิการ)

ผลการดำเนินงานวิจัยในอำเภอบางปะอิน-บางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ได้ค้นพบมรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อันมีคุณค่าต่อสังคมร่วมสมัย ผลจากวิเคราะห์ สังเคราะห์และประมวลผลการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดี ร่วมกับข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์และมุขปาฐะของชุมชน ช่วยเสริมคุณค่าในด้านขององค์ความรู้ทางวิชาการและให้ความหมายต่อซากวัตถุที่ถูกทิ้งไว้ซึ่งเป็นร่องรอยของ “ชีวิตคนในอดีต” และสถานที่ซึ่งถูกทิ้งร้างหรือใช้ประโยชน์อยู่ในปัจจุบัน

ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 และ 5 เพื่อให้การทำงานมีประสิทธิภาพและสามารถลงทำงานในพื้นที่ได้อย่างละเอียด โครงการวิจัยฯ ระยะที่ 3 ได้ประเมินศักยภาพของพื้นที่ในด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากแหล่งโบราณคดีที่ได้สำรวจมาทั้งหมดในโครงการวิจัยฯ ระยะที่หนึ่ง และสอง โดยเลือกแหล่งโบราณคดีเป็นตัวแทนของมรดกวัฒนธรรมที่มีฐานทรัพยากรทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และความหลากหลายทางชาติพันธุ์ภายในชุมชนตัวอย่าง 3 แหล่งโบราณคดีในสามหมู่บ้าน คือ แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง บ้านใหม่ดอนตัน ตำบลเมืองแปง อำเภอบางปะอิน แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ บ้านไร่ตำบลสบป่อง อำเภอบางมะผ้า และแหล่งโบราณคดีเส้นทางสงครามโลกครั้งที่สอง ต่อแพ-ห้วยต้นนุ่น บ้านต่อแพ ตำบลแม่เงา อำเภอบางขุนยวม แล้วนำมาศึกษาเปรียบเทียบ

สำหรับบทนี้ นำเสนอ 1) คุณค่าของมรดกวัฒนธรรมของสังคมร่วมสมัย ที่ประเมินคุณค่าทางวิชาการจากมุมมองของนักโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ โดยพิจารณาภาพรวมจากผลการวิจัยทั้งสามอำเภอ และ 2) ธรรมชาติของมรดกวัฒนธรรม โดยยกกรณีตัวอย่างที่ชัดเจนจากชุมชน 3 แห่ง พร้อมกับอภิปรายผลการวิจัยเปรียบเทียบความเหมือนและแตกต่างของแต่ละที่

6.1 คุณค่าของมรดกวัฒนธรรมของสังคมร่วมสมัย

รัศมี ชูทรงเดช

การทำงานในพื้นที่วิจัยอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลาหลายปี ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในการทำงานวิจัยของคณะวิจัยไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การเก็บข้อมูลภาคสนาม การสร้างความรู้ การใช้โบราณคดี - ประวัติศาสตร์ หรืออดีตในรูปแบบต่างๆ เป็นไปอย่างการรู้เท่าทันการกระทำแบบเจริญสติ (Reflexivity) ที่นักวิจัยวิพากษ์กระบวนการทำงานและประเมินบทบาทของตนเอง อย่างสม่ำเสมอตลอดระยะเวลาในการทำงานวิจัย (ดูรายงานฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 6 : การวิจัยเชิงกระบวนการ) ในการทำงาน นักโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ใช้วิธีการทางด้านชาติพันธุ์วรรณาและประวัติศาสตร์บอกเล่าในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับทัศนคติของคนท้องถิ่นเกี่ยวกับโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับแหล่งโบราณคดี-สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ หรือ

ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแหล่งโบราณคดี -แหล่งประวัติศาสตร์ หรือสิทธิธรรมในการจัดการมรดกวัฒนธรรม¹ เพราะนักโบราณคดี -ประวัติศาสตร์ ตระหนักว่า มรดกวัฒนธรรม โบราณคดี -ประวัติศาสตร์ เป็น “ของสาธารณะ” ที่ปัจจุบันสาธารณชนเห็นความสำคัญ ให้ความสนใจและ สามารถเลือกนำไป ใช้ประโยชน์ตามความต้องการได้ นักวิชาการไม่ได้เป็นผู้ผูกขาดความรู้และไม่ได้เป็นเจ้าของมรดกวัฒนธรรมที่ตนเองค้นพบดังที่เคยเป็นในอดีต ความยั่งยืนของการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมจำเป็นต้องให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญ รู้คุณค่า-ความหมาย และให้สาธารณชนมีสำนึก-ส่วนร่วมในการจัดการมรดกวัฒนธรรมในท้องถิ่น

สำหรับคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมของร่วมสมัย “สังคมร่วมสมัย” ในที่นี้ หมายถึง ชุมชนปัจจุบัน ที่รวมตัวกันอยู่ภายในพื้นที่ซึ่งอาจจะมีประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องหรือไม่เกี่ยวข้องกับมรดกวัฒนธรรมที่อยู่ในพื้นที่ แต่มีสำนึกร่วมและเห็นความสำคัญของมรดกวัฒนธรรม คุณค่าของมรดกวัฒนธรรมถูกประเมินจากผลการวิเคราะห์ทางวิชาการด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ โดยใช้หลักฐานทางโบราณคดีเป็นหลัก ส่วนข้อมูลทางประวัติศาสตร์และชุมชนเป็นข้อมูลเสริมเฉพาะที่มีหลักฐานเอกสารที่อ้างอิงได้ และบทสัมภาษณ์ แล้วนำมาสังเคราะห์เชื่อมโยงกับผลการศึกษาทางโบราณคดี คุณค่าของมรดกวัฒนธรรมทาง โบราณคดี-ประวัติศาสตร์นั้นมีมากมาย ในที่นี้นำเสนอเพียงประเด็นหลักที่เด่น ดังนี้

6.1.1 คุณค่าเรื่องภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมของพื้นที่

1. พัฒนาการของสังคมและวัฒนธรรมมีการอยู่อาศัยของคนอย่างต่อเนื่องในอำเภอบางมะฝ้า โดยเฉพาะหลักฐานขวานหินขัดซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงการเชื่อมโยงระหว่างสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ใช้เครื่องมือหินกะเทาะ(อายุประมาณ 32,000-7,000 ปีมาแล้ว) จากการค้นพบที่แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดและเพิงผาบ้านไร่ และ หลักฐานทางโบราณคดีในปัจจุบัน จากการสำรวจในอำเภอบางมะฝ้า-ขุนยวมแสดงให้เห็นว่าอำเภอบางมะฝ้าเป็นพื้นที่ซึ่งมีคนอาศัยอยู่ก่อนมีความเก่าแก่ที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และคนกระจายตัวกันอยู่ในเพิงผา ถ้ำในเทือกเขาหินปูนบนยอดเขา เชิงเขา และที่ราบใกล้แหล่งน้ำในอำเภอบางมะฝ้าและขุนยวม เนื่องจากหลักฐานทางโบราณคดีในสมัยนี้มีอยู่น้อยมากในประเทศไทย ข้อมูลที่พบจึงมีความสำคัญไม่เฉพาะท้องถิ่น หากรวมถึงระดับประเทศด้วย
2. ข้อค้นพบที่สำคัญ ที่ถือว่าเป็นจุดเด่นของจังหวัดแม่ฮ่องสอนคือ วัฒนธรรมโลงไม้ เป็นแหล่งโบราณคดียุคเหล็ก (อายุประมาณ 2,600-1,100 ปีมาแล้ว) การค้นพบโครงกระดูกคนจำนวน 18 คนที่พบจากแหล่งโบราณคดีถ้ำโลงลงรัก ตำบลถ้ำลอด อำเภอบางมะฝ้า ทำให้เกิดความกระจ่างเกี่ยวกับประเพณีฝังศพ เนื่องจากว่าทศวรรษของการวิจัยไม่เคยพบโครงกระดูกที่ฝังร่วมกับภาชนะการพบโครงกระดูก เป็นจำนวนมาก ครั้งแรก จึงเป็นแหล่งข้อมูลที่เป็น ภูมิจำลองในการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมโลงไม้ต่อไป และความเป็นมาของคนในประเทศไทย และควรนำไปศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีในประชาคมอาเซียนและมณฑลยูนนานประเทศจีนตอนใต้ ในอนาคต ซึ่งอาจจะบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ของผู้คนที่มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์
3. ส่วนการศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับคนบนพื้นที่ราบ การค้นพบแหล่งโบราณคดียุคประวัติศาสตร์สมัยล้านนา บริเวณพื้นที่ด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน เป็นข้อค้นพบใหม่ที่

¹ Little, B. (ed.), *Public Benefits of Archaeology*, Gainesville: University Press of Florida, 2002.

สำคัญ เพราะหลักฐานทางโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ที่ถูกกล่าวในประวัติศาสตร์ล้วนมีน้อยมาก เนื่องจากการค้นคว้าวิจัยที่เป็นระบบและมีการทำงานที่ต่อเนื่อง ผลการศึกษาพบว่าชุมชนสมัย ล้านนาเลือก ตั้งถิ่นฐาน โดยเฉพาะศาสนสถาน ที่ลาดเชิงเขา ริมน้ำสาขาย่อย ในอำเภอยางชุมน้อย และอำเภอยางชุมน้อย เนื่องจากมีพื้นที่ราบมากกว่าอำเภอยางชุมน้อย ซึ่งพบแหล่งโบราณคดีประเภทถ้ำ และบริเวณที่ราบสันเขา หลักฐานทางโบราณคดี ช่วยยืนยันถึงบทบาทของคนในพื้นที่สูงกับการ ปฏิสัมพันธ์กับคนในพื้นที่ราบในสมัยล้านนา และมีการแผ่อิทธิพลของศาสนาพุทธเข้ามาภายใน พื้นที่ป่าเขาที่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจที่เชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม หลักฐานทางโบราณคดีสอดคล้อง กับข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ที่กล่าว ถึงการขยายอำนาจทางการเมืองและการค้าของอาณาจักร ล้านนา สำหรับกรณีของแม่ฮ่องสอนอาจจะเป็นความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับการค้าของป่า

4. ข้อค้นพบทางประวัติศาสตร์ทำให้สืบสร้างประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ ซึ่งแต่เดิมมีความรู้ค่อนข้างน้อย ผลการวิจัยทำให้ทราบประวัติการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่ไม่เคยมีการรวบรวมมาก่อน (ดูเพิ่มเติมในรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 5 : ด้านประวัติศาสตร์) โดยแบ่งเป็นการตั้งถิ่นฐานออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

- ก. กลุ่มดั้งเดิม สำหรับกลุ่มดั้งเดิมนี้ คือ กลุ่มที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างตั้งแต่มุขแรกของ การสร้างถิ่นฐานช่วงทศวรรษ 2400 แล้ว เช่น กลุ่มไทใหญ่ กลุ่มปกากะญอ และกลุ่ม คนเมือง จากพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของทุนนิยมในช่วงหลัง พ.ศ. 2500 ส่งผลให้ชุมชนมีความเปลี่ยนแปลง เช่น กลุ่มไทใหญ่ที่ขุนยวม หรือที่เวียงใต้ อำเภอยางชุมน้อย กลายเป็นกลุ่มทุนท้องถิ่นที่มีการลงทุนในกิจการหลายประเภท เช่น การทำไม้ การค้า ทางไกล พ่อค้าท้องถิ่น กลุ่มปกากะญอตั้งหลักปักฐานถาวร ไม่มีการเคลื่อนย้ายตาม แหล่งที่ทำกินเช่นกับช่วงเวลาก่อนหน้านี้

- ข. กลุ่มใหม่ ได้แก่ กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ อย่างกลุ่มลาหู่ ลีซู ม้ง อพยพจากเขตเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากการหาที่ทำกิน โดยเฉพาะพื้นที่สำหรับปลูกฝิ่นเป็นหลัก หรือการเข้ามาของกลุ่ม ชาติพันธุ์กับการจัดตั้งโครงการต่างๆ ของรัฐไทย เช่น โครงการพระราชดำริฯ เช่น การตั้ง บ้านนาหลวง พ.ศ. 2512 หรือการจัดตั้งหมู่บ้านใหม่อย่างบ้านยามชายแดนปางทอง พ.ศ. 2543 เพื่อเป็นหมู่บ้านกันชนกับพม่า นอกจากนี้ยังมีกลุ่มไทใหญ่ กลุ่มปกากะญอ และลัวะที่อพยพมาจากชายแดนไทย-พม่า เพื่อหนีปัญหาการเมือง เช่น ในพื้นที่ปางมะผ้า ชาติพันธุ์กลุ่มแรกเป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาจากทางชายแดนนั้น โดยเฉพาะกลุ่มไทใหญ่ สืบเนื่องมาจากปัญหาเรื่องชายแดนและสงคราม โดยเฉพาะช่วงภายหลังสงครามมหา เอเชียบูรพาสิ้นสุดลง

5. งานโบราณคดีสงครามโลกครั้งที่สอง ถือว่าเป็นงานบุกเบิกในด้าน โบราณคดีสงครามโลกครั้งที่ สองของประเทศไทยที่เป็นระบบ แม้ว่าเดิมมีการสำรวจเบื้องต้นเพื่อประเมินศักยภาพของพื้นที่ บริเวณแม่น้ำแควน้อยตอนบนก่อนการสร้างเขื่อนศรีนครินทร์ จังหวัดกาญจนบุรี แต่เป็นงาน ประเมินผลกระทบทางโบราณคดีมากกว่างานวิจัยสืบค้นประวัติศาสตร์สงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะ

6.1.2 คุณค่าในเรื่องความทรงจำของบุคคลและความทรงจำร่วมของชุมชน

ข้อมูลการสัมภาษณ์ที่ได้เก็บรวบรวมมาตั้งแต่โครงการวิจัยมาตั้งแต่ระยะที่ 1 -2² และสัมภาษณ์เพิ่มเติมในโครงการฯ ระยะที่ 3 นี้ (ดูเพิ่มเติมในรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ เล่มที่ 3: การสำรวจทางโบราณคดี และเล่มที่ 5: ด้านประวัติศาสตร์) เป็นหลักฐานที่สำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่ไม่เคยมีการสำรวจและจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบมาก่อน เมื่อพยานบุคคลเหล่านี้ได้ทบทวนความทรงจำจาก ข้อมูลการวิจัยจึงเป็นมรดกวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและความหมายต่อครอบครัว เครือญาติและชุมชน โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้าน และเหตุการณ์สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

6.1.3 คุณค่าในฐานะของแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต

6.1.3.1 เส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2

เส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2 ในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นเส้นทางที่มีความสำคัญหลายประการ คือ

1. เป็นเส้นทางที่มีองค์ความรู้และการค้นคว้าวิจัยน้อยมากเมื่อเทียบกับจังหวัดกาญจนบุรี เนื่องจากเป็นพื้นที่ซึ่ง ไม่มีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าหรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดงพญาเย็น-เขาพุฒ เป็นพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นทหารญี่ปุ่น ดังนั้นจึงมีเอกสารภาษาต่างประเทศน้อยมาก การทำงานวิจัยอย่างเป็นระบบจึงถือว่าเป็นงานบุกเบิก
2. เส้นทางนี้เป็นเส้นทางเดินทัพและถอยทัพ เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์โลก ช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่สอง ที่มีข้อมูลน้อยมากเกี่ยวกับเส้นทางนี้ ผลการวิจัยทำให้มองเห็นชีวิตบนเส้นทางสงครามโลกทั้งของทหารญี่ปุ่นและชาวบ้าน
3. หลักฐานของเส้นทางยังมีความชัดเจนและเป็นหลักฐานที่โดดเด่นมาก สามารถจะพัฒนาและปรับปรุงเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ระดับประเทศและระดับโลกได้ เส้นทาง สำคัญคือ
 - 1) เส้นทางถอยทัพช่วงต่อเขต(ชายแดนไทย-พม่า)-บ้านห้วยต้นนุ่น-บ้านต่อแพระยะทาง 13 กิโลเมตร
 - 2) เส้นทางเชียงใหม่-ปาย-ปางมะผ้า-อำเภอเมือง-ขุนยวม-บ้านต่อแพ-บ้านห้วยต้นนุ่น

² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน รัศมี สุทรงเดช และคณะ, รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย- ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เล่มที่ 2-3), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2552, นุชนางค์ ชุมดี, รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย- ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เล่มที่ 4-5), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2552., นุชนางค์ ชุมดี, รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2 (ประวัติศาสตร์), เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย 2553.

4. ความสำคัญของเส้นทางสงครามโลกครั้งที่ 2 คือมีพยานบุคคลที่อยู่ร่วมสมัยที่ยังมีชีวิตอยู่เห็นเหตุการณ์มากที่สุด ทำให้สามารถจะตรวจสอบกับหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ได้ เนื่องจากไม่มีการบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้โดยนักประวัติศาสตร์อย่างจริงจัง มีงานของพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช ที่ทุ่มเทชีวิตในการรวบรวมและค้นคว้าข้อมูล และอาจารย์สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ ปราชญ์ท้องถิ่นที่ได้รวบรวมไว้บางส่วนในระหว่างที่รับราชการเป็นอาจารย์ที่โรงเรียนห้องสอนศึกษา

6.1.3.2 วัตถุพิพจน์

สำหรับการศึกษาหลักฐานโบราณวัตถุที่จัดแสดงภายในพิพิธภัณฑสถานนั้น โครงการวิจัยฯ ได้ทำการสำรวจและบันทึกข้อมูลต่างๆ ก่อนมีการจัดสร้างพิพิธภัณฑสถานใหม่ ซึ่งโบราณวัตถุจำนวนมากไม่ได้นำมาจัดแสดงหลักฐานการบันทึกของโครงการวิจัยฯ จึงเป็นข้อมูลทะเบียนโบราณวัตถุที่สำคัญของอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ในปัจจุบัน (มีการเปลี่ยนชื่อจากพิพิธภัณฑสถานสงครามโลกครั้งที่ 2 ขุนยวม ในปีพ.ศ. 2552) วัตถุพิพจน์ที่ 2 ขุนยวม ในปีพ.ศ. 2552) วัตถุพิพจน์ที่ 2 เหล่านี้เป็นของที่หาได้ยาก และส่วนใหญ่มาจากอำเภอขุนยวม ที่รวบรวมจากชาวบ้านในพื้นที่ โดยพันตำรวจโทเชิดชาย ชมธวัช และการบริจาคของชาวบ้าน จึงมีคุณค่าในทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์สูงมาก เพราะรู้ตำแหน่งที่มาของสิ่งของ

โบราณวัตถุทั้งหมดในอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น มีวัตถุร่วมสมัยสงครามโลกครั้งที่สองเป็นจำนวนทั้งสิ้น 792 ชิ้น และมีการจัดทำทะเบียนหมายเลขสิ่งของที่เป็นทรัพย์สินของอนุสรณ์สถานฯ โดยเทศบาลตำบลขุนยวม ซึ่งทางทีมวิจัยสามารถนำมาแบ่งออกได้เป็น 6 ประเภท คือ 1) เครื่องใช้ส่วนตัวของนายทหารจำนวน 205 ชิ้น 2) อุปกรณ์การแพทย์จำนวน 9 ชิ้น 3) ยุทโธปกรณ์จำนวน 179 ชิ้น 4) อุปกรณ์ช่างประเภทต่างๆ จำนวน 56 ชิ้น 5) รถยนต์และชิ้นส่วนรถยนต์จำนวน 150 ชิ้น และ 6) อาวุธประเภทต่างๆ จำนวน 193 ชิ้น

6.2 กรณีสถิติของมรดกวัฒนธรรม: ใครเป็นเจ้าของ?

เสาวลักษณ์ เขียนนอก และ ร่มเย็น โกสยกันนัท

การศึกษาวิจัยของโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า และขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 ได้ศึกษาเรื่องของความรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ซึ่งความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน ถือว่าเป็นมรดกหรือทรัพยากรทางวัฒนธรรมของชุมชน ที่ต้องได้รับการจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์และการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ทว่าปัญหาสากลที่เผชิญกันอยู่ทั่วโลกคือปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร สาเหตุส่วนหนึ่งของปัญหาคือการที่มีความต้องการใช้ทรัพยากรที่เพิ่มมากขึ้น แต่อีกส่วนหนึ่ง คือ การที่มีปัญหาในการจัดการกับทรัพยากรที่มีอยู่ โดยเฉพาะทรัพยากรกลุ่มที่เรียกว่า ทรัพยากรร่วม (Common-pool resources) อันได้แก่ ป่า ที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ พืชพันธุ์ เป็นทรัพยากรที่มีลักษณะกีดกันได้ยาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่หรืออยู่ในพื้นที่ยากต่อการกีดกันมิให้คนที่ไม่ได้ร่วมดูแลไม่ให้เข้าใช้ประโยชน์ได้ ในขณะที่ทรัพยากรเหล่านี้ ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นทรัพยากรที่หากมีการใช้ที่ไม่พอดีหรือมีคนใช้มากเกินไปจะทำให้มีปริมาณลดน้อยลงหรือเสียคุณภาพไป ไม่สามารถใช้ได้เพียงพอ

ทรัพยากรทางโบราณคดีจัดว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของพื้นที่กรณีศึกษา ถือเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรม ที่มีระบบกรรมสิทธิ์ (Property regime) ที่สังคมได้กำหนดการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ของทรัพยากร

เอาไว้ ระบบกรรมสิทธิ์ของทรัพยากรแต่ละที่ส่งผลต่อการรูปแบบในการจัดการทรัพยากรด้วย สำหรับในพื้นที่กรณีศึกษาของโครงการทั้ง 3 ชุมชน โครงการวิจัยฯ พบว่าทรัพยากรทางด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีในแต่ละพื้นที่ มีระบบกรรมสิทธิ์ที่ทับซ้อนกันหลายลักษณะ และส่งผลต่อการจัดการแหล่งโบราณคดีเหล่านั้น ดังนี้

6.2.1 ลักษณะระบบกรรมสิทธิ์ของแหล่งโบราณคดีในชุมชนกรณีศึกษา

6.2.1.1 บ้านใหม่ดอนตัน อำเภอบาย

แหล่งโบราณคดีสำคัญของพื้นที่บ้านใหม่ดอนตัน คือ แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง เป็นแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ โป่งน้ำร้อนเมืองแปง ยังคงความเป็นธรรมชาติ ยังไม่ได้ถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบ กล่าวคือ ยังไม่ได้มีการนำน้ำไปใช้เพื่อเปิดให้บริการอาบน้ำ และยังไม่มีมีการจัดพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยว เนื่องจากโป่งน้ำร้อนเมืองแปงเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติสำคัญของชาวบ้านใหม่ดอนตัน โดยเฉพาะในฤดูแล้ง เพราะน้ำในโป่งน้ำร้อนเป็นแหล่งน้ำใต้ดินที่ไม่เคยเหือดแห้ง แม้จะมีอุณหภูมิสูงถึงประมาณ 95 องศาเซลเซียส แต่ชาวบ้านสามารถดักน้ำไปผสมกับน้ำเย็นจากลำห้วยใกล้เคียงเพื่อนำไปใช้ในการรดน้ำพืชไร่ในช่วงฤดูแล้ง ได้และยังเป็นแหล่งพักผ่อนของชาวบ้านแถบนั้นในช่วงฤดูหนาว โดยชาวบ้านจะเล่นน้ำอุ่นกันในบริเวณที่น้ำร้อนไหลไปผสมกับลำห้วยที่มีน้ำเย็น ซึ่งชาวบ้านจะทราบจุดไหนที่น้ำอุ่นพอดี สามารถเล่นน้ำได้ นอกจากนี้แล้ว โป่งน้ำร้อนเป็นสถานที่ดื่มหน่อไม้ที่ชาวบ้านมาใช้กันในช่วงฤดูฝนด้วย จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านในตำบลเมืองแปง โดยเฉพาะบ้านใหม่ดอนตันมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับโป่งน้ำร้อนเมืองแปงเป็นอย่างมาก ความผูกพันดังกล่าวนี้รวมไปถึงเรื่องทางด้านจิตวิญญาณด้วย กล่าวคือ ชาวบ้านยังมีความเชื่อเรื่องผีโป่ง ที่เฝ้าดูแลโป่งน้ำร้อน ชาวบ้านมี “ซิด” หรือ “ซ้อห้าม” ในการปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวกับโป่งน้ำร้อน เช่น ห้ามปัสสาวะในน้ำร้อน ห้ามหญิงสัมผัสศาลผีโป่ง และมีพิธีกรรมการไหว้ผีโป่งทุกปี เพื่อให้ผีโป่งช่วยขจัดความแห้งแล้ง และป้องกันอันตรายให้แก่ชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์

ในมุมมองของนักวิชาการ อาจจะมองว่าซิดหรือพิธีกรรมต่างๆ หรือ “ผีโป่ง” ของบ้านใหม่ดอนตัน เป็นวาทกรรมหรือเครื่องมือทางสังคมที่ชาวบ้านประดิษฐ์ขึ้นเพื่อใช้ในการจัดการกับทรัพยากร กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรน้ำของชุมชน แต่สำหรับชาวบ้าน พวกเขาไม่ประสพการณ์เกี่ยวกับความเชื่อเหล่านี้โดยตรง เช่น เคยได้รับอันตรายจากโป่งน้ำร้อนแล้วรักษาไม่หาย เคยบนบานศาลกล่าวแล้วทำให้น้ำดี ไม่มีความแห้งแล้ง ดังนั้นความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวจึง “เป็นตัวเป็นตน” สำหรับชาวบ้าน และเป็นความรู้ชุดที่ชุมชนใช้เป็นฐานในการตัดสินใจในการจัดการกับโป่งน้ำร้อนเมืองแปงมาโดยตลอด

ในส่วนของระบบกรรมสิทธิ์ของแหล่งโบราณคดีนั้น พบว่ามีความทับซ้อนกัน 3 ลักษณะ ดังนี้

1. ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ (state-property regimes)

โป่งน้ำร้อนเมืองแปงมีลักษณะของการที่รัฐเป็นเจ้าของ กล่าวคือ ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นแหล่งน้ำพุร้อน โป่งน้ำร้อนนั้น ถูกจัดไว้ในแหล่งธรรมชาติกลุ่มที่เป็นภูเขา เช่นเดียวกับน้ำตกและถ้ำ ทั้งนี้ การที่จะทำประโยชน์ในพื้นที่ดังกล่าว จะต้องได้รับความยินยอมจากหน่วยงานภาครัฐที่ดูแลพื้นที่ดังกล่าว สำหรับโป่งน้ำร้อนเมืองแปงนั้นอยู่ในการดูแลของหน่วยป้องกันรักษาป่าที่ มส.5 ตำบลเมืองแปง แต่มีความทับซ้อนกับองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองแปงด้วย ที่ดินรอบโป่งน้ำร้อนเมืองแปงนั้นชาวบ้านได้ใช้ทำการเกษตรตามการอนุญาตให้ใช้พื้นที่ของสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม (สปท.) ซึ่งมีการทยอยออกใบอนุญาตถือครองให้ชาวบ้านอยู่เป็นระยะ ที่ผ่านมา ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากโป่งน้ำร้อนเมืองแปงได้

อย่างสะดวก เพราะภาครัฐเห็นความจำเป็นว่าทางชุมชนต้องใช้น้ำจากโป่งน้ำร้อนเมืองเป่งในการอุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตร อีกทั้งหลังจากที่กรมป่าไม้ได้เข้าไปกั้นพื้นที่ป่าแล้ว ยังไม่พบว่ามีกรรณการลักลอบ และชาวบ้านได้มีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง มีกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษาป่า และโป่งน้ำร้อน จึงยังไม่มีปัญหาใดๆ ในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าว นอกจากกรมป่าไม้ และองค์การบริหารส่วนตำบลแล้ว ภาครัฐอีกส่วนหนึ่งที่ตามกฎหมายสามารถเข้ามาจัดการกับพื้นที่โป่งน้ำร้อนได้ ในฐานะแหล่งโบราณคดีอันเป็นสมบัติของชาติ คือ กรมศิลปากร ซึ่งได้อนุญาตให้โครงการสืบค้นฯ ระยะที่ 3 ทำการขุดค้นแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง ได้ตามกฎหมาย เช่นเดียวกันกับหน่วยป้องกันรักษาป่าที่ มส.5 ตำบลเมืองเป่ง ซึ่งทางโครงการฯ ได้ขออนุญาตเพื่อเข้าขุดค้นเช่นกัน

2. ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม (common-property regimes) ทรัพยากรร่วมของชุมชน

ลักษณะของระบบกรรมสิทธิ์เช่นนี้ เป็นลักษณะที่เด่นชัดและมีความแข็งแกร่งมาก สำหรับโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง กล่าวคือ ชุมชนบ้านใหม่คอนตันมีความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง และมีการใช้ความเชื่อเรื่องเจ้าโป่งและจิตเรื่องโป่งน้ำร้อนมาใช้ในการจัดการการใช้ประโยชน์จากโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง สำหรับ “จิต” หรือ “ข้อห้าม” เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากโป่งน้ำร้อน คือ ห้ามปัสสาวะบริเวณโป่งน้ำร้อน ห้ามผู้หญิงสัมผัสศาลเจ้าโป่ง เป็นต้น ที่สำคัญคือการทำพิธี “ขึ้น” กับเจ้าโป่ง และ “ไหว้” เจ้าโป่ง จะต้องทำทุกปี มิฉะนั้นจะทำให้ทั้งชาวบ้านและคนภายนอกชุมชนหรือนักท่องเที่ยวที่เข้ามาที่โป่งน้ำร้อนเมืองเป่งได้รับอันตรายจากโป่งน้ำร้อนได้ ชาวบ้านใหม่คอนตัน จะมีการเข้าไปตัดหญ้าและเก็บขยะบริเวณโป่งน้ำร้อนอยู่บ่อยครั้ง เพื่อให้เกิดทัศนียภาพที่สวยงามและปลอดภัยกับผู้ที่มาใช้ประโยชน์จากโป่งน้ำร้อน และคอยสอดส่องดูแลไม่ให้มีใครเข้าไปทำลายพื้นที่โป่งน้ำร้อนได้

3. ระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้าง (Open access หรือ res nullius regimes)

แม้ในทางปฏิบัติแล้ว ชาวบ้านบ้านใหม่คอนตันจะคอยดูแลโป่งน้ำร้อนและใช้ประโยชน์แบบทรัพยากรร่วม แต่ในอีกทางหนึ่ง บริเวณโป่งน้ำร้อนเมืองเป่งเป็นพื้นที่เปิดห่างไกลจากชุมชน ทำให้ไม่มีคนที่ดูแลเป็นประจำ ทำให้ยากที่จะกีดกันไม่ให้คนอื่น ๆ มาใช้หรือระบุความเป็นเจ้าของอย่างชัดเจน เห็นได้ชัดในกรณีที่นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยว ซึ่งในความเป็นจริง ชาวบ้านไม่สามารถที่จะเข้ามาควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์จากโป่งน้ำร้อนโดยนักท่องเที่ยวได้ เพราะไม่สามารถจะกำหนดได้ว่าจะเข้ามาเที่ยวในเวลาใดหรือเที่ยวอย่างไร

6.2.1.2 บ้านไร่ อำเภอบางมะฝ้า

พื้นที่บ้านไร่ อำเภอบางมะฝ้า เป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญของจังหวัดแม่ฮ่องสอน คือ แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ แต่เดิม ชาวบ้านไม่ได้มีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ มองว่าเป็นของคนโบราณที่ตั้งอยู่ในป่าท้ายหมู่บ้าน แม้ชาวบ้านจะไม่ทำลายแต่ไม่ได้ดูแลรักษา มีการเข้าไปใช้ประโยชน์เป็นครั้งคราว เช่น เป็นที่พักพิงชั่วคราวระหว่างการล่าสัตว์ เป็นต้น แต่ภายหลังจากมีการขุดค้นทางโบราณคดี มีการศึกษาข้อมูลด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของพื้นที่

มีการถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีให้กับชาวบ้านในพื้นที่ ที่สำคัญคือมีการจัดพิธีเปิดแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ขึ้นเมื่อ พ.ศ.2551 ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านหันมาให้ความสำคัญต่อแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ รู้สึกถึงความเป็นเจ้าของแหล่งโบราณคดีมากขึ้น เพราะว่าเพิงผาบ้านไร่ “เป็นหน้าเป็นตา” ของชุมชน เรียกได้ว่าเมื่อนึกถึงบ้านไร่ก็ต้องนึกถึงเพิงผาบ้านไร่ด้วย

เพิงผาบ้านไร่ เป็นสุสานโล่งไม้ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “โล่งผิแมน” ซึ่งชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผิแมน มีตำนานเล่าสืบต่อกันมาว่าผิแมนเป็นผีร่างสูงใหญ่ มีเขี้ยวยาว หน้าตาน่ากลัว แต่ผิแมนขี้อาย ไม่ยอมให้คนเห็นตัว วันหนึ่งลูกผิแมนหายไปในผิแมนจึงไปขอให้ชาวบ้านช่วย แต่ชาวบ้านบอกว่าไม่เคยเห็นผิแมนแล้วจะหาลูกผิแมนเจอได้อย่างไร ผิแมนจึงบอกว่าจะปรากฏตัวให้ชาวบ้านเห็น แต่ต้องสัญญาว่าจะไม่ตกใจกลัว ชาวบ้าน ได้สัญญา แต่เมื่อผิแมนปรากฏตัวให้เห็น ชาวบ้านกลับตกใจวิ่งหนี ตั้งแต่นั้นมาไม่เคยมีใครได้เห็นผิแมนอีกเลย นอกจากเสียงฆ้องเสียงกลองที่ดังแว่วมาจากภูเขายายหมุ่มบ้าน อันเป็นที่ตั้งของเพิงผาบ้านไร่หรือเพิงผาผิแมน และเชื่อกันว่าเป็นที่อยู่ของผิแมน จะเห็นได้ว่าแม้จะมีเรื่องของความเชื่อ แต่ที่บ้านไร่จะไม่ได้มีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผิแมนอย่างที่บ้านใหม่คอนตันมีพิธีกรรมไหว้ผีโป่ง เพราะผิแมนไม่ได้สัมพันธ์กับชีวิตของชาวบ้านโดยตรงอย่างผีโป่ง

ในส่วนของระบบกรรมสิทธิ์ของแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ มีลักษณะ 3 ประการ ดังนี้

1. ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ (state-property regimes)

แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าท้ายหมู่บ้านบ้านไร่ ซึ่งอยู่ในการดูแล ของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าลุ่มน้ำปาย อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน เป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านมาตั้งแต่สมัยเพิงผายาวมาตั้งรกรากมาจนถึงปัจจุบัน แม้ความอุดมสมบูรณ์จะลดลงมากกว่าสมัยก่อนมาก แต่ชาวบ้านยังเข้าไปหาของป่ารวมทั้งหาปลาในลำน้ำปาย ซึ่งไหลผ่านด้านล่างของเพิงผา ในช่วงสองสามปีที่ผ่านมา ภาครัฐโดยทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้และทางอำเภอปางมะผ้าได้ถูกบุกรุกและแผ้วถางเพื่อทำการเกษตรมากขึ้นเรื่อยๆ ส่งผลกระทบในเรื่องความแห้งแล้งในฤดูแล้งและอุทกภัยน้ำป่าไหลหลากในฤดูฝน ทำให้หมู่บ้านมีความตื่นตัวในการรักษาป่าไปด้วย ในเรื่องของป่านั้นอาจจะไม่รุนแรงนัก แต่ถ้าเป็นเรื่องการนำไม้จากป่ามาใช้ประโยชน์นั้น ภาครัฐจะเข้มงวดมาก สังเกตจากการมีกรมตรวจบ่อยครั้ง และเน้นย้ำกับผู้ใหญ่บ้านในอำเภอปางมะผ้าในการประชุมแทบทุกครั้ง และยังมีการลาดโทษกับกำนันผู้ใหญ่บ้านที่ไม่สามารถดูแลรักษาพื้นที่ป่าไว้ด้วย ซึ่งนโยบายดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้และแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในพื้นที่ป่าอย่างเพิงผาบ้านไร่ด้วย

2. ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม (common-property regimes) ทรัพยากรร่วมของชุมชน

ในมุมมองของชุมชน แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่คือสัญลักษณ์ของบ้านไร่ ถ้าพูดถึงบ้านไร่ อำเภอปางมะผ้าก็ต้องนึกถึงแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ ดังนั้น สำหรับคนบ้านไร่นั้น ถือว่าชีวิตหนึ่งต้องได้ขึ้นไปดูเพิงผาบ้านไร่ให้เห็นกับตา และมีความห่วงใยเพิงผาบ้านไร่ สังเกตจากในช่วงฤดูแล้ง ชาวบ้านที่ขึ้นไปบนผิมนป่าจะพูดว่ารอบๆ บริเวณ เพิงผาบ้านไร่มีไฟป่าหรือไม่ มีการทำแนวกันไฟเอาไว้ หากเจอเศษขยะจะเก็บลงมา แต่ก็เป็นการดูแลตามโอกาส ไม่ได้มีการจัดระบบหรือกำหนดหน้าที่กันอย่างชัดเจน

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังถือว่าการดูแลผิมนป่าอันเป็นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่กับตัวแหล่งนั้น เป็นเรื่องที่ส่งผลกระทบต่อกัน ทำให้ทุกวันนี้ ชุมชนยังไม่ได้ปรับเส้นทางให้มีการนำรถเข้าไปสะดวก เพราะเกรงว่าหากนำรถเข้าไปสะดวก จะเป็นการเปิดช่องให้คนลักลอบตัดไม้และขนออกมาได้ทีละมากๆ ส่งผลต่อความอุดมสมบูรณ์ของป่า และอาจจะทำให้มีปัญหาเกี่ยวกับภาครัฐได้

การใช้ประโยชน์จากแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และผืนป่าอันเป็นที่ตั้งของแหล่ง แม้ชุมชนจะไม่ชัดเจนว่ามีผู้อื่นใช้ประโยชน์ แต่ชุมชนถือว่าเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ที่ชุมชนบริหารจัดการ มีสิทธิ์ที่จะใช้ประโยชน์ และมีความพยายามที่จะบริหารจัดการให้ใช้ประโยชน์และมีการดูแลที่เป็นระบบมากขึ้น

3. ระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้าง (Open access หรือ res nullius regimes)

แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ค่อนข้างจะมีชื่อเสียงในด้านความสวยงาม และบรรยากาศการผจญภัยที่ได้จากการเดินป่าผจญภัยของเพิงผาขึ้นไปชม เป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญที่กลุ่มผู้ทำธุรกิจท่องเที่ยวในอำเภอป่าและปางมะผ้าจะแนะนำให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวชม รวมทั้งจัดนำชมด้วย นอกจากนี้เส้นทางด้านท้ายหมู่บ้านที่ผ่านป่าพื้นที่ที่ตั้งเพิงผาบ้านไร่ ยังเป็นเส้นทางเดินป่าข้ามไปยังบ้านน้ำบ่อสะเป เพื่อไปชมแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ “หลุมยุบ” อีกด้วย ซึ่งลักษณะเช่นนี้ ทำให้ผู้ที่ต้องการเข้าชมสามารถจะเข้าชมได้ โดยที่หากที่ชาวบ้านจะกีดขวางหรือตามไปดูแลได้ทั่วถึง และเพราะหมู่บ้านไม่ได้มีการกีดกันการเข้าถึงแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่เอง ทำให้แทบทุกสัปดาห์จะมีคณะนักท่องเที่ยวที่ผ่านหมู่บ้านทั้งเข้าไปชมเพิงผาบ้านไร่ และผ่านทางไปชมน้ำบ่อผุด โดยไม่ได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีหรือถิ่นผลประโยชน์กลับสู่ชุมชนโดยรวม อาจจะมีผู้ได้ประโยชน์บ้าง แต่เป็นประโยชน์ส่วนบุคคลที่ได้จากการรับนำเที่ยวให้กับลูกค้าของรีสอร์ทในปางมะผ้า เป็นต้น จุดนี้เอง ทำให้ชุมชนต้องการที่จะจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ด้วยการจัดการแบบการท่องเที่ยวมากขึ้น เพื่อให้สร้างรายได้ให้ชุมชน อย่างน้อยที่สุดเพื่อให้มีเงินหมุนเวียนกลับมาดูแลแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และชุมชนบ้านไร่ได้ในระยะยาว

6.2.1.3 บ้านต่อแพ อำเภอขุนยวม

ทรัพยากรทางโบราณคดีของพื้นที่บ้านต่อแพ คือ เส้นทางเดินทัพของทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (บ้านต่อแพ – ห้วยปลาหลด) ซึ่งมีการจัดการภายใต้บันทึกความร่วมมือบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ระหว่างโครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา และวิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน หน่วยจัดการศึกษาอำเภอขุนยวม เป็นเส้นทางที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง โดยปกติแล้วชาวบ้านใช้เป็นเส้นทางสัญจรที่ใครก็สามารถใช้ได้ มีการเก็บสมุนไพรและพืชผักในบริเวณนั้นมาใช้ประโยชน์ ต่อมามีการพัฒนาเส้นทางเพื่อเป็นการท่องเที่ยว ชาวบ้านถือให้เป็นการกำหนดเส้นทางนั้นให้เป็นเส้นทางอนุรักษ์ต้นไม้พืชสมุนไพรของชุมชนเอาไว้ให้ลูกหลานได้เรียนรู้ และให้ผู้ชมชนอนุญาตให้เข้ามาใช้กรรมสิทธิ์ในเส้นทางเส้นนี้ เพิ่มคือกลุ่มนักท่องเที่ยวได้เรียนรู้เช่นกัน

1. ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ (state-property regimes)

เส้นทางเดินทัพสมัยสงครามสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (บ้านต่อแพ – ห้วยปลาหลด) ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าด้านหลังวัดต่อแพ อยู่ในเขตบ้านต่อแพ ภายในผืนป่าดังกล่าวมีน้ำตกตามรดและห้วยปลาหลด ผืนป่าแห่งนี้ตามกฎหมายแล้วอยู่ในการดูแลของกรมป่าไม้ โดยหน่วยอนุรักษ์สัตว์ป่าและพันธุ์พืช กล่าวคือมีกฎหมายในการควบคุมดูแลป่าส่วนนี้อยู่ แต่ในทางปฏิบัติ ชุมชนจะเป็นผู้ดูแลโดยส่วนใหญ่ เว้นเสียแต่กรณีที่ไม่ปกติเกิดขึ้น เช่น มีไฟป่า ทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้หรือตัวแทนจากหน่วยไฟป่าจะเข้ามาดูแล หรือมีการมาตรวจบ้างเป็นครั้งคราว

2. ระบบกรรมสิทธิ์ร่วม (common-property regimes) ทรัพยากรร่วมของชุมชน

เส้นทางเดินทัพ ตั้งอยู่ในผืนป่าที่ถือว่าเป็นป่าชุมชนของหมู่บ้านอยู่แล้ว ซึ่งชาวบ้านมีกฎกติกาในการรักษาดูแลป่า เพื่อจัดการการเข้าใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าให้เป็นไปตามกฎหมาย และเพื่ออนุรักษ์แหล่งอาหาร จากการสังเกต พบว่ายังมีการจัดเส้นทางเดินทัพ ให้เป็นแหล่งโบราณคดีและแหล่งท่องเที่ยวทำให้มี

การเข้าไปดูแลอย่างสม่ำเสมอมากขึ้น และมีคณะกรรมการการท่องเที่ยวชุมชนกลายเป็นกลุ่มที่คอยดูแลพื้นที่ป่าให้กับชุมชนไปพร้อมๆ กับการดูแลแหล่งโบราณคดี เช่น การเผ้าถางเส้นทาง ทำแนวกันไฟ รอบๆ โบราณวัตถุ เช่น ซากรถของกองทัพอากาศ มีการเข้าไปเก็บขยะ ดูป้ายตามต้นไม้เพื่อให้คนทราบว่าเป็นต้นไม้หายาก เพื่อให้เกิดความตระหนักในคุณค่าและมีการอนุรักษ์เกิดขึ้น

3. ระบบกรรมสิทธิ์แบบเปิดกว้าง (Open access หรือ res nullius regimes)

เช่นเดียวกับบ้านใหม่ดอนตัน อำเภอปาย และบ้านไร่ อำเภอบางมะผ้า ที่แหล่งโบราณคดีตั้งอยู่ในพื้นที่ห่างไกลชุมชน และยากที่จะกีดกันการใช้ประโยชน์จากคนภายนอก ทำให้บริเวณเส้นทางเดินเท้า เป็นเส้นทางของการใช้ประโยชน์ทั้งจากคนในชุมชนเอง และคนภายนอก ซึ่งบางครั้งใช้ประโยชน์ในแบบที่ชาวบ้านไม่ต้องการ เช่น การ ขับรถจักรยานยนต์เข้ามาเข้าไปในป่า ซึ่งตามลักษณะของเส้นทางนั้นทำได้ แต่ควรจะเป็นคนในชุมชนที่รู้ทาง ไม่ใช่ขับขึ้นป่าไปตามความพอใจ เพราะบริเวณนอกเส้นทางนั้น จะเป็นพื้นที่ที่มีพันธุ์ไม้ประเภทสมุนไพรอยู่ค่อนข้างมาก ถ้าขับขึ้นไปนอกเส้นทางจะทำลายพันธุ์ไม้เหล่านั้น และยังสามารถลพิษทาง เสียงเข้ามาในพื้นที่ชุมชน และทำให้สัตว์ป่าบางชนิดที่เป็นอาหารได้หนีไปด้วย ชาวบ้านจึงต้องการจัดการเส้นทางนี้โดยป้องกันการใช้ประโยชน์ในแบบที่ชุมชนต้องการแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ และเส้นทางเดินเท้าชุมชนสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มีลักษณะทับซ้อนของกรรมสิทธิ์ กล่าวคือ มีทั้งลักษณะของความเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ กรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน และมีลักษณะกรรมสิทธิ์ที่เปิดกว้าง ซึ่งถ้ามองเฉพาะทางกฎหมายแล้ว แหล่งโบราณคดีทั้ง 3 แหล่งเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐตามกฎหมายทั้งในแง่ของความเป็นป่าไม้ จะถูกจัดการด้วยกฎหมายด้านป่าไม้ และเมื่อเป็นแหล่งโบราณคดี จะถูกจัดการด้วยกฎหมายเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีเพิ่มขึ้นไปอีก อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติแล้ว ชุมชนอันเป็นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีทั้ง 3 แหล่งเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันและมีบทบาทในการจัดการแหล่ง และมีความพยายามในการที่จะจัดการให้ตอบสนองต่อลักษณะกรรมสิทธิ์ที่ทับซ้อน อันสะท้อนความหมายที่หลากหลายของแหล่งโบราณคดีแต่ละแห่ง

6.3 การจัดการแหล่งโบราณคดีของชุมชน

6.3.1 แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง อำเภอปาย

สำหรับชาวบ้านใหม่ดอนตันแล้ว โป่งน้ำร้อนเมืองแปง เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่ชุมชนใช้เพื่อการดำรงชีวิต มีความจำเป็นมากสำหรับฤดูแล้ง เพราะบ้านใหม่ดอนตันเป็นที่ดอน โกลมน้ำสาวยิ่งกว่าหมู่บ้านอื่น โป่งน้ำร้อนที่ไม่เคยเหือดแห้ง จึงกลายเป็นแหล่งน้ำที่มีความจำเป็นมากในฤดูแล้ง นอกจากนี้ โป่งน้ำร้อนเมืองแปงยังเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านให้การเคารพ มีการสร้างพิธีกรรมขึ้นมาเพื่อแสดงความเคารพต่อผีโป่งที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าดูแลโป่งน้ำร้อน สามารถให้โทษแก่คนที่ไม่เคารพรักษาโป่งน้ำร้อน และมีจิตในการที่จะห้ามพฤติกรรมที่เป็นการทำลายโป่งน้ำร้อน เช่น การบัสสาวะในลงน้ำ การเคลื่อนย้ายหิน การเปลี่ยนทางน้ำ หรือการขุดเจาะลงไปในพื้นที่โป่งน้ำร้อน เป็นต้น ซึ่งความเชื่อเหล่านี้ ชาวบ้านมีประสบการณ์ตรงกับตัวเอง เช่น ได้รับอันตรายจากโป่งน้ำร้อนแล้วรักษาไม่หายเอง จึงทำให้ชาวบ้านมีความเชื่อมาก ส่งผลต่อการอนุรักษ์ให้โป่งน้ำร้อนเมืองแปงยังคงสภาพธรรมชาติมาไว้ได้จนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์โป่งน้ำร้อนมาก แม้จะมีทางองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองแปงจะเคยมีนโยบายที่จะนำงบประมาณประมาณสิบล้านบาทมาพัฒนาโป่งน้ำร้อนเมืองแปงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างเต็มรูปแบบ แต่ชาวบ้านไม่เห็นด้วย ทำให้โครงการดังกล่าวต้องพับไปในที่สุด และการที่ชาวบ้านใหม่ดอนตันอนุญาตให้โครงการวิจัยฯ เข้าไปศึกษาชุดค้นทางด้านโบราณคดีที่โป่งน้ำร้อนเมืองแปงได้นั้น เพราะชาวบ้านได้ทำความเข้าใจกับ โครงการวิจัยฯ มาจนเข้าใจตรงกันถึงจุดยืนทาง

การเมืองในการอนุรักษ์โป่งน้ำร้อนเมือง แม้ในความหมายของโครงการวิจัยฯ โป่งน้ำร้อนเมืองแปงจะมีความสำคัญในแง่ของความเป็นแหล่งโบราณคดี แต่การศึกษาชุดคันเพื่อสร้างความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของโป่งน้ำร้อนเมืองแปง ซึ่งจะเป็นความรู้ที่ส่งต่อให้ชุมชนต่อไป

ในตอนแรก ชาวบ้านบางคนไม่ได้เห็นด้วยกับการชุดคัน ผู้ที่ไม่เห็นด้วยมีความกังวลเรื่องขีดและการใช้น้ำ แต่เมื่อโครงการวิจัยนำเสนอแผนการชุดคันที่ละเอียดขึ้นให้เห็นว่าการชุดคันจะไม่กระทบต่อทางน้ำ และพร้อมจะทำพิธีกรรมไหว้โป่งน้ำร้อน ชาวบ้าน ได้อนุญาต ภายหลังจากการชุดคัน โครงการวิจัยฯ ได้จัดเวทีรายงานผลการชุดคันเพื่อนำเสนอข้อมูลเบื้องต้นจากการศึกษาด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์จากแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปงให้ชาวบ้านได้รับทราบ ชาวบ้านค่อนข้างให้ความสนใจ และซักถามข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับโป่งน้ำร้อน เช่น ทางน้ำจะมีวันแห้งหรือไม่ เมื่อก่อนโป่งน้ำร้อนเมืองแปงมีลักษณะอย่างไร เป็นต้น ซึ่งชาวบ้านจะสนใจข้อมูลเพิ่มเติมที่เกี่ยวกับความเป็นแหล่งน้ำของโป่งน้ำร้อนเมืองแปง แต่การที่ได้รับความหมายอื่นๆ เช่น ความเป็นแหล่งโบราณคดี และความรู้ด้านโบราณคดีของโป่งน้ำร้อนเมืองแปง ทำให้ชาวบ้าน โดยเฉพาะแกนนำหมู่บ้าน อย่างผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน เห็นความสำคัญในการอนุรักษ์โป่งน้ำร้อนเมืองแปงและโบราณวัตถุที่ชุดคันได้จากแหล่ง โดยหลังจากได้เข้าร่วมกิจกรรมฝึกอบรมการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ซึ่งได้มีการให้ความรู้ถึงความสำคัญของการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม ทำให้ได้เห็นตัวอย่างพื้นที่อื่นที่ไม่มีการเก็บรักษา และประโยชน์ด้านการส่งต่อความรู้ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมต่อลูกหลาน ทำให้ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้านต้องการจัดเก็บโบราณวัตถุ จากเดิมที่มองว่าควรจะให้โรงเรียนเมืองแปงเก็บ และอยากให้ฝังกลบบางส่วนไป โดยมองว่าไม่น่าจะเป็นขีด เพราะเก็บของอย่างดีและเก็บไว้ในหมู่บ้านเอง

เราจะเห็นได้ว่าแม้ชาวบ้านจะกลัวเรื่องขีด กลัวผีโป่งทำอันตราย แต่หากการกระทำใดก็ตามที่ช่วยอนุรักษ์โป่งน้ำร้อนได้ เช่น ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ชาวบ้านพร้อมจะรับความรู้เหล่านั้น และเลือกหยิบใช้เพื่อตอบสนองต่อความต้องการที่จะอนุรักษ์โป่งน้ำร้อนตามแนวทางที่ชุมชนกำหนดเองได้ ซึ่งเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านใหม่คอนต้นมากที่สุด

6.3.2 แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ อำเภอบางมะฝ้า

บ้านไร่เป็นชุมชนที่มีคนหลากหลายชาติพันธุ์มาอยู่ร่วมกันบนผืนดินอันอุดมสมบูรณ์ แบ่งปันทรัพยากรกันเพื่อความอยู่รอดมาตั้งแต่สมัยเริ่มตั้งถิ่นฐาน การเปิดรับสิ่งใหม่ๆ หรือความแตกต่างที่เข้ามาในชุมชน จึงดูเหมือนจะไม่ใช่ว่าสิ่งที่ยากนักสำหรับชาวบ้าน นอกจากนี้ ที่ผ่านมามีบ้านไร่เป็นชุมชนที่มีประสบการณ์ที่ค่อนข้างดีกับภาครัฐ เช่น การที่โครงการพระราชดำริเข้ามาในพื้นที่บ้านไร่ ซึ่งต่อมาพัฒนามาเป็นศูนย์วิจัยข้าวจังหวัดแม่ฮ่องสอน การเข้ามาดังกล่าว ทำให้ที่ดินทำกินมีความมั่นคง เพราะในช่วงแรกของศูนย์วิจัยข้าวคือการเข้ามาแบบโครงการในพระราชดำริ มีวัตถุประสงค์ในการจัดยาเสพติด ส่งเสริมอาชีพให้แก่ชาวบ้านในพื้นที่สูง เพื่อไม่ให้ปลูกฝิ่น จึงมีการให้สิทธิทำกินบนที่ดิน แม้จะไม่ใช่ว่ารูปแบบโฉนดที่ดิน แต่การทำกินของพวกเขาไม่ใช่การบุกรุกพื้นที่ป่า เป็นการทามาหากินอันสุจริตที่ชาวบ้านบุกเบิกมา และได้รับการยอมรับในสิทธิโดยโครงการพระราชดำริ ซึ่งต่อมาได้ตั้งเป็นศูนย์วิจัยข้าว

นับตั้งแต่สองทศวรรษที่ผ่านมา จะมีภาครัฐและนักวิชาการหลายแห่งเคยเข้ามาสำรวจและทำวิจัยในพื้นที่บ้านไร่ รวมไปถึงโครงการส่งเสริมด้านการเกษตร การศึกษา ที่เข้ามาในชุมชน รวมทั้งนักท่องเที่ยวที่ผ่านทางบ้านไร่ไปยังแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และหลุมยุบน้ำบ่อผี ทำให้ชาวบ้านค่อนข้างคุ้นเคยกับ “คนนอก”

ที่เข้ามาในชุมชน ในช่วงแรกที่มีการเข้ามาศึกษาชุดคันบริเวณเพิงผาบ้านไร่ เมื่อทราบว่ามีโดยชอบอนุญาตถูกต้องตามกฎหมาย ชาวบ้านไม่ได้ต่อต้าน และยังคุ้นเคยกับคณะวิจัยในชุดนั้น โดยเฉพาะ รศ.ดร.รัศมิ์ ชูทรงเดช จะเป็นที่รู้จักของชาวบ้าน เพราะทำงานในพื้นที่มาเป็นเวลานาน

การชุดคันแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ได้ดำเนินการโดยคณะวิจัยของ รศ.ดร.รัศมิ์ ชูทรงเดช หลายโครงการด้วยกัน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540–2551 และใน พ.ศ. 2553–2555 ได้เข้ามาดำเนินงานโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าโมก-ปางมะผ้า และขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 เป็นการเยี่ยมพื้นที่วิจัยเดิมอีกครั้ง เพื่อศึกษาเกี่ยวกับการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ว่าเป็นอย่างไรแล้วบ้างจากการเข้ามาครั้งนี้ เราพบว่าจากกระบวนการที่เคยทำงานกับชุมชนบ้านไร่มาทั้งหมด ทำให้ชาวบ้านรับเอาความเป็นแหล่งโบราณคดีของเพิงผาบ้านไร่มาเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน กล่าวคือ ถ้าพูดถึงบ้านไร่ ก็ต้องนึกถึงเพิงผาบ้านไร่ ไม่ใช่เฉพาะชื่อของแหล่งที่เป็นชื่อเดียวกับหมู่บ้าน แต่เพราะในช่วงการทำงานโดยการนำของ รศ.ดร.รัศมิ์ โครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และเพิงผาล้อด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ. 2551 ที่มีการเปิดเพิงผาบ้านไร่เป็นแหล่งท่องเที่ยว มี กองสุลใหญ่สหรัฐอเมริกาประจำจังหวัดเชียงใหม่ มาเป็นประธานเปิดแหล่ง เป็นสิ่งที่กระตุ้นความสนใจชาวบ้านเป็นอย่างมาก ชาวบ้านในบ้านไร่ตื่นตัวและเห็นว่าเป็นคนบ้านไร่ ต้องขึ้นไปดูให้ได้สักครั้งในชีวิต และชวนกันขึ้นไปชม และรู้สึกว่าจะต้องช่วยกันดูแลรักษา แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงชัดเจนก่อนจะมีความหมายทางโบราณคดีเข้ามา ชาวบ้านมองว่าเป็นสิ่งที่คนโบราณทำไว้แต่ไม่คิดว่าจะต้องรักษาดูแล ใช้เป็นที่พักตอนออกไปล่าสัตว์ บางคนจุดไฟเผาโลงไม้ด้วยซ้ำ แต่ในปัจจุบัน ชาวบ้านได้ตั้งกฎกติกาในการดูแลร่วมกัน เช่น ห้ามหยิบสิ่งของออกมา ห้ามทิ้งขยะบริเวณแหล่งโบราณคดี ห้ามจุดไฟหรือทำกิจกรรมที่บริเวณดังกล่าว เป็นต้น และเริ่มจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน และพยายามจะทำให้ระบบดังกล่าวเข้มแข็งขึ้น เพื่อที่จะสามารถเข้าไปควบคุมดูแลการท่องเที่ยวเชิงพาณิชยกรรมที่เข้ามาในพื้นที่และขึ้นชมแหล่ง ซึ่งแต่เดิมไม่ผ่านชุมชน ทำให้ไม่สามารถเข้าไปควบคุมดูแลได้ว่าการท่องเที่ยวดังกล่าวส่งผลกระทบต่อแหล่งอย่างไรบ้าง และไม่เกิดรายได้หมุนเวียนกลับมาเพื่อเป็นต้นทุนในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีด้วย

แม้ว่าชาวบ้านไร่จะให้น้ำหนักกับแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่ในความหมายเชิงโบราณคดีและประวัติศาสตร์ รับเอาเพิงผาบ้านไร่เป็นสัญลักษณ์ของชุมชน รวมทั้งรับเอาความเป็นแหล่งท่องเที่ยวของแหล่ง และใช้ประโยชน์ในเชิงท่องเที่ยวด้วย แต่ในการจัดการชาวบ้านคำนึงถึงความหมายเชิงทรัพยากรธรรมชาติของพื้นที่ป่าอันเป็นที่ตั้งของเพิงผาบ้านไร่ด้วย เพราะในเชิงกายภาพมีความเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออก กล่าวคือ ถ้าไฟไหม้ป่า ไฟก็ไหม้เพิงผาบ้านไร่ด้วย ถ้าขึ้นเพิงผาบ้านไร่ได้ง่าย ก็จะขึ้นไปตัดไม้ทำลายป่าและขนส่งออกมาได้ง่ายเหมือนกัน และจะนำมาซึ่งความขัดแย้งระหว่างรัฐ คือ หน่วยงานด้านป่าไม้ กับชุมชน ส่งผลกระทบต่อการทำงานของเจ้าหน้าที่ที่ยังคงสัมพันธ์อยู่กับป่า เช่น การเก็บหาของป่า การใช้ไม้ในการปลูกสร้างบ้านเรือนและทำเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน การขัดแย้งดังกล่าว ไม่ส่งผลดีต่อชาวบ้าน นอกจากนี้ ป่าผืนดังกล่าวยังเป็นสัญลักษณ์ของบ้านไร่อีกอย่างหนึ่งด้วยเช่นกัน คือ เป็นทิวทัศน์ที่สวยงามที่ชาวบ้านมองว่าต้องรักษาไว้ ยิ่งเมื่อมีเรื่องการท่องเที่ยวเข้ามาด้วยแล้ว ชาวบ้านยิ่งตื่นตัวที่จะรักษาป่า เพราะถือว่าเป็นทิวทัศน์ที่เป็น “จุดขาย” ทางการท่องเที่ยวอย่างหนึ่ง

6.3.3 เส้นทางเดินทัพญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 อำเภอขุนยวม

ผืนป่าในเขตตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม อยู่ในการดูแลของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าดอยเวียงหล้า และองค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา อำเภอขุนยวม แต่ในผืนป่าบริเวณนี้ได้พัฒนาเป็นเส้นทางศึกษาธรรมชาติ

และประวัติศาสตร์การเดินทางของกองทัพญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น เป็นผืนป่าชุมชนที่ชาวบ้านชุมชนบ้านต่อแพเป็นกลุ่มที่ดูแลและใช้ประโยชน์ ระยะทางราว 12 กิโลเมตร เดินทางจากบ้านต่อแพ-ห้วยปลาหลด และน้ำตกตามมรดก โดยจะผ่านจุดเรียนรู้ เช่น ซากรถญี่ปุ่น ซากสะพาน หมุดโทรเลข ซึ่งเป็นของที่ทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ใช้ในการทำศึกสงคราม และยังสามารถรู้จักกับต้นไม้อนุรักษ์และพืชสมุนไพรหายากอีกหลายชนิด รวมถึงอาหารป่า เช่น ใบส้มป่อย หน่อไม้ เขียด กุ้ง เป็นต้น ปัจจุบัน ได้มีการเปิดเส้นทางเส้นทางนี้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวโดยชาวบ้านบ้านต่อแพ เป็นผู้บริหารจัดการในลักษณะของการท่องเที่ยวชุมชน ซึ่งพัฒนาภายใต้บันทึกความร่วมมือการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของ 4 ฝ่าย คือ บ้านต่อแพ องค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงา วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน หน่วยการศึกษาอำเภอ ขุนยวม และโครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าปางมะผ้า และขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 ซึ่งทางโครงการวิจัยฯ เข้าไปมีส่วนร่วมในการสนับสนุนความรู้ด้านวิชาการที่เกี่ยวกับเส้นทางดังกล่าวในแง่โบราณคดีและประวัติศาสตร์ วิทยาลัยชุมชนฯ สนับสนุนความรู้ด้านการจัดการการท่องเที่ยวและงบประมาณบางส่วนในการวางระบบการท่องเที่ยวชุมชน รวมถึงการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวให้กับชุมชนด้วย ส่วนองค์การบริหารส่วนตำบลแม่เงานั้น ได้สนับสนุนงบประมาณในการพัฒนาเชิงโครงสร้าง ได้แก่ ถนนเข้าสู่เส้นทางเดินเท้าฯ เป็นต้น

แม้บ้านต่อแพจะจัดการเส้นทางเดินเท้าฯ แบบแหล่งท่องเที่ยว แต่เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่อิงอยู่กับแนวคิดอนุรักษ์ คือ มีการให้ความรู้เกี่ยวกับเส้นทางเดินเท้าฯ ถึงความสำคัญเชิงประวัติศาสตร์ และความสำคัญในการทำความเข้าใจของชุมชนที่สัมพันธ์กับเส้นทางเดินเท้าฯ รวมถึงพื้นที่ป่าโดยรอบด้วย โดยมีการจำกัดการเข้าใช้เส้นทางโดยรถจักรยานยนต์ เช่น ให้เข้าเฉพาะกรรมการหมู่บ้านที่จะเข้าไปเตรียมความเรียบร้อยให้นักท่องเที่ยว แต่ไม่เปิดให้คณะรถจักรยานยนต์เข้ามาใช้เส้นทาง เป็นต้น

6.4 อภิปรายผล

จากผลการวิจัยของ ชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 แห่ง แสดงให้เห็นว่าชุมชน มีบทบาทสำคัญในการจัดการแหล่งโบราณคดีสำคัญในพื้นที่ของตนเอง โดยมีการกำหนดกฎกติกา ในการใช้ประโยชน์แหล่งโบราณคดีและพื้นที่ป่าที่เกี่ยวข้องให้มีความสอดคล้องกัน และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน สำหรับบ้านไร่และบ้านต่อแพนั้น มีการจัดการแหล่งโบราณคดีในรูปการท่องเที่ยวเข้ามาร่วมด้วย แต่การจัดการดังกล่าวยังคำนึงถึงการอนุรักษ์ มีการวางกฎกติกาในการท่องเที่ยวให้ตอบสนองต่อการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีและพื้นที่ป่าไม้ เพื่อรับมือกับความเสี่ยงที่แหล่งโบราณคดีและป่าไม้จะถูกทำลายจากการที่มีคนเข้าไปได้ง่ายขึ้นและมากขึ้น สำหรับในส่วน of บ้านใหม่คอนตัน ชาวบ้านตระหนักถึงความเสี่ยงที่มากับการท่องเที่ยว คือ อาจจะส่งผลให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้น้ำเพื่อการเกษตรได้ และกระทบต่อความเชื่อด้านจิตวิญญาณในเรื่องผีโป่ง ชาวบ้านจึงไม่จัดการแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปงในฐานะแหล่งท่องเที่ยว แต่จัดการในฐานะเป็นโป่งน้ำร้อนศักดิ์สิทธิ์ มีการตั้งศาล ไหว้ศาล และไม่รับนโยบายพัฒนาโป่งน้ำร้อนเพื่อการท่องเที่ยวเต็มรูปแบบ จะเห็นได้ว่าชาวบ้านทั้ง 3 พื้นที่ มีการวิเคราะห์และเลือกแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดี โดยคำนึงถึงบริบทของตน และความเสี่ยงที่มากับการพัฒนาจากภายนอกแล้ว และในการตัดสินใจเลือก ชาวบ้านเลือกแนวทางการจัดการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งในเรื่องความเชื่อ เศรษฐกิจ และโครงสร้างสังคม ซึ่งแนวทางดังกล่าวมีความสอดคล้องกับแนวคิดอนุรักษ์อยู่บ้าง ไม่มากนักน้อย เมื่อมีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะจากโครงการวิจัยฯ หรือภาคอื่นๆ ชาวบ้านจะนำไปปรับใช้เพื่อให้ตอบสนองต่อจุดยืนดังกล่าว เช่น บ้านใหม่คอนตัน เมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมฝึกอบรมการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น ทำให้มี

แนวคิดที่อยากจะทำเก็บโบราณวัตถุจากแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง เอาไว้ในชุมชน จากเดิมที่ต้องการกลบฝังไปในบริเวณเดิมหรือให้โรงเรียนเก็บ เป็นต้น เพราะเกรงว่าจะ“ขี้ด” แต่ชาวบ้านมองว่าถ้าฝังไป คนรุ่นหลังจะไม่ได้เห็นหลักฐานสำคัญเหล่านั้น ซึ่งทางโครงการวิจัยฯ มองว่าชุมชนกรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชน มีแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์อยู่แล้ว หากเพียงแค่เสริมเรื่องวิธีการ เทคนิค ในการอนุรักษ์หรือจัดการมรดกทางวัฒนธรรมให้กับชาวบ้านก็ทำให้ชาวบ้านดำเนินการด้านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมได้ และมีแนวโน้มที่จะมีความยั่งยืน

ในส่วนของหน่วยงานภาครัฐที่เป็นตัวแทนรัฐในการใช้กรรมสิทธิ์เหนือแหล่งโบราณคดีแต่ละแหล่งจากการสังเกต พบว่าภาครัฐยอมให้ชุมชนดูแลจัดการแหล่งโบราณคดี เช่น ในกรณีพื้นที่ป่าถูกจัดการให้อยู่ในรูปแบบป่าชุมชน เข้าไปดูแลตรวจตราเป็นครั้งคราว และประสานกับชุมชนเพื่อให้มีการตั้งกฎเกณฑ์ในการใช้พื้นที่ป่าอันเป็นที่ตั้งแหล่งโบราณคดีโดยไม่ขัดต่อกฎหมาย และที่สำคัญคือในการดำเนินนโยบายใดๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรในชุมชน รวมทั้งทรัพยากรทางโบราณคดีหรือแหล่งโบราณคดีด้วยนั้น ปัจจุบันทางภาครัฐจะมีการทำเวทีประชาคมเพื่อให้ชุมชนรับฟังข้อมูลและตัดสินใจว่าจะอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้ดำเนินนโยบายหรือโครงการนั้นๆ ในชุมชน

สำหรับหน่วยงานที่ทำงานด้านโบราณคดีซึ่งสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีในการใช้กรรมสิทธิ์ที่รับรองด้วยกฎหมายด้านการคุ้มครองโบราณสถานและแหล่งโบราณคดี ได้แก่ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในพื้นที่อำเภอปาย –ปางมะผ้า–ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 ก็เป็นโครงการที่ยึดแนวทางการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน โครงการวิจัยฯ และภาคอื่นๆ ทั้งในและนอกพื้นที่ โดยเน้นให้ชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจเลือกหรือออกแบบแนวทางการจัดการแหล่งโบราณคดีโดยชุมชนเอง โดยโครงการวิจัยฯ มีบทบาทแต่เพียงการให้ความรู้เชิงวิชาการที่เกี่ยวข้องและจัดกระบวนการเพื่อให้เกิดการตัดสินใจของคนทั้งชุมชนได้มาร่วมกันคิดและทำ เช่น เวทีประชาคม เป็นต้น

ความซับซ้อนของลักษณะของระบบกรรมสิทธิ์ของแหล่งโบราณคดีทำให้มีกลไกที่ใช้ระบบกรรมสิทธิ์ในแหล่งโบราณคดีหลายกลไก ซึ่งบางครั้งก็มีความขัดแย้งกัน บางครั้งหนุนเสริมกัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับจุดยืนทางการเมืองของกลไกแต่ละตัว เช่น หากต้องการอนุรักษ์เหมือนกัน หากมีกระบวนการพูดคุยรับฟังกันแล้ว จะสามารถผสานความร่วมมือกันเพื่อจัดการกับแหล่งโบราณคดีได้อย่างสันติ แม้แต่กรมศิลปากรเองพบว่าปัจจุบันมีแนวโน้มที่จะสนับสนุนให้ชุมชนจัดการแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ของตนเอง และโดยตัวกฎหมายเอื้อต่อการจัดการอยู่แล้ว เช่น การที่กฎหมายอนุญาตให้ขุดโบราณวัตถุไปจัดแสดงในชุมชนได้ในระยะยาว ทำให้ชุมชนสามารถนำโบราณวัตถุซึ่งตามกฎหมายแล้วถือว่าเป็นสมบัติของชาติ มาจัดแสดงในชุมชนตนเองเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับลูกหลานหรือเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว หรือกรมป่าไม้ยอมรับในเรื่องของป่าชุมชนมากขึ้น บางพื้นที่ให้ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากแหล่งโบราณคดีที่อยู่ในพื้นที่ป่าเพื่อการท่องเที่ยวได้ด้วยซ้ำ ชุมชนสามารถออกแบบและจัดการพื้นที่ป่าของชุมชน รวมถึงทรัพยากรด้านโบราณคดี อย่างแหล่งโบราณคดีที่ตั้งในป่าได้ โดยอยู่บนพื้นฐานกฎหมาย ดังนั้นแนวโน้มการทำงานของภาครัฐไม่ได้เป็นปฏิปักษ์กับชุมชนในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างน้อยใน 3 พื้นที่กรณีศึกษาของโครงการวิจัย แต่ปัจจุบันนี้ ความท้าทายของชุมชนในประเด็นดังกล่าวอยู่ที่ความเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนเองมากกว่า เพราะความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงต่อความหมายและคุณค่าของแหล่งโบราณคดี ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่เป็นตัวกำหนดการจัดการแหล่ง

6.5 สรุป

องค์ความรู้และหลักฐานทางโบราณคดีที่ได้ค้นพบจากการวิจัยเป็นมรดกวัฒนธรรมที่มีคุณค่าทางด้านวิชาการ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ ขณะเดียวกันก็มีความหมายและความสำคัญที่แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ในยุคโลกาภิวัตน์ นักวิชาการไม่ใช่เจ้าของความรู้ หากแต่เป็นกลไกจากภายนอกชุมชนที่ทำหน้าที่รวบรวมความรู้ ที่กระจัดกระจายในท้องถิ่นมาประมวลเข้ากับข้อมูลทางวิชาการที่ใช้วิธีวิทยาของแต่ละศาสตร์ ผลิตชุดความรู้ที่ ประสานกับชุดความรู้ชุมชน การส่งผ่านและจัดการความรู้ รวมทั้งจัดการมรดกวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่ ชุมชนแต่ละแห่งต้องตัดสินใจเลือกใช้ตามความต้องการของชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและรับกับการ เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ผลงานวิจัยทำให้ท้องถิ่นมีข้อมูลพื้นฐานสำหรับการตัดสินใจในการดำเนินการใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปกป้องผลประโยชน์ หรือสิทธิของชุมชนในการจัดการมรดกวัฒนธรรม

บทที่ 7

บทสรุปและข้อเสนอเชิงนโยบายในการจัดการมรดกวัฒนธรรม

รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ)

ร่มเย็น โกสยกันานท์ เสาวลักษณ์ เขียนนอก

รัศมี ชูทรงเดช และนุชนางค์ ชุมดี

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 เป็นโครงการบูรณาการที่มีการทำงานอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ พ.ศ. 2549-2556 เพื่อสืบค้นองค์ความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ถือว่าเป็น “รากแก้ว” ทางปัญญาของท้องถิ่นในจังหวัดแม่ฮ่องสอนและประเทศไทย การทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ (Area-based research) นั้นจำเป็นต้องเกาะติดพื้นที่เป็นระยะเวลานานเพื่อทำความเข้าใจภูมิหลังความเป็นมาของพื้นที่ และชุมชนที่อาศัยอยู่ในปัจจุบัน ตลอดระยะเวลาการทำงานคณะวิจัยได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ของการทำงานตลอด 3 ระยะที่ดำเนินงาน โดยเฉพาะการทำงานในเชิงพัฒนาเพื่อให้งานวิจัยเป็นงานที่มีประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น โครงการจึงต้องทำงานวิจัยทางวิชาการและพัฒนาไปพร้อมกัน ซึ่งเป็นงานที่ไม่ง่าย เพราะการทำงานในเชิงพัฒนาจำเป็นต้องมีการปรับกระบวนการทัศน์และโลกทัศน์ในการทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่น คณะวิจัย “ถอดหมวกของนักวิชาการ” และเข้าไปทำงานในฐานะของ “นักเรียน” อย่างไรก็ดี ในแง่การทำงานทางด้านวิชาการยังคงความหนักแน่นในการแสวงหาความรู้ (Solid) และรักษามาตรฐานทางแนวคิดและวิธีวิทยาของแต่ละศาสตร์อย่างเข้มข้นเช่นกัน

สรุปผลการดำเนินงานวิจัย โครงการวิจัยสามารถทำงานบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ที่เป็นรูปธรรม ดังนี้

7.1 สรุปภาพรวมการวิจัย

รัศมี ชูทรงเดช

ผลการวิจัยสามารถสรุปตอบตามวัตถุประสงค์ของโครงการตามลำดับ ดังนี้

1. ศึกษาพลวัตของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในอดีต-ปัจจุบัน อันนำไปสู่ความเข้าใจพหุวัฒนธรรมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน
2. ศึกษาแบบแผนของกระบวนการจัดการความรู้มรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน โดยการกำหนดโดยท้องถิ่น เพื่อสร้างเสริมสร้างอำนาจและความเข้มแข็งให้กับชุมชน
3. เพื่อศึกษาและเสนอแนะนโยบายและแนวทางการอนุรักษ์ จัดการและพัฒนาแหล่งโบราณคดีและแหล่งประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน
4. เพื่อผลิตและเผยแพร่ความรู้จากงานวิจัยในรูปแบบสื่อประเภทต่างๆ สำหรับท้องถิ่นและสาธารณะ

7.1.1 การพัฒนาองค์ความรู้และพหุวัฒนธรรม

7.1.1.1 วิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ที่ได้รวบรวมจากโครงการวิจัยระยะที่หนึ่ง-สาม

สำหรับการดำเนินงานในโครงการวิจัยระยะที่สาม ทีมวิจัยด้านโบราณคดีได้เน้นการวิเคราะห์โบราณวัตถุที่ได้จากการสำรวจและขุดค้นจากแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง ตำบลเมืองแปง อำเภอปาย ส่วนทีมวิจัยด้านประวัติศาสตร์ได้สังเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์บอกเล่าเพื่อสืบสร้างประวัติศาสตร์ชุมชนของสามพื้นที่วิจัย ทีมวิจัยประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้สังเคราะห์ภาพรวมพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมโดยใช้แนวคิดประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นฐานของการจัดลำดับเหตุการณ์ก่อน-หลัง เพื่อพยายามอธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลาโดยอาศัยหลักฐานเชิงประจักษ์เป็นหลัก การทำงานนั้นอยู่บนพื้นฐานที่คณะวิจัยเชื่อในความหลากหลายของความรู้ ดังนั้นจึงมีการตรวจสอบกับชุดความรู้ของชุมชนว่ามีอะไรและมีเนื้อหาลักษณะอย่างไร โดยเฉพาะชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์ ที่ชุมชนมีประวัติศาสตร์ที่เป็นเรื่องเล่าและตำนานที่สืบทอดกันมาภายในชุมชน เพื่อจะทำให้เห็นภาพรวมขององค์ความรู้ที่สกัดจากการดำเนินงานทั้งสามระยะ และทำให้ประจักษ์ว่าผลงานวิจัยมีคุณค่าต่อการใช้ประโยชน์ของชุมชนในปัจจุบันด้วย

7.1.1.2 สร้างองค์ความรู้ใหม่และพัฒนาวิถีวิทยา

สำหรับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้พัฒนาระหว่างการทำงานวิจัยต่อเนื่อง โดยมีพื้นฐานแนวคิดทฤษฎีของแต่ละศาสตร์เป็นแนวทางในการวางแผนและวิธีวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และการวิจัยเชิงกระบวนการแบบมีส่วนร่วม นำผลการสังเคราะห์ความรู้ไปใช้ในการตรวจสอบแบบแผนการจัดการความรู้ของชุมชน แต่ละศาสตร์ต่างสร้างองค์ความรู้ตามถนัดในสาขาของตน และมีการกระบวนการบูรณาการความรู้อย่างสม่ำเสมอในการทำงาน ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญในด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ทำให้เกิดความรู้ใหม่ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์สำหรับอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

ในแง่ของการสร้างองค์ความรู้ คณะวิจัยเชื่อว่าการทำงานวิจัยเชิงพัฒนานั้น จำเป็นต้องมีทั้งข้อมูลเชิงประจักษ์ (Empirical data) และแนวคิดทฤษฎีของแต่ละศาสตร์เป็นพื้นฐานในการมองและทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น กระทั่งรู้ตอบทบทวนของตนเองในการสังเคราะห์และตีความ “ความรู้” ที่อาจจะเป็น “อคติ” ของ “คนนอก” ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นได้เสมอ ในแง่ของวิถีวิทยา ทีมวิจัยได้นำเอาสื่อสารคดีและงานศิลปะมาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวิทยาในการสร้างกระบวนการถ่ายทอดและการมีส่วนร่วมของเยาวชน ในการพัฒนาความคิดเชิงสร้างสรรค์ที่อยู่บนฐานของประสบการณ์ความรู้ที่เติบโตมาในชุมชนและความรู้จากโครงการวิจัย การใช้สื่อไม่ได้ทำตามกระแสความนิยม หากแต่พัฒนามาเรื่อยๆ ตั้งแต่โครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดและเพิงผาบ้านไร่ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ที่รับทุนเอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกา (The US Ambassador Grant for 2006) ในปี พ.ศ. 2550 และคณะวิจัยได้พัฒนาระบบการ รวมทั้งออกแบบกิจกรรมการทำสื่อมานุษยวิทยาทัศนศึกษา และสื่อสำหรับการถ่ายทอดเนื้อหาของโครงการมาโดยตลอด โดยเน้นส่งเสริมตัวตนและสร้างความเข้มแข็ง (Empower) ให้กับเยาวชนชาติพันธุ์ในท้องถิ่น

การทำงานในครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีประสิทธิภาพนั้น ไม่สามารถจะดำเนินการงานโดยลักษณะของ “การทำงานเดี่ยว” (One person shows) หากแต่จำเป็นต้อง

ประสานความร่วมมือระหว่างศาสตร์และภาคที่เกี่ยวข้องทั้งงานด้านวิชาการที่เข้มแข็งและงานวิจัยเชิงกระบวนการแบบมีส่วนร่วม ที่เป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมระหว่างนักวิชาการกับชุมชนท้องถิ่น

7.1.1.3 บูรณาการงานวิจัยข้ามสาขา

ผลการวิจัยที่ได้จากการบูรณาการผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากศาสตร์โบราณคดี และประวัติศาสตร์ในภาพรวม ทำให้ทราบภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมของคนโบราณ ลักษณะของคน ความเชื่อ วิถีชีวิต ภูมิปัญญา และกระบวนการวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมอันเกิดจากภายในพื้นที่ตั้งแต่ สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงปัจจุบัน ทำให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่ปฏิสัมพันธ์กับคนหลายชาติพันธุ์ และวัฒนธรรม ต่อมาเกิดการเคลื่อนย้ายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เข้ามายังถิ่นฐานอยู่ร่วมกันในพื้นที่อำเภอปางมะผ้า-ขุนยวม ด้วยเหตุผลทางการเมือง เศรษฐกิจ และการขยายพื้นที่ทำกิน ทำให้พื้นที่วิจัยมีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ภาษา ความเชื่อ/ศาสนา และวัฒนธรรมอย่างชัดเจน จนกลายเป็นเอกลักษณ์ท้องถิ่นของจังหวัด แม่ฮ่องสอน

การบูรณาการงานวิจัยเป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของการยอมรับกันและกันในผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยต่างสาขา ทำให้เกิดการยอมรับความแตกต่างในวิธีคิด วิธีวิทยา และการตีความ ในการทำงาน จะมีการประชุมเพื่อกำหนดเป้าหมายร่วมกันตามวัตถุประสงค์ของโครงการ และร่วมกันกำหนดแผนการทำงานร่วมกัน เช่น การประเมินและเลือกกรณีศึกษาหมู่บ้านตัวอย่างจากแต่ละอำเภอ เพื่อให้การทำงานมีเป้าหมายในจุดเดียวกัน มีการอภิปรายถึงข้อดี-ข้อเสีย มีการรับฟังความเห็นของกันและกัน การทำงานจึงมีความยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ที่เหมาะสม และสัมพันธ์กับความพร้อมของชุมชน ทีมวิจัยด้านโบราณคดีกับประวัติศาสตร์ ทำหน้าที่สืบค้นและสังเคราะห์องค์ความรู้ก่อน ทีมวิจัยเชิงกระบวนการแบบมีส่วนร่วมเข้าไป ศึกษาและวิเคราะห์โครงสร้างอำนาจทางการเมืองภายในชุมชน โดยการทำงานกับชาวบ้านเพื่อตรวจสอบความรู้เดิมของชาวบ้านก่อน และทำความเข้าใจกลไกและกระบวนการจัดการความรู้ของชุมชน ทีมกระบวนการวิจัยมีส่วนร่วมได้ทำการเชื่อมโยงชุดความรู้ที่เป็นผลการวิจัยของโครงการกับชุดความรู้ของชาวบ้าน โดยยึดถือประโยชน์ของชุมชนเป็นที่ตั้ง

7.1.1.4 ผลการสืบค้นทางด้านโบราณคดี-ประวัติศาสตร์

รัศมี ขุทรงเดช และนุชนางค์ ชุมดี

ผลการวิจัยในระดับท้องถิ่นสามารถสรุปได้ว่าใน **ยุคก่อนประวัติศาสตร์ สมัยวัฒนธรรม หินกะทะ** บริเวณพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า เป็นบริเวณที่มีความสำคัญต่อความเข้าใจภูมิหลังของคน-วัฒนธรรมในประวัติศาสตร์แม่ฮ่องสอน และภาคเหนือ เพราะหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นว่าพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้าไม่เคยถูกทิ้งร้างว่างเปล่า มีประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่ต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน การสำรวจโดยโครงการฯ ไม่พบโครงกระดูกคน แต่อ้างอิงจากการค้นพบที่สำคัญคือหลักฐานทางโบราณคดีจากการขุดค้น

โดยโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน¹ ซึ่งยืนยันการอยู่ในพื้นที่นี้ตั้งแต่ 32,380-7,500 ปีมาแล้ว และโครงกระดูกคนปัจจุบันที่เก่าถึง 13,000-12,000 ปีมาแล้ว ลักษณะของคนมีความคล้ายคลึงกับคนปัจจุบัน แต่ไม่สามารถระบุเชื้อชาติได้ ประชากรยังมีจำนวนน้อยอยู่ ส่วนลักษณะวัฒนธรรมไม่มีความหลากหลาย เครื่องมือหินกะเทาะและวิถีที่อยู่กับธรรมชาติ ระบบเศรษฐกิจเป็นแบบดั้งเดิม ไม่มีการผลิตส่วนเกิน (Surplus) ไม่มีหลักฐานของการติดต่อแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน ส่วนอำเภอปายและขุนยวม ยังไม่มีหลักฐานที่ยืนยันเกี่ยวกับคน และความเก่าแก่ แต่มีร่องรอยกิจกรรมที่อยู่อาศัยชั่วคราวของคนก่อนประวัติศาสตร์ในสมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ มีอายุอยู่ประมาณ 10,000-5,000 ปีมาแล้ว กระจายอยู่บนเทือกเขา และที่ราบเชิงเขา เป็นที่น่าสังเกตว่าลักษณะของวัฒนธรรมมีความคล้ายคลึงกันทั้งสามพื้นที่

สำหรับ**สมัยวัฒนธรรมหินใหม่**ระหว่าง 5,360-2,995 ปีมาแล้ว มีหลักฐานทางโบราณคดีค่อนข้างน้อยมาก ได้แก่ ขวานหินขัด หินลับคมส่วนปลาย หินเจาะรูตรงกลางรูปวงกลม เศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน เป็นต้น ข้อมูลที่สำรวจจากแหล่งโบราณคดีคอกขุนนะ ข้อมูลการขุดค้นเดิมที่ถ้ำผาชัน อำเภอปาย และ เฝิงผาด้าลอค อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน**ไม่สามารถจะสืบสร้างสังคมและวัฒนธรรมไปได้ช่วงว่างของเวลาที่ขาดหายไป**

ต่อมาความหลากหลายทางวัฒนธรรมเริ่มปรากฏอย่างชัดเจนคือช่วงประมาณ 2,600-1,100 ปีมาแล้ว เมื่อเกิดวัฒนธรรมโลหะ มีการเพิ่มประชากร เริ่มมีความแตกต่างทางสถานภาพทางสังคมเกิดขึ้น และมีการติดต่อกับชุมชนภายนอก เทคโนโลยีมีความก้าวหน้า วัสดุประเภทเหล็ก สำริด และเงินผสมทอง หลังจากช่วงเวลานี้เป็นต้นมา ก็พบว่ามีความหลากหลายทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นในพื้นที่สูงของอำเภอปางมะผ้า มีการเพิ่มประชากรชุมชนหนาแน่นขึ้น ส่วนใหญ่วัฒนธรรมนี้พบเฉพาะในอำเภอปางมะผ้า และพื้นที่ติดต่อระหว่างอำเภอปาย-ปางมะผ้า ส่วนอำเภอขุนยวมไม่พบหลักฐานของวัฒนธรรมโลหะเลย

ใน**ยุคประวัติศาสตร์ ก่อนสมัยล้านนา** ช่วงระหว่าง 1,000-700 ปีมาแล้ว หรือพุทธศตวรรษที่ 14-19 มีการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอาจจะเกิดจากปัจจัยภายนอก ที่สัมพันธ์กับบริบททางการเมืองและเศรษฐกิจของหน่วยทางการเมืองรอบๆ คือการเกิดวัฒนธรรมเนินดินรูปวงกลม วัฒนธรรมร่วมสมัยล้านนา แหล่งโบราณคดีเนินดินรูปวงกลม (Ring ditch) ส่วนใหญ่พบในพื้นที่ราบบนยอดคอก และสันเขาในอำเภอปางมะผ้า และอำเภอขุนยวม การศึกษาเปรียบเทียบจากแหล่งโบราณคดีคอกย้อย พบหลักฐานประเภทเศษเครื่องถ้วยสมัยประวัติศาสตร์จากเตาล้านนาและเครื่องถ้วยจีน นอกจากนี้ยังพบ มีเครื่องมือเหล็กที่มักเป็นรูปแบบของอาวุธมากกว่าเครื่องมือเครื่องใช้ใน ชีวิตประจำวัน เช่น ใบหอกยาว ฝังอยู่ภายในตรงกลางของหลุม สันนิษฐานว่าเป็นแหล่งโบราณคดีประเภทที่ฝังศพของกลุ่มคนที่อยู่บนพื้นที่สูง ที่พบตามแนวเทือกเขาตะวันตกจากภาคเหนือไปยังภาคตะวันตกของประเทศไทยตั้งแต่จังหวัดแม่ฮ่องสอนจนถึงจังหวัดตาก แต่ อำเภอปายยังไม่พบแหล่งโบราณคดีในสมัยนี้ รูปแบบการปลงศพแบบเนินดินวงกลม เป็นลักษณะเด่นทางวัฒนธรรม ลักษณะการปลงศพดังกล่าวมีความต่อเนื่องจนถึงพุทธศตวรรษที่ 19 พบตามแนวเทือกเขาตะวันตกที่ต่อเนื่องผ่านเชียงใหม่ และตาก และหลักฐานของเครื่องถ้วยยัง แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างคนบนพื้นที่สูงกับชุมชนบนพื้นที่ราบมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18-22 โดยกลุ่มชนบนพื้นที่สูงเหล่านี้ ซึ่งปัจจุบันยังไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนว่าเป็นกลุ่มใดที่จะเป็นกลุ่มคนกลางในการทำหน้าที่จัดหาของป่าสำหรับอาณาจักรใกล้เคียง โดยแลกเปลี่ยนกับสินค้าฟุ่มเฟือย เช่น เครื่องเคลือบ

¹ รัศมิ ชูทรงเดช, โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน , นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

สมัยล้านนา (พุทธศตวรรษที่ 20-21) ในช่วงประมาณ 550-450 ปีมาแล้ว มีรัฐต่างๆ ที่เกิดขึ้นในดินแดนประเทศไทยที่สอดคล้องกับการขยายตัวทางการค้าภายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในภาคเหนือมีรัฐใหญ่ที่สำคัญคือ อาณาจักรล้านนา ที่มีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและศาสนา สำหรับอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ไม่ใช่พื้นที่แกนกลางของวัฒนธรรมล้านนา แต่เป็นพื้นที่ชายแดนซึ่งมีเอกสารที่อ้างหรือกล่าวถึงน้อยมาก หรือแทบไม่มีเลย ข้อมูลทางโบราณคดีจากการสำรวจในพื้นที่วิจัย จึงเป็นข้อมูลที่สำคัญต่อความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนโบราณในบริบทของประวัติศาสตร์ล้านนา การสำรวจ ระหว่างปี พ.ศ. 2550-2555 พบหลักฐาน ทางโบราณคดี ที่ถือว่าเป็นข้อค้นพบใหม่ที่สำคัญในอำเภอปายและขุนยวม ส่วนในอำเภอปางมะผ้ามีข้อมูลเดิมที่เคยสำรวจโดยโครงการ โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน พบว่าหลักฐานส่วนใหญ่เป็นโบราณสถาน พระพุทธรูป เศษภาชนะดินเผา เงินท่อน เครื่องมือโลหะ เป็นต้น โบราณสถานส่วนใหญ่กระจายอยู่ตามพื้นที่แอ่งที่ราบหุบเขาเช่นกัน ทั้งที่เป็นแอ่งที่ราบหุบเขาขนาดใหญ่อย่างแอ่งที่ราบอำเภอปาย ในลุ่มน้ำปาย แอ่งที่ราบบ้านค้อแพ-บ้านหลวงในลุ่มน้ำขวม ซึ่งแอ่งที่ราบเหล่านี้เป็นบริเวณที่พบร่องรอยของชุมชนโบราณที่มีคูน้ำคันดิน อันได้แก่ เมืองโบราณเวียงเหนือในอำเภอปาย และเวียงโบราณบ้านหลวง ในอำเภอขุนยวม นอกจากนี้ บริเวณโดยทั่วไปของแอ่งที่ราบเหล่านี้ ยังพบโบราณสถานร้างที่เป็นศาสนสถาน หรือวัดอีกหลายแห่งกระจายอยู่ทั่วทั้งแอ่ง

นอกจาก แอ่งที่ราบขนาดใหญ่ ที่พบเมืองโบราณที่มีคูน้ำคันดินแล้ว ตาม แอ่งที่ราบหุบเขาขนาดเล็ก พบโบราณสถานกระจายอยู่ แบบเดียวกับที่เคยพบในกลุ่มโบราณสถานขนาดเล็กในบ้านเมืองแพม บ้านแม่ละนา อำเภอปางมะผ้า การพบร่องรอยของซาก ในแอ่งที่ราบหุบเขา ขนาดเล็ก ช่อมแสดงถึง ว่าที่อยู่อาศัยของประชากร ที่กระจายอยู่ตามแอ่งที่ราบหุบเขา รวมถึงพื้นที่สูงโดยรอบแอ่งด้วย

ภายในแอ่งที่ราบอำเภอปาย นอกจากมีชุมชน โบราณที่มีคูน้ำคันดินแล้ว อาจมีชุมชนหมู่บ้านขนาดต่างๆ กระจายอยู่ทั่วไป เช่น บริเวณบ้านน้ำฮู บริเวณบ้านแม่มาเดิง บ้านแม่ปิง เมืองเป่ง โดยชุมชนหมู่บ้านทั้งหมด ที่กระจายอยู่ทั่วแอ่งที่ราบอำเภอปาย อาจรวมกันเป็นเมืองๆ หนึ่ง โดยศูนย์กลางของชุมชนในแอ่งที่ราบแห่งนี้ อาจเป็นเมืองโบราณเวียงเหนือ หรือในกรณีของแอ่งที่ราบหุบเขาบ้านค้อแพ-บ้านหลวง ในอำเภอขุนยวม ก็เช่นเดียวกัน ตัวเมืองโบราณบ้านหลวงน่าจะเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการปกครองดูแล และมีบ้านเรือนกระจายอยู่ทั่วไปภายในแอ่งจะเห็นได้ว่ารูปแบบการตั้งชุมชน จะตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำขวมและลำน้ำสาขา เช่น ลำน้ำแม่ปอน เป็นต้น ในอำเภอขุนยวม ชุมชนโบราณในเขตบ้านค้อแพ-บ้านหลวง และบ้านเมืองปอน น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของเมือง ขวมเหนือ ซึ่งอาจจะเป็นชุมชนโบราณที่คู่กับเมืองขวมใต้ (หรือเมืองแม่สะเรียงเก่า) เป็นหัวเมืองหน้าด่านทางตะวันตกของล้านนา ที่อาจจะก่อตั้งมาตั้งแต่สมัยพระ ยามังราย เนื่องจากอยู่ในเส้นทาง การติดต่อระหว่างล้านนากับหงสาวดี²

สำหรับการตั้งรกรากของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์บอกเล่า จากประวัติของเมืองปาย³ ทำให้สันนิษฐานว่ากลุ่มคนที่ตั้งรกรากดั้งเดิมคือลัวะ ชาวไทใหญ่ที่มาพร้อมกับพะกาซอที่มาสร้างเมืองเพื่อป้องกันข้าศึกที่เวียงเหนือหรือบ้านดอนที่เป็นชื่อในเอกสารโบราณ ต่อมามีคนเมืองจากเชียงใหม่ที่ยกทัพมาตีและยึดบ้านดอนได้ จึงเข้ามาอยู่ในพื้นที่ ส่วนในอำเภอขุนยวมและปางมะผ้า

² สุรศักดิ์ ศรีสาอาจ, "แม่ฮ่องสอน: สมัยล้านนา", ใน ล้านนา: ล้านช้าง, กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2550, 69-91.

³ คุรุสละเอียตใน สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดแม่ฮ่องสอน, ประวัติศาสตร์จังหวัดแม่ฮ่องสอน, เชียงใหม่ : เจริญวัฒนาการพิมพ์, 2549, 23-70.

ไม่มีหลักฐานยืนยันถึงการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ แต่ก็เชื่อว่ามีคนอยู่ในพื้นที่ต่อเนื่องตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว

สมัยวัฒนธรรมล้านนาภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. 2121-2317) ระหว่างพ.ศ. 2121-2317 อาณาจักรล้านนาอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า 2 ช่วง คือ ในช่วงพ.ศ. 2101-2207 เทียบได้กับอยุธยาตอนปลาย และพ.ศ. 2207-2317 เทียบได้กับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่าชุมชนโบราณในแอ่งที่ราบหุบเขาเหล่านั้น มีการอพยพเคลื่อนย้ายเมื่อไหร่ จากข้อมูลโบราณสถานต่างๆ ทำให้เชื่อว่าน่าจะมีการทิ้งร้างเกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับเอกสารประวัติศาสตร์ล้านนาจะพบว่าชุมชนบ้านเมืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 หรือช่วงที่พม่าปกครองนั้นมีการกวาดต้อนแรงงาน การสงครามและกบฏเกิดขึ้นบ่อยครั้งทำให้ชุมชนและศาสนสถานหลายแห่งถูกทิ้งร้างไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในโค ลงม้งทราบบเชียงใหม่⁵ ยังระบุไว้ว่าเมืองขวมได้ หรือเมืองแม่ฮ่องสอน เป็นจุดผ่านทางสำคัญในการกวาดต้อนกำลังแรงงานไปยังเมืองหงสาวดีของพม่า และชุมชนล้านนาร่วมสมัยหลายแห่งในภาคเหนือเริ่มมีการทิ้งร้างเกิดขึ้นเช่นกัน เช่นที่เวียงท่ากาน เป็นต้น หลักฐานทางโบราณคดีในช่วงเวลาดังกล่าวแทบจะไม่มีการศึกษามาก่อนเลย ไม่มีการกล่าวถึงเมืองแม่ฮ่องสอนในเอกสารเลย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเก็บข้อมูลอย่างละเอียดทั้งหมดก่อนแล้วจึงนำไปจำแนกรูปแบบของพระพุทธรูปหรือเจดีย์เพื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบสมัยต่างๆ ของพม่า

สมัยวัฒนธรรมล้านนา ภายใต้การปกครองของสยาม (พ.ศ. 2317-2442)⁶ ในช่วงพ.ศ. 2317-2442 จนกระทั่งในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา ดินแดนล้านนาส่วนใหญ่ถูกผนวกเข้ากับสยามจึงเริ่มปรากฏร่องรอยการกลับมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณแอ่งที่ราบหุบเขาต่างๆ และหลักฐานจากการสำรวจพบว่า วัดหลายแห่งในปัจจุบันล้วนพัฒนามาจากชุมชนเดิมที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ราวปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ทั้งสิ้น มีการปฏิรูปการปกครองของสยามต่อพื้นที่ล้านนาสืบเนื่องมาจากความขัดแย้งเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดน โดยเฉพาะหัวเมืองไทใหญ่ ทำให้จำเป็นต้องมีการจัดการปฏิรูปการปกครองหัวเมืองชายแดนเสียใหม่ เช่น ในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์แต่งตั้งชานกะเลหัวหน้าเมืองขุนขวมให้เป็นพญาสิงหนาทปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน ในปี พ.ศ. 2417 พร้อมยกฐานะเมืองแม่ฮ่องสอน เป็นเมืองหน้าด่าน มีเมืองขุนขวม เมืองปาย เมืองขวม เป็นเมืองรอง

นอกจากนี้ข้อมูลจากประวัติศาสตร์บอกเล่า พบว่าในอำเภอปายมี การอพยพการตั้งถิ่นฐานช่วง พ.ศ. 2317-2435 กล่าวคือ ตั้งแต่สมัยพระยาภาวดีเป็นต้นมา ปัญหาการยึดครองหัวเมืองชายแดนไทย -พม่า ยังคงมีอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งพม่าตกอยู่ภายใต้อำนาจของอังกฤษ พ.ศ. 2428 อังกฤษพยายามขยายอำนาจไปยังหัวเมืองชายแดนไทใหญ่ จนมีข้อขัดแย้งกับฝ่ายไทย (พ.ศ. 2428-2429) มีความพยายามในการจัดการด้วยวิธีการต่างๆ ทั้งทางฝ่ายพม่า และฝ่ายไทย ดังนั้นบริเวณหัวเมืองชายแดนเกิดความวุ่นวาย ผู้คนจากหัวเมืองชายแดน บางส่วนอพยพเข้ามาอยู่ที่ฝั่งไทย เช่น การเข้ามาของครอบครัวพ้อจิ้ง ชัยกุล จากเมืองนาหลวง และครอบครัวของพ้อสุวรรณ แสงเจ็ง จากเมืองปิ่น ประเทศพม่า

สำหรับในอำเภอขุนขวม เอกสารประวัติอำเภอขุนขวม⁷ ระบุว่า เดิมในเขตอำเภอขุนขวมเป็นที่อยู่อาศัยของปกากะญอและลัวะ ต่อมาเป็นกลุ่มไทใหญ่ นำโดย “ชานกะเล” อพยพจากแม่ฮ่องสอนมาตั้งบ้านขุน ขวม

⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2550, 258-309.

⁵ สิงฆะ วรรณสัย, โคลงเรื่องม้งทราบบเชียงใหม่ . พิมพ์ในงานฉลองอายุ 7 รอบของนางกิมฮ้อ นิมนานเหมินท์, วันที่ 20 สิงหาคม 2522, เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2522.

⁶ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 311-309.

⁷ เรื่องเดียวกัน.

ก่อนที่จะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพญาสิงหนาทปกครองเมืองแม่ฮ่องสอน ในช่วงเวลานี้มีหลักฐานการเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ของชุมชนคือ การสร้างวัดต่างๆ ในขุนยวม ได้แก่ วัดขุม สร้าง พ.ศ. 2370 วัดคำโน สร้าง พ.ศ. 2377 วัดม่วยต่อ สร้าง พ.ศ. 2397 เป็นต้น ในช่วงเวลานี้การตั้งถิ่นฐานน่าจะเกี่ยวเนื่องกับกรณีพิพาทหัวเมืองชายแดนกับพม่า กรณีพิพาทเรื่องกิจการท่าไม้กับอังกฤษ

โดยสรุป การตั้งถิ่นฐานของชาวไทใหญ่ทั้งที่อำเภอปายและขุนยวม มาพร้อมกับหลักฐานทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปกรรมแบบพม่า โดยเฉพาะรูปแบบของเจดีย์ที่สร้างขึ้นนับตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 4 เป็นต้นมา ส่วนมีลักษณะของศิลปะแบบพุกามหรือพม่าประยุกต์อยู่ในเจดีย์ของชาวไทใหญ่ การเข้ามาตั้งบริษัทย้อมเบียร์มาของอังกฤษปี พ.ศ. 2435 ทำให้มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ปายและขุนยวมชัดเจนขึ้นซึ่งการเข้ามาของคนไทใหญ่นั้นน่าจะสัมพันธ์กับการเริ่มติดต่อค้าขายและตัดไม้สักตามชายแดนตะวันตก กับชาวอังกฤษและคนในบังคับของอังกฤษตั้งแต่สมัยพระยาพุทธวงศ์ เจ้าเมืองเชียงใหม่ (พ.ศ. 2369-2389) เป็นต้นมา

ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวมภายใต้การปกครองของราชอาณาจักรสยามใหม่(พ.ศ. 2442-2530) ภายใต้การปกครองของราชอาณาจักรสยามใหม่ ช่วงระยะเวลานี้ มีการอพยพอีกหลายระลอกของผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ภายในพื้นที่วิจัย เนื่องจากการขยายพื้นที่การทำมาหากิน ในปี พ.ศ. 2449 ชาวไทใหญ่อพยพจากตัวเมืองปายมาตั้งหมู่บ้านบริเวณบ้านเมืองน้อย และในปี พ.ศ. 2454 มีชาวไทใหญ่จากเมืองเชียงตอง พม่าที่อพยพไปอยู่ที่เวียงแหงย้ายมาตั้งบ้านมะขามป้อม (บริเวณทางตอนเหนือของบ้านเมืองน้อย) ขณะเดียวกันกลุ่มปกากะญอ อพยพมาจากตามดอยต่างๆ ในบริเวณอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน อำเภอเวียงแหง อำเภอเชียงดาว อำเภอแม่แจ่ม และอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ เข้ามาทำมาหากินบริเวณดอยแถบบ้านเมืองน้อย

ส่วนบริเวณบ้านเวียงใต้มีการอพยพเข้าตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนจากเชียงใหม่ แพร่ น่าน โดยดูจากการเรียกชื่อซึ่งเรียกตามชื่อกลุ่มคนในบ้านนั้นๆ ที่ตั้งจากชื่อชุมชนเดิม ได้แก่ บ้านเมืองพร้าว บ้านป่าขาม บ้านเมืองแพร่ และบ้านเจ้าหม้อ แต่ไม่ทราบช่วงเวลาที่ผ่านมาชัดเจน การเคลื่อนย้ายของคนเมืองส่วนใหญ่มาจากจังหวัดเชียงใหม่ แพร่ น่าน ดังที่มีการส่งรองอำมาตย์เอกหลวงเจริญเขตเขาลงคันครมาเป็นนายอำเภอปายคนแรก พ.ศ. 2454 หรือการแต่งตั้งให้ ร.ต.ต. ลบ ณ ลาสาร เป็นหัวหน้าสถานีตำรวจภูธรปายคนแรก (ก่อนหน้า พ.ศ. 2456) จึงน่าจะมีกลุ่มคนเมืองจากเชียงใหม่ แพร่ น่านที่มากับการขยายอำนาจของรัฐเช่น การตั้งชื่อป้อมเมืองแพร่

ในอำเภอขุนยวม มีการเข้ามาทำกิจการป่าไม้ของกลุ่มไทใหญ่ เช่น การทำไม้ครอบครว อาจารย์ธำรง บุญพิทักษ์ ในช่วงปี พ.ศ. 2435 หรือ ครอบครวแม่ส่วยดิน อยู่ในช่วง พ.ศ. 2475-2485 หรือแขกบังคลาเทศที่ย้ายจากแม่ฮ่องสอนเข้ามาอยู่ขุนยวมในช่วง พ.ศ. 2485 จากคำบอกเล่า ภาพการตั้งบ้านเรือนในบ้านขุนยวมในปัจจุบันน่าจะสืบเนื่องมาตั้งแต่ช่วงการอพยพตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ พ.ศ. 2435 เป็นต้นมา

นอกจากนี้ อาชีพที่สำคัญที่เกิดขึ้นภายในอำเภอปายและขุนยวมคือ การเป็นพ่อค้าคนกลางในการรับจ้างซื้อสินค้า มุ่งหน้าไปซื้อสินค้าใหม่ๆ ที่มากับรถไฟที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2464 มีทั้งพ่อค้าวัวต่าง ม้าต่าง เกิดการจ้างหาบสินค้าในเส้นทางเมืองปายเชียงใหม่ การเข้ามาค้าขายของมุสลิมในปี พ.ศ. 2501 มีการตั้งโรงบ่มยาสูบอำเภอปาย ในปี พ.ศ. 2508 และการเข้ามาของคนจีนที่บริเวณบ้านสันติชลเมื่อประมาณ พ.ศ. 2518 จวบจนปัจจุบัน อำเภอปายยังมีการเข้ามาอยู่อาศัยจากคนต่างถิ่นมากมายหลายชาติพันธุ์และเชื้อชาติ เนื่องจากเป็นเส้นทางการค้าและการท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคเหนือ

เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. 2486-2488) ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ในปี พ.ศ. 2486 ทหารญี่ปุ่นเดินทัพจากเชียงใหม่ ใช้เส้นทางปาย ปางมะผ้า ตัวเมืองแม่ฮ่องสอน และขุนยวมไปยังพม่า ตลอดเส้นทาง

⁸ สวัสดิ์ อ่องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, 309-311.

เชียงใหม่-บ้านห้วยต้นนุ่น ขุนขวม ทหารญี่ปุ่นตั้งค่ายสำหรับกองทัพตลอดเส้นทาง ไร่ข้าวหรือสถานที่ราชการ เช่น ที่ว่าการอำเภอ เป็นที่ตั้งของหน่วยต่างๆ รวมทั้งบ้านของครอบครัวต่างๆ เพื่อเป็นที่พัก ของทหาร ดังนั้นความทรงจำเกี่ยวกับสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ ภาพของทหารญี่ปุ่นที่เดินทางเข้ามาในชุมชน ในช่วงสถานการณ์นี้ยังพบการปรับตัวของชุมชน เช่น การเป็นแรงงานเพื่อสร้างถนนหรือการค้าขายสินค้าให้ทหารญี่ปุ่น

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จากบริบทที่เกิดขึ้นส่งผลให้เกิดการปรับตัวของคนในชุมชนทั้งปายและขุนขวม หากแต่ทั้งสองพื้นที่มีแนวทางในการปรับตัวที่แตกต่างกันออกไป อาจด้วยเงื่อนไขบางประการ เช่น ตำแหน่งที่ตั้ง กล่าวคือ ภาพการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนในปายนั้นมีความซับซ้อนมากกว่าพื้นที่ในขุนขวม อาจเนื่องจากว่า ปาย อยู่ในทำเลที่ใกล้เมืองเชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางการปกครอง ส่วนขุนขวมนั้นเป็นพื้นที่ชายแดนที่อยู่ห่างไกลจากเมืองศูนย์กลาง

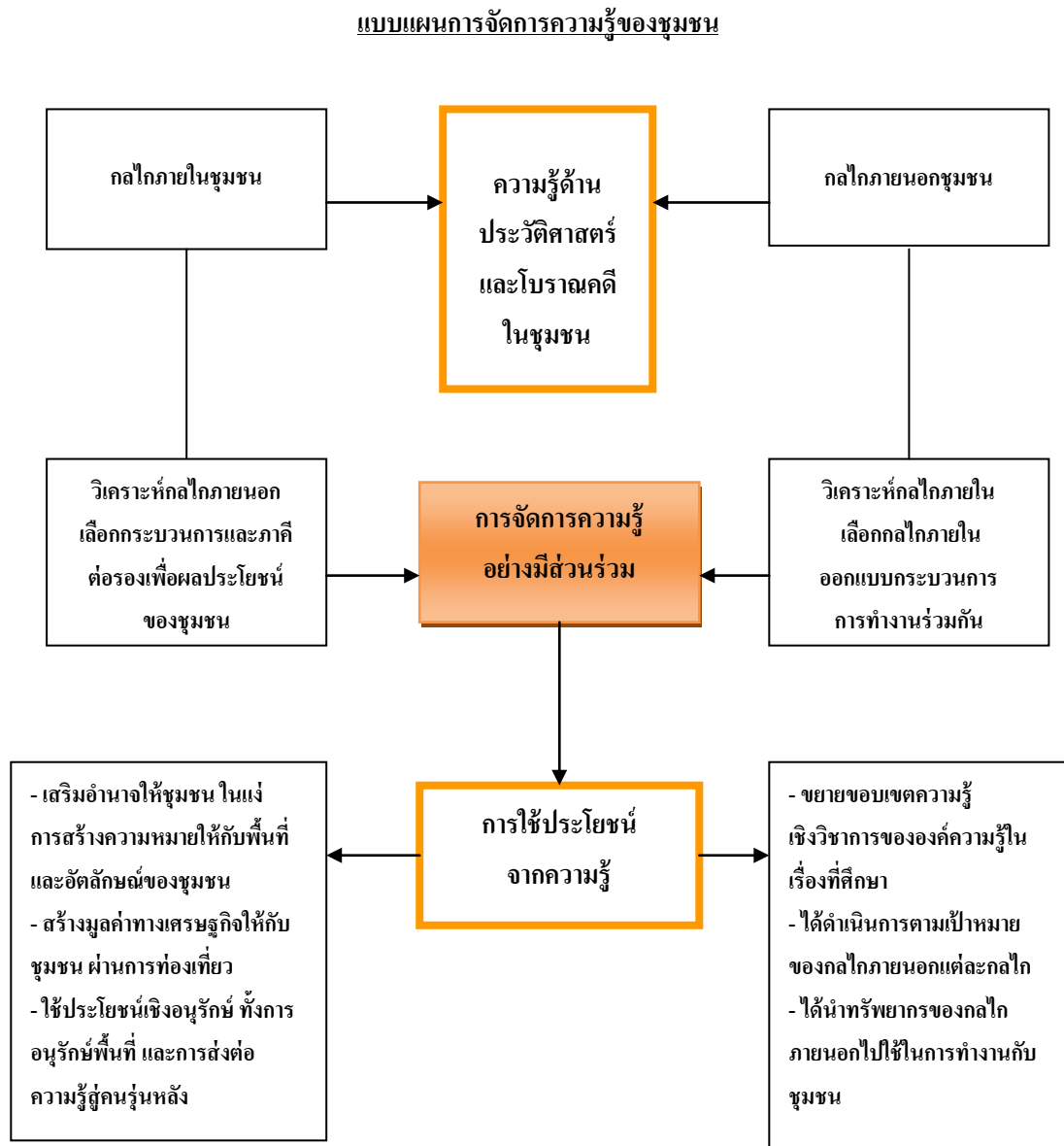
ระยะเวลาดังกล่าว พบว่ามีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนทั่วไปในดินแดนรอยต่อระหว่างไทยและพม่าแห่งนี้ รวมทั้งกลุ่มคนไทยใหญ่และคนเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรบนที่ราบระหว่างหุบเขาในจังหวัดแม่ฮ่องสอนแล้ว และยังมีกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ที่อพยพเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานบนที่ราบเชิงเขาและแนวสันเขาสูงด้วยสาเหตุของภาวะสงคราม แสวงหาโอกาสและพื้นที่ทำกิน ตามลำดับ คือ 1) ปกาเกอญอ (100 ปีมาแล้ว) 2) ลาหู่แดง-ลาหู่ดำ (ประมาณ 60-70 ปีมาแล้ว) 3) ลีซู-ม้ง (ประมาณ 40-35 ปีมาแล้ว) และจีนฮ่อ (ประมาณ 35 ปีมาแล้ว) ในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนขวม

ปาย-ปางมะผ้า-ขุนขวมภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ (พ.ศ.2530-2555) การอพยพการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหลัง พ.ศ. 2530 มีผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม เช่น คนไทยจากทุกภาคของประเทศไทย ญี่ปุ่น อเมริกัน อังกฤษ แคนาดา ฯลฯ เข้ามาตั้งรกรากทั้งอยู่อาศัยและประกอบกิจการการท่องเที่ยว เนื่องจากมีการพัฒนาให้จังหวัดแม่ฮ่องสอนเป็นเมืองท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคเหนือ โดยกำหนดให้เป็นปีท่องเที่ยวไทย แม่ฮ่องสอนที่เคยเป็นเมืองปิดจึงเปิดตัวรับการขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยว ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะอำเภอปาย มีการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและวัฒนธรรม พื้นที่ของชุมชนถูกรอบครอบโดยทุนจากภายนอก มีการเติบโตของธุรกิจการท่องเที่ยวจนพื้นที่ไม่สามารถรองรับได้ เกิดปัญหาทางสังคมตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่วนที่อำเภอปางมะผ้าเริ่มมีการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวแต่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วเหมือนกับอำเภอปาย เนื่องจากสภาพทุรกันดาร ความสะดวกในขั้นพื้นที่ยังทำให้อำเภอปางมะผ้ายังไม่ได้รับผลกระทบที่รุนแรง แต่ก็เริ่มมีการขยายแหล่งท่องเที่ยวที่ดำเนินการโดยชุมชน ขณะที่อำเภอขุนขวมมีการจัดการการท่องเที่ยว ส่วนใหญ่ดำเนินการโดยคนในท้องถิ่น และยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงเท่ากับอำเภอปาย ผู้คนกลุ่มใหม่ที่เข้าไปในอำเภอปางมะผ้าและขุนขวมก็น้อยอยู่

7.1.2 แบบแผนของกระบวนการจัดการความรู้มรดกวัฒนธรรมของชุมชน

ร่วมเย็น โกไศยกานนท์ เสาวลักษณ์ เขียนนอก

จากการทำงานที่ผ่านมา อาจสรุปแบบแผนการจัดการความรู้ของชุมชน ได้ตามแผนผัง ดังนี้

จากการทำงานตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา โครงการวิจัยฯ ดำเนินงานโดยอิงกับแนวทางการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมทั้งในการเรียนรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ไปจนถึงร่วมคิด วางแผน และดำเนินงานในการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในชุมชนตนเอง ได้แก่ แหล่งโบราณคดีต่างๆ และความรู้/เรื่องเล่าและประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น และไม่เพียงแต่ชุมชนเท่านั้นที่ได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการดังกล่าว ทีมวิจัยเองก็ได้เรียนรู้และปรับเปลี่ยนตัวเองผ่านกระบวนการทำงานที่ได้สัมผัส

กับชุมชนมากขึ้น และเกิดเป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายต่อหน่วยงานหรือองค์กรต่างๆ ที่สนใจศึกษาเรียนรู้ ตลอดจนงานด้านการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชนบท

นอกจากนี้ เรายังเห็นแนวโน้มความยั่งยืนของกลไกจัดการความรู้อย่างกลไกโรงเรียน ที่หากมีกระบวนการส่งเสริมที่ดี ก็จะสามารถเป็นกลไกที่ทำงานเรื่องการส่งผ่านความรู้สู่คนรุ่นหลังของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย

7.1.2.1 การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research- PAR): ชุมชนเลือก ชุมชนปฏิบัติ บนพื้นฐานข้อมูลและการมีส่วนร่วม

โครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ยึดแนวทางการดำเนินงานตามหลักการวิจัย

เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) มาโดยตลอด โดยมีทีมมนุษยวิทยา และการวิจัยเชิงกระบวนการขึ้นมาเฉพาะ เพื่อทำหน้าที่ในการอำนวยความสะดวกให้เกิดกระบวนการจัดการความรู้ อย่างมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน โครงการวิจัย และภาคอื่นๆ ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ของชุมชนตนเอง และวางแผนทางเชิงนโยบายตลอดจนกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยตนเอง โดยโครงการมีจุดขึ้นในการสนับสนุนการจัดการความรู้ด้าน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ เพื่อการอนุรักษ์ และต้องการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมที่ยั่งยืน นอกจากนี้ยังมีความเชื่อมั่นว่าแนวทาง PAR เป็นแนวทางที่เสริมอำนาจ (Empower) ชุมชน ผ่านประสบการณ์การมีส่วนร่วมในกลไกประสานงาน ในการทำงาน ได้แก่ เวทีชาวบ้าน ในการที่จะต่อรองกับกลไกภายนอกชุมชน และยังเชื่อว่าหากการจัดการความรู้ เกิดจากความร่วมมือของชุมชนแล้ว จะทำให้องค์ความรู้ที่สร้างและรวบรวมไว้นั้น ถูกส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลาน ของชุมชนและชุมชนสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

จากการทำงานตามกระบวนการ PAR พบว่า ชาวบ้านมีความรู้ด้านประวัติศาสตร์ และ โบราณคดี มีการจัดการความรู้ของชุมชนตนเองอยู่แล้ว หากแต่เป็นการจัดการที่ไม่เป็นทางการ และความรู้ ของชาวบ้าน อาจยังไม่ได้ถูกยอมรับจาก “คนนอก” บ่อยครั้งที่เราเห็นว่าเวลาไปสัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับความรู้ เรื่องประวัติศาสตร์และ โบราณคดีของชุมชน ชาวบ้านมักจะ ไม่มั่นใจ แม้จะเล่าให้เราฟัง แต่ก็ยังกลัวว่าสิ่งที่ตนรู้มา จะไม่ตรงกับความรู้ทางวิชาการ การที่จะเสริมอำนาจให้ชาวบ้าน จึงจำเป็นที่จะต้องเสริมอำนาจให้กับความรู้ ของชาวบ้านด้วย สิ่งที่จะช่วยเสริมอำนาจให้ความรู้ของชาวบ้านได้ ส่วนหนึ่งคือทำให้นักวิชาการที่เข้าไปทำงาน ที่ให้ความเคารพกับความรู้ของชาวบ้าน และต้องให้ความรู้ชาวบ้านเกี่ยวกับความรู้ท้องถิ่น เพื่อให้ชาวบ้านไม่มองว่า ความรู้ของตนด้อยกว่าความรู้เชิงวิชาการ เพียงแต่เป็นความรู้อีกชุดหนึ่งเท่านั้น จะสังเกตเห็นว่า ในชุมชน ที่ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจในความรู้ด้านประวัติศาสตร์และ โบราณคดีของตน เช่น บ้านไร่ ต.สบป่อง อ.ปางมณี ผัก ความรู้ของชาวบ้านได้ถูกเรียนรู้จากกลไกภายนอกบ่อยครั้ง แหล่งโบราณคดีและองค์ความรู้ชุมชน ได้ถูกยกย่อง จากจังหวัด เช่น การที่ผู้ว่าราชการจังหวัดมาเปิดแหล่งท่องเที่ยว การที่นักเรียนมาดูงาน มาสนใจเรียนรู้เรื่องของ โบราณคดีและประวัติศาสตร์ชุมชนกับผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้านซึ่งเป็นการเสริมอำนาจให้กับความรู้และปราชญ์ชาวบ้าน

นอกจากการเสริมอำนาจให้ความรู้ท้องถิ่นและตัวผู้รู้หรือปราชญ์ท้องถิ่นแล้ว สิ่งสำคัญคือ กระบวนการทำงานของกลไกภายนอกที่เข้าไปนั้น ต้องมีการสร้างพื้นที่ของการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้น จะเห็นได้ว่า โครงการสืบค้นและจัดการฯ ระยะที่ 3 ใช้เวทีชาวบ้านเป็นพื้นที่ของการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดการสื่อสารกัน ระหว่างชุมชนกับโครงการ อันจะนำไปสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และวางแผนการทำงานร่วมกัน ชาวบ้านได้มีพื้นที่

ที่จะแสดงอำนาจในการเลือกและต่อรองกับกลไกภายนอก ซึ่งโครงการวิจัยฯ เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ชาวบ้านควรจะได้ทำในทุกปฏิสัมพันธ์ที่มีผลต่อความเป็นไปของชุมชน เพื่อให้ชุมชนเป็นคนกำหนดอนาคตได้โดยชุมชนเอง

อย่างไรก็ตามการใช้เวทีชาวบ้านก็ต้องมีการทำงานกับชาวบ้าน โดยเฉพาะกลุ่มที่เป็นกลุ่มอำนาจ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการก่อนล่วงหน้า โดยเฉพาะงานเชิงข้อมูล เพราะในเวทีมีเวลาจำกัด อีกทั้งยังมีข้อจำกัดด้านภาษา และความรู้หรือเรื่องบางเรื่องที่น่าปรึกษาชาวบ้านในเวทีก็เป็นเรื่องใหม่และอาจจะเกี่ยวข้องกับทางวิชาการ ต้องใช้เวลาในการทำความเข้าใจ ดังนั้น ทีมกระบวนการตลอดจนทีมอื่นๆ จึงจำเป็นต้องพูดคุยเกี่ยวกับข้อมูลกับกลุ่มผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน รวมถึงกลุ่มอำนาจที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเรื่องต่างๆ เพื่อที่จะได้อธิบายข้อมูลให้กลุ่มเหล่านี้ได้เข้าใจก่อนล่วงหน้า เพื่อที่กลุ่มคนเหล่านี้จะสามารถบอกต่อข้อมูลให้กลุ่มอื่นๆ ให้เข้าใจจุดยืนและการทำงานของโครงการ ซึ่งจะนำไปสู่การตัดสินใจที่จะมีส่วนร่วมกับการกิจกรรมต่างๆ ของทางโครงการที่ดำเนินการในชุมชน

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมไม่ได้เพียงแค่ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนกับนักวิจัยเท่านั้น แต่เป็นกระบวนการที่สามารถจะพัฒนาหรือแก้ปัญหาบางอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชนในขอบข่ายเนื้อหางานวิจัยไปได้พร้อมๆ กัน เช่น การพัฒนาเยาวชน การกระตุ้นให้ชุมชนเห็นความสำคัญของความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ของตนเอง เป็นต้น

7.1.2.2 กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่จะช่วยสร้างนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ให้มีหัวใจนักพัฒนา

เราพบว่าคนที่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ได้ทำงานของพวกเขาโดยเพิ่มเรื่องของการมีส่วนร่วมกับชุมชนเข้าไป เช่น การเป็นวิทยากรให้ชุมชน การขอประจักษ์จากชุมชนในการขุดค้น หรือแม้แต่การให้ชุมชนตรวจสอบข้อมูลความรู้ที่หามาได้ ทำให้นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์เกิดสำนึกที่อาจเรียกได้ว่าเป็นหัวใจนักพัฒนา หัวใจนักพัฒนาในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าต้องเข้าไปแก้ปัญหาชุมชนหรือพัฒนาชุมชนอย่างที่นักพัฒนามืออาชีพทำกัน แต่เป็นหัวใจที่เห็นใจเขาใจเรา เปิดใจกว้างพอที่จะรับรู้และทำความเข้าใจกับความแตกต่างหลากหลายของชุมชนที่พบเจอ ซึ่งหัวใจนักพัฒนาจะทำให้งานโบราณคดีและงานประวัติศาสตร์ขยายประโยชน์มากขึ้น จากที่เคยถูกเข้าใจว่ามีประโยชน์ในแง่สุนทรีย์ หรือเป็นประโยชน์เฉพาะกับชนชั้นสูง แต่การที่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ได้ทำงานเชิงพัฒนา หรือเอาข้อมูลความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ไปใช้ในงานพัฒนา เช่น งานค่ายเยาวชน การฝึกอบรมชาวบ้าน หรือแม้แต่การทำให้ชาวบ้าน เห็นความสำคัญของความรู้ฯ มันทำให้งานโบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นงานที่ติดดิน” และใช้ประโยชน์ได้จริงกับคนทุกชนชั้นของสังคม เช่น การให้ความรู้ในการทำทะเบียนและจัดทำพิพิธภัณฑสถาน เมื่อได้มีการถ่ายทอด และฝึกปฏิบัติให้ชุมชนจริงพบว่าชุมชนได้ประโยชน์มาก สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้เพื่อการอนุรักษ์ของเก่าแก่ เรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชนไว้ให้ลูกหลานได้จริง อีกทั้งพิพิธภัณฑสถานยังกลายเป็นจุดรวมตัวของเยาวชน คนเฒ่าคนแก่ บางพื้นที่เป็นห้องรับแขกไว้ต้อนรับผู้มาเยือนอีกด้วย

การทำงานโบราณคดีและประวัติศาสตร์ในชุมชนโดยอิงกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จึงไม่เพียงแค่เปิดมุมมองชาวบ้านให้เข้าใจโลกโบราณคดีและประวัติศาสตร์ แต่ก็ช่วยเปิดโลกของนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ให้เข้าใจชุมชน และเกิดหัวใจนักพัฒนาในการที่จะนำความรู้ฯ ไปใช้ในการพัฒนาชุมชนอีกด้วย

7.1.2.3 กลไกส่งผ่านความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่มีแนวโน้มความยั่งยืน

จากการทำงานที่ผ่านมา พบว่ากลไกที่มีความสนใจความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ คือ กลไกโรงเรียน และเป็นกลไกที่พยายามจะทำงานเรื่องนี้อยู่แล้ว หากเข้าไปร่วมมือกันอย่างจริงจัง ในแง่ของการสนับสนุนข้อมูล และเสริมกระบวนการที่ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนกับโรงเรียนแล้ว ก็มีแนวโน้มที่จะเกิดกระบวนการส่งผ่านความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่ยั่งยืน ซึ่งเกิดจากการที่โรงเรียนและชุมชนสามารถร่วมมือกันสร้างและส่งผ่านความรู้ได้ โดยกลไกภายนอก อย่างโครงการวิจัยฯ นั้น เพียงแต่เสริมความรู้บางส่วนที่โครงการเคยศึกษาค้นคว้ากลับคืนสู่โรงเรียนและชุมชน

อย่างไรก็ตามการทำงานกับกลไกโรงเรียนก็มีอุปสรรคที่ต้องคำนึงเช่นกัน ทั้งจากทางฝ่ายโครงการวิจัยฯ เองและทางฝ่ายโรงเรียน ปัญหาหลักที่เป็นอุปสรรคคือภาระงานของทั้งโรงเรียนและโครงการวิจัยฯ ทำให้ไม่สามารถจะทุ่มเทเวลาให้กับการพัฒนาระบบส่งผ่านความรู้หรือหลักสูตรร่วมกันได้อย่างเต็มที่ ทางออกที่ดีคือ ควรจะมีการจัดเป็นโครงการแยกเฉพาะในเรื่องของการทำหลักสูตร เพราะต้องมีการเชื่อมโยงทั้งฝ่ายชุมชน โรงเรียน นักวิชาการ รวมไปถึงนักเรียน ให้มาร่วมกันจัดทำหลักสูตร หากสามารถเชื่อมร้อยกันได้ดี ก็จะเกิดหลักสูตร โบราณคดีและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เกิดจากความมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย เกิดชุมชนปฏิบัติการการเรียนรู้ที่สามารถพัฒนาตัวองค์ความรู้ได้ด้วยตนเอง

7.1.2.4 กระบวนการส่งผ่านความรู้ที่ยั่งยืน คือ กระบวนการที่เป็นหนึ่งเดียว กับวิถีชีวิตของชาวบ้าน

ปัญหาเรื่องความยั่งยืนของกระบวนการส่งผ่านความรู้ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ดูเหมือนจะเป็นคำถามสำคัญที่เกิดขึ้นเมื่อเราต้องการที่จะคิดหาวิธีการส่งผ่านความรู้ที่ดูเหมือนจะไกลตัวชุมชน ให้ถูกถ่ายทอดต่อไปยังคนรุ่นถัดๆ ไป อย่างไรก็ตาม ทางออกนั้นมีอยู่

จากการศึกษาการส่งผ่านความรู้ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ รวมไปถึงด้านอื่นๆ ของชุมชน พบว่าชาวบ้านส่งผ่านความรู้ด้วยการใช้กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนอยู่แล้ว เช่น ประเพณี พิธีกรรม หรือแม้แต่กิจกรรมในชีวิตประจำวัน การที่สมาชิกในชุมชนในเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านั้น ก็ทำให้พวกเขา ได้รับความรู้ดังกล่าวไปด้วย ซึ่งกระบวนการส่งผ่านความรู้ดังกล่าว อาศัยปัจจัยสำคัญ คือ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และต้องมีผู้นำของชุมชนที่จะกระทำตนเป็นแบบอย่างในการส่งผ่านความรู้ในชีวิตประจำวัน หรือเป็น ตัวตั้งตัวตีในการจัดพิธีกรรมต่างๆ รวมถึงดึงผู้คนทุกอายุ เพศ วัย ให้เข้าร่วม ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ “คนนอก” ทำไม่ได้ สิ่งที่ “คนนอก” อย่างนักวิชาการ ภาคส่วนราชการ หรือเอกชนที่สนใจสนับสนุนการส่งผ่านความรู้ฯ ทำได้ คือ การหาตัวผู้นำดังกล่าวให้พบ และทำงานกับคนเหล่านั้น ตลอดจนการเชื่อมโยงหรือส่งความรู้ที่ศึกษามาให้เข้ากับวิถีชีวิตของชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถที่จะรับรู้และส่งผ่านความรู้ดังกล่าวได้อย่างแนบเนียนไปกับวิถีชีวิต ไม่ต้องมีการลงทุนเวลา แรง หรือเงินเพิ่มเติม และยังคงไว้ซึ่งวิถีชีวิตของชุมชน และไม่เสี่ยงต่อการทำลายสายสัมพันธ์ ทุกสิ่งจึงดูเหมือนจะย้อนกลับไปที่จุดแรก คือ จุดของการมีส่วนร่วม ซึ่งหากจัดกระบวนการ ศึกษาวิจัยให้มีการร่วมมือระหว่างโครงการฯ และชุมชน จะทำให้ต่างฝ่ายต่างรู้จักและเข้าใจกันและกันมากขึ้นเห็นหนทางในการที่จะประยุกต์ใช้ความรู้ในชีวิตประจำวัน และการนำไปใช้ในวิถีชีวิตนี้เอง ที่เป็นการส่งผ่านความรู้ที่ยั่งยืน และยืดหยุ่นต่อการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไม่หยุดยั้งของผู้คน

7.2 ข้อเสนอแนะเชิง นโยบายและแนวทางการอนุรักษ์ จัดการและพัฒนา แหล่งโบราณคดีและแหล่งประวัติศาสตร์ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

7.2.1 ข้อเสนอเชิงนโยบาย

7.2.1.1 ควรมีการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมในทุกโครงการพัฒนาที่เข้าไปในชุมชน

หน่วยงาน องค์กร โครงการที่จะทำงานในชุมชนควรมีกระบวนการทำงานที่เปิดพื้นที่ การมีส่วนร่วมกับชาวบ้านทุกกลุ่ม อย่างน้อยที่สุด คือ การให้ชาวบ้านได้รับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับการพัฒนาที่จะเข้าไป เพื่อให้ชาวบ้านสามารถตัดสินใจเลือกที่จะร่วมมือหรือดำเนินการบนพื้นฐานข้อมูล อันเป็นพื้นฐานสำคัญของความเป็นประชาธิปไตย และเป็นแนวทางที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและมีความยั่งยืนมากกว่า

7.2.1.2 กิจกรรมพัฒนาควรมีความยืดหยุ่น

เพื่อเปิดรับความต้องการของชุมชนหรือสามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะกับบริบทและปัญหาจริงในชุมชน เพื่อให้โครงการพัฒนาหรืองานวิจัยที่เข้าไปในพื้นที่สามารถสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนได้ค้นพบจากนี้ โครงสร้างการทำงานที่ยืดหยุ่นก็ส่งผลต่อการสร้างการมีส่วนร่วมกับชุมชน เพราะทำให้ชาวบ้านสามารถเข้ามา มีส่วนร่วมในการคิดและทำกิจกรรมต่างๆ ได้ง่าย รวมไปถึงสามารถปรับเปลี่ยนแนวทางหรือวิธีการทำงานได้ หากสิ่งที่กำหนดไว้แต่เดิมไม่สอดคล้องกับข้อมูลจริงหรือวิถีชีวิตจริงของชุมชน เช่น การปรับเป้าประสงค์ ในการทำงานให้รวมเอาเป้าหมายของหมู่บ้านเข้าไปด้วย เป็นต้น

7.2.1.3 การพัฒนานักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ที่มีหัวใจนักพัฒนา

องค์กรหรือสถาบันการศึกษาที่ทำงานด้านการผลิตนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ควรให้ความสำคัญกับการสร้างหัวใจพัฒนาควบคู่ไปกับความเป็นเลิศด้านวิชาการและความเป็นนักโบราณคดี และนักประวัติศาสตร์มืออาชีพ เพื่อให้นักศึกษาสามารถสร้างประโยชน์ให้กับพื้นที่ทำงานได้ โดยการเพิ่มกระบวนการมีส่วนร่วมกับชุมชนหรือการศึกษาพลวัตชุมชนให้มากขึ้นในกระบวนการศึกษาชุมชน

7.2.1.4 การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างบูรณาการและมีส่วนร่วม

โครงการหรือนโยบายใดก็ตามที่เกี่ยวข้องกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของชุมชน ควรกระทำอย่างคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนในทุกด้าน และมีการบูรณาการการทำงานในทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เช่น หน่วยงานด้านป่าไม้ ด้านวัฒนธรรม ด้านการศึกษาในพื้นที่ ซึ่งล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรม เพราะมรดกทางวัฒนธรรม อย่างแหล่งโบราณคดีวัตถุ หรือ พิธีกรรมต่างๆ ฝังอยู่กับวิถีชีวิตของคนในชุมชนซึ่งไม่ได้แยกส่วน ทว่ากลมกลืนกันกันไปกลายเป็นวิถีชีวิตของผู้คน ดังนั้น การบริหารจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างแยกส่วน รังแต่จะทำให้ชุมชนแยกขาดกับมรดกทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะในเชิงความหมายและคุณค่าที่สืบทอดกันมาแต่รุ่นปู่ย่า รวมไปถึงความหมายอื่นๆ เช่น ความหมายในด้านการเป็นทรัพยากรดำรงชีวิต ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากมรดกทางวัฒนธรรมได้

อย่างเต็มที่ในทุกความเป็นไปได้ และอาจจะไม่สามารถมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการได้ หากการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมไม่ได้บูรณาการความรู้ของชุมชนเข้ากับความรู้ที่นำเข้ามาจากภายนอกเพื่อจัดการ

การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต แต่ปัจจุบันการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมกลับมุ่งไปที่การจัดการสิ่งของและสภาพแวดล้อมเชิงกายภาพ โดยละเลยที่จะเชื่อมโยงคนและความรู้อันหลากหลายที่เชื่อมโยงอยู่กับมรดกทางวัฒนธรรมแต่ละอย่าง ซึ่งแต่ละพื้นที่ก็มีความแตกต่างอย่างน่าสนใจ ดังนั้น การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างบูรณาการจะช่วยเชื่อมโยงความหมายที่หลากหลายของมรดกทางวัฒนธรรมให้ได้รับการอนุรักษ์และดูแล และการมีส่วนร่วมก็จะช่วยให้การจัดการมรดกทางวัฒนธรรมตอบสนอง “คนใน” ที่ “อยู่” และ “รักษา” มรดกทางวัฒนธรรมมาช้านานและจะเป็นผู้สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าวสืบไป

7.2.2 แนวทางการอนุรักษ์ จัดการและพัฒนาแหล่งโบราณคดี -ประวัติศาสตร์ ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

องค์ความรู้ที่ได้จากผลการวิจัยทางโบราณคดีจากการสำรวจทั้งหมด 36 แหล่ง โดยพบจากอำเภอปาย จำนวน 8 แหล่ง อำเภอปางมะผ้า จำนวน 11 แหล่ง และอำเภอขุนยวม จำนวน 17 แหล่ง และการขุดค้นแหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง บ้านใหม่คอนตัน ตำบลเมืองแปง อำเภอปาย ทำให้ขยายพรมแดนความรู้ใหม่เกี่ยวกับภูมิหลังของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งถือว่าเป็นรากฐานทาง ประวัติศาสตร์ ความเป็นมาของพื้นที่ทำให้เราทราบว่าก่อนการตั้งถิ่นฐานของ “ชาวแม่ฮ่องสอน” ในปัจจุบันนั้นมีการเข้ามาอยู่ของผู้คนหลายกลุ่มในแต่ละสมัย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยปัจจุบัน การทราบความเก่าแก่ของพื้นที่ จะช่วยให้เราสามารถแยกแยะว่าลักษณะวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นอย่างไร และวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาในภายหลัง แต่ละระลอกของการเคลื่อนย้ายของผู้คนมีลักษณะเป็นอย่างไร และอะไรเป็นสิ่งที่ตกทอดหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน สำหรับส่วนนี้นำเสนอแหล่งโบราณคดีในพื้นที่อำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม ที่ประเมินคุณค่าจากอายุสมัย มีความรู้ทางวิชาการ โบราณคดี-ประวัติศาสตร์ที่สนับสนุน และแหล่งโบราณคดีมีศักยภาพในการพัฒนา ด้านการศึกษา และการท่องเที่ยวต่อไป โดยแบ่งข้อเสนอแนวทางในการจัดการมรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดีตามยุคสมัยในแต่ละอำเภอ สำหรับยุคสมัยที่มีหลักฐานทางโบราณคดีมากพอที่จะสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการ ด้านโบราณคดีและประวัติศาสตร์นั้นจัดได้เป็น 2 ยุค 4 สมัยคือ ยุคก่อนประวัติศาสตร์สมัยวัฒนธรรมหินกะเทาะ และสมัยวัฒนธรรมโลหะ และยุคประวัติศาสตร์ สมัยล้านนา และสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

7.2.2.1 มรดกวัฒนธรรมยุคก่อนประวัติศาสตร์ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม

1. แหล่งโบราณคดีถ้ำผาชัน

ตั้งอยู่ในหมู่บ้านผาสำราญ ตำบลเมืองแปง เป็นแหล่งโบราณคดีที่เคยมีการขุดค้น โดยนักโบราณคดีชาวอเมริกัน ชื่อเชสเตอร์ กอร์มัน เมื่อพ.ศ. 2515 แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ เป็นหนึ่งในสามแหล่งที่ขุดค้นในจังหวัดแม่ฮ่องสอนโดยกอร์มัน เพื่อค้นหาแหล่งกำเนิดกิจกรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถ้ำผาชันเป็นที่พักอาศัยชั่วคราว ใช้เป็นที่ล่าสัตว์ คุณค่าของแหล่งโบราณคดีนี้ คือ มีข้อมูลทางวิชาการที่เป็นระบบ และมีการกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์

สถานภาพของแหล่ง: ถูกทิ้งร้างตั้งแต่การขุดค้นของกอร์มันเสร็จสิ้นไปเมื่อ พ.ศ. 2515 แต่ยังเห็นหลุมขุดค้นเดิม และมีโบราณวัตถุกระจัดกระจายอยู่บนผิวดิน ปัจจุบันไม่มี

หน่วยงานใดๆ เข้าไปจัดการพื้นที่ เนื่องจากยังไม่ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้

ข้อเสนอ: ควรจัดทำเส้นทางและป้ายอธิบายความสำคัญของแหล่งโบราณคดี โดยใช้ข้อมูลที่ขุดค้นโดยกรมโบราณคดี พร้อมทำเส้นทางเดินรอบๆ ถ้าเพื่อป้องกันการทำลายและการขโมยโบราณวัตถุ ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดีแห่งนี้สามารถนำไปบรรจุในหลักสูตรท้องถิ่นได้

2. แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองเป่ง

ตั้งอยู่ในหมู่บ้านบ้านใหม่คอนตัน ตำบลเมืองเป่ง เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีอายุตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมหินกะเทาะ (อายุประมาณ 0,000-5,000 ปีมาแล้ว) อยู่ร่วมสมัยกับแหล่งโบราณคดีถ้ำผาชัน และมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องในยุคประวัติศาสตร์ สมัยล้านนา (ประมาณพุทธศตวรรษที่ 22 หรือ 400 ปีมาแล้ว) เป็นแหล่งที่พักอาศัยชั่วคราว

สภาพภาพของแหล่ง : แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ได้มีการจัดการเบื้องต้น โดยมหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์ในการจัดทำป้ายอธิบายเกี่ยวกับน้ำพุร้อน และผลการวิเคราะห์น้ำในพ.ศ. 2554 และมีการขุดค้นโดยโครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่สาม ระหว่างเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2554 ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. 2555 แหล่งโบราณคดีนี้มีจุดเด่นในการเป็นตัวแทน ความเก่าแก่ของพื้นที่อำเภอปายที่มีการศึกษาทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ และมีแหล่งน้ำพุร้อนที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติ บริเวณรอบๆ มีทัศนียภาพที่งดงาม

ข้อเสนอ: ควรมีการจัดทำป้ายแนะนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัยแหล่งโบราณคดี รวมทั้งธรรมเนียมฐานของการเกิดน้ำพุร้อน และอาจจะมีการจำลองภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อสมัยก่อนประวัติศาสตร์ของพื้นที่นี้ เพื่อความเข้าใจของเยาวชนและบุคคลทั่วไป สามารถพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ของอำเภอปาย และจังหวัดแม่ฮ่องสอนได้ การจัดการแหล่งเรียนรู้ในบริเวณตำบลเมืองเป่งสามารถจะเชื่อมโยงกับแหล่งโบราณคดีถ้ำผาชัน และแหล่งโบราณคดีสมัยล้านนาที่พบภายในตำบล เพื่อสร้างให้เยาวชนเกิดความตระหนักใน ความสำคัญของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานในตำบลของตน

3. แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด

ตั้งอยู่ใน สถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด หมู่บ้านถ้ำลอด ตำบลถ้ำลอด เป็นแหล่งโบราณคดีที่เก่าที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอนมีอายุเก่าถึง 32,380 ปีมาแล้ว และถูกใช้เป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินกะเทาะที่มีขนาดใหญ่ที่สุดเท่าที่เคยพบมาในประเทศไทย มีอายุ 32,380-10,000 ปีมาแล้ว นอกจากนี้ แหล่งโบราณคดีแห่งนี้ยังเป็นที่ฝังศพของคนดั้งเดิม-โฮโม ซาเปียน ซาเปียน ที่เป็นบรรพบุรุษของคนปัจจุบัน ที่กำหนดอายุได้ 2 โครหรือ อายุ 13,640 ปีมาแล้ว และ 12,100 ปีมาแล้ว เพิงผานี้ถูกขึ้นที่อยู่อาศัยชั่วคราวจนถึงประมาณ 2,000 ปีมาแล้ว

สภาพภาพของแหล่ง: แหล่งโบราณคดีนี้อยู่ภายใน สถานีพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์ สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอด กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ

สิ่งแวดล้อม ซึ่งถือว่าเป็นผู้รับผิดชอบตามกฎหมาย ดังนั้นในทางกฎหมายแล้วชุมชนจึงไม่สามารถจะเข้าไปดำเนินการใดๆ ได้ และกรมศิลปากร เจ้าพนักงานตามกฎหมายที่ดูแลคุ้มครองมรดกวัฒนธรรมของชาติก็ยังไม่ได้ขึ้นทะเบียนแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ อย่างไรก็ตามตัวอย่างที่ดีของแหล่งโบราณคดีคือออบหลวง จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีการประสานงานร่วมกันระหว่างกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม และกรมอุทยานแห่งชาติ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีความเป็นไปได้ที่จะเสนอให้มีความร่วมมือในการดูแลรักษาแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด

คุณค่าที่สำคัญของแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดคือ มีการค้นคว้าวิจัยอย่างเป็นระบบ มีข้อมูลทางวิชาการที่เป็นเอกสาร หนังสือ บทความ และวีดิทัศน์ เป็นแหล่งโบราณคดีที่เก่าแก่ที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และพบโครงกระดูกของมนุษย์สมัยใหม่ที่เก่าที่สุดในภาคเหนือ

ข้อเสนอ: ควรมีการจัดทำศูนย์ข้อมูลถาวรบริเวณแหล่งโบราณคดี พร้อมกับทำโมเดลของภาพจำลองของกิจกรรมของคนก่อนประวัติศาสตร์และนำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบที่ง่ายต่อความเข้าใจ สำหรับหลุมขุดค้นที่ยังเปิดอยู่ ควรจะจัดการทำความสะอาดและดูแลภูมิทัศน์บริเวณรอบๆ ซึ่งน่าจะดึงดูดให้เกิดความสนใจสำหรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยี่ยมชมถ้ำลอด เพราะเป็นเส้นทางผ่าน และเป็นจุดแวะชมจากกลับได้

ส่วน โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น ตามกฎหมายแล้วโครงการฯ จะต้องส่งมอบให้กับกรมศิลปากร ผู้เป็นเจ้าพนักงานตามกฎหมาย แต่ชุมชนท้องถิ่นสามารถจะทำเรื่องเพื่อขอยืมโบราณวัตถุมาจัดแสดงภายในศูนย์ข้อมูล หรือพิพิธภัณฑ์ชุมชนได้ และสถานพัฒนาและส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าถ้ำน้ำลอดเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน และเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญของหมู่บ้าน อำเภอ และจังหวัดแม่ฮ่องสอน

4. แหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่

ตั้งอยู่ในหมู่บ้านบ้านไร่ ตำบลสบป่อง เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีอายุระหว่าง 10,600-1,100 ปีมาแล้ว มีร่องรอยการอยู่อาศัยสองวัฒนธรรม คือวัฒนธรรมหินกะเทาะ และวัฒนธรรมโลหะ สำหรับวัฒนธรรมหินกะเทาะ พบโครงกระดูกคนโบราณอายุเก่าถึง 9720±50 ปีมาแล้ว และ วัฒนธรรมโลหะเป็นวัฒนธรรมเฉพาะที่โดดเด่นที่สุดของอำเภอปางมะผ้า และเป็นวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่นที่พบเฉพาะในอำเภอปางมะผ้า-ปาย และอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อายุระหว่าง 2,600-1,100 ปีมาแล้ว วัฒนธรรมโลหะได้ถูกจัดเป็นตัวแทนของจังหวัดแม่ฮ่องสอนเรื่อง Unseen Thailand ซึ่งเห็นได้จากการจัดพิมพ์แอสัมป์โลงผีแมน และการทำโลงไม้เป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนก่อนประวัติศาสตร์ในเรื่องการทำไม้และการแกะสลักหัวโลงที่ถือว่าเป็นหลักฐานการแกะสลักเก่าแก่ที่สุดในภาคเหนือ การศึกษาวงปีไม้และการกำหนดอายุของไม้สักที่นำมาทำโลงไม้ทำให้รู้ว่าไม้สักเป็นไม้ดั้งเดิมที่อยู่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอนตั้งแต่สองพันปีมาแล้ว

สภาพของแหล่ง : แหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีการจัดการเบื้องต้นทางกายภาพคือ เส้นทางเดินจากหมู่บ้านไปยังแหล่งโบราณคดีโดยชุมชนบ้านไร่ และการจัดการความรู้มีส่วนร่วมกับโครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอดและบ้านไร่ อำเภอปางมะผ้า จังหวัด

แม่ฮ่องสอน ที่ได้รับการสนับสนุนจาก **The US Ambassador grant 2006** และโครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่หนึ่ง-สอง

คุณค่าที่สำคัญของแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่คือ มีการค้นคว้าวิจัยอย่างเป็นระบบ มีข้อมูลทางวิชาการที่เป็นเอกสาร หนังสือ บทความ และวิดิทัศน์ และเป็น สุสานเปิดโล่งของวัฒนธรรมโลงไม้ที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดแม่ฮ่องสอน และภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ยิ่งไปกว่านั้นภูมิทัศน์ของแหล่งโบราณคดีโบราณที่แสดงให้เห็นว่าคนโบราณเลือกทำเลที่ตั้งสุสานทัศนียภาพบนแหล่งสวยงามมาก เพราะเป็นเพิงผาที่อยู่เกือบถึงยอดเขา

ข้อเสนอ: ชุมชนมีแผนพัฒนาพิพิธภัณฑ์หมู่บ้าน ซึ่งสามารถจัดทำศูนย์ข้อมูลถาวรเกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี ประกอบกับข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์หมู่บ้าน แหล่งโบราณคดีบ้านไร่มีศักยภาพในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมได้ โดยอาจจะมีการจัดทำนิทรรศการถาวรที่ทางขึ้นและบนแหล่งโบราณคดี และควรทำโมเดลของภาพจำลองของโลงไม้ที่สมบูรณ์บนแหล่งจัดแสดงประกอบ นอกจากนี้ควรจัดทำเส้นทางเดินถาวรให้กับผู้เข้าไปเยี่ยมชม มีรั้วกั้นเพื่อไม่ให้เข้าไปแตะหรือทำลายโลงไม้

ส่วนโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้น ตามกฎหมายแล้วโครงการฯ จะต้องส่งมอบให้กับกรมศิลปากร ผู้เป็นเจ้าของงานตามกฎหมาย แต่ชุมชนท้องถิ่นสามารถจะทำเรื่องเพื่อขอยืมโบราณวัตถุมาจัดแสดงภายในศูนย์ข้อมูล หรือพิพิธภัณฑ์ชุมชนได้ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ของเยาวชน ชุมชน และเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญของหมู่บ้าน อำเภอและจังหวัดแม่ฮ่องสอน

7.2.2.2. มรดกวัฒนธรรมยุคประวัติศาสตร์สมัยล้านนา

1. อำเภอปาย

แหล่งโบราณคดีสมัยล้านนาในอำเภอปาย พบมากในบริเวณแอ่งที่ราบเมืองเป่ง ตำบลเมืองเป่ง เช่น บริเวณบ้านใหม่ดอนตัน บ้านเมืองเป่ง บ้านสบสา เป็นต้น โดยมักปรากฏแนวอิฐที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นโบราณสถานอยู่ในบริเวณที่เป็นพื้นที่เกษตรของชาวบ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความเคารพกับสถานที่และพยายามหลีกเลี่ยงการรบกวนแหล่งโบราณสถาน เนื่องจากความเชื่อในชุมชน ซึ่งการดูแลรักษาโดยทางอ้อมนี้ มีส่วนให้โบราณสถานยังคงอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ทั้งตัวเนินโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบรอบๆ แหล่ง ผลการสำรวจพบว่ามีโบราณวัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมากทั้งเครื่องถ้วยจีน ราชวงศ์หมิง ราชวงศ์ชิง และ ภาชนะจากแหล่งเตาล้านนา เช่น เตาสันกำแพง เตาเวียงกาหลง เป็นต้น

สภาพของแหล่ง: แหล่งโบราณคดีอยู่ในสภาพที่ถูกรบกวน แต่เหลือให้เห็นแนวของโบราณสถาน ซึ่งชุมชนสามารถที่จะทำความสะอาดถากถางหญ้าและกั้นแนวเพื่อไม่ให้ใครเข้าไปรบกวน

ข้อเสนอ: ความสมบูรณ์ทางวิชาการทั้งด้วยสภาพแหล่งและข้อมูลของหลักฐานทางโบราณคดี ดังนั้นหากหน่วยงานในพื้นที่ อาทิ อบต.เมืองเป่ง โรงเรียนชุมชนบ้านเมืองเป่ง มีความสนใจ จึงมีความเป็นไปได้ที่อาจรักษาและพัฒนาแหล่งโบราณสถานเหล่านี้ให้ เป็น

แหล่งเรียนรู้สำคัญสำหรับนักเรียนในตำบลเมืองแปงหรือพื้นที่ใกล้เคียง นอกจากนี้อาจนำองค์ความรู้เกี่ยวกับสมัยล้านนาในแง่ที่ราบเมืองแปงที่เป็นผลการวิจัยโดยโครงการฯ มาพัฒนาให้หลักสูตรท้องถิ่นสำหรับสอนในโรงเรียน รวมถึงแสวงหาความเป็นไปได้ในการจัดทำพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น โดยอาจนำโบราณวัตถุที่พบจากการสำรวจมาจัดแสดง

2. อำเภอปางมะผ้า

ผลการสำรวจส่วนใหญ่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่สมบูรณ์ในบริเวณแอ่งที่ราบเมืองแพม เช่น แหล่งโบราณคดีถ้ำเจดีย์เมืองแพม แหล่งโบราณคดีไร่สันคอยใกล้ถ้ำเจดีย์ เป็นต้น ในพื้นที่บ้านเมืองแพม ตำบลถ้ำลอด

สภาพของแหล่ง: เนื่องจากความเชื่อของชุมชนเช่นเดียวกับในพื้นที่อำเภอปาย ทำให้โบราณสถานเหล่านี้ยังคงสภาพที่สมบูรณ์อยู่

ข้อเสนอ: การพัฒนาด้านกายภาพ ชุมชนอาจจะทำความสะอาดรอบๆ โบราณสถานเพื่อให้เห็นแนว และกันรั้วเพื่อกำหนดขอบเขตวัดโบราณ หากชุมชนมีความพร้อมวัสดุแหล่งนี้สามารถจะจัดทำป้ายให้ความรู้โดยใช้ข้อมูลผลการวิจัยของโครงการฯ แก่ผู้เข้ามาเยี่ยมชมหรือนักท่องเที่ยวได้

ส่วนการจัดการความรู้ คณะวิจัยเคยสอบถามครูผู้สอนวิชาสังคมศึกษาในโรงเรียนบ้านเมืองแพม ได้ความว่า มีวิชาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมท้องถิ่นในหลักสูตรวิชาที่สอน โดยเน้นเนื้อหาสภาพสังคมและวัฒนธรรมในหมู่บ้านเมืองแพมเป็นหลัก เช่น การทอผ้า งานหัตถกรรมจักสาน ซึ่งยังคงขาดเรื่องราวเกี่ยวกับแหล่งโบราณสถานในเนื้อหาวิชาเรียน หากเป็นไปได้ ทางโรงเรียนควรมีการพัฒนาหลักสูตรทั้งโดยในตัวเนื้อหาสาระของวิชาและอาจมีการนำนักเรียนไปทัศนศึกษาเพิ่มเติมในสถานที่จริง เช่น แหล่งโบราณสถานบ้านเมืองแพมที่ตั้งอยู่ใกล้กับวังปลา และมีความเป็นไปได้ที่หากต้องการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญเพื่อการศึกษาของนักเรียนในตำบลถ้ำลอด

3. อำเภอขุนยวม

จากผลการสำรวจกล่าวได้ว่าอำเภอขุนยวม พบแหล่งโบราณคดีสมัยล้านนากระจายตัวมากที่สุด ถือเป็นร่องรอยทางวัฒนธรรมสำคัญที่พบในพื้นที่อำเภอนี้ โดยพบหลักฐานในแอ่งที่ราบต่างๆ เช่น แอ่งที่ราบบ้านขุนยวม บริเวณรอบคอกยวมหญา แอ่งที่ราบบ้านหัตถดองแพ แอ่งที่ราบแม่สุริน แอ่งที่ราบห้วยสอติอ (บริเวณใกล้สวนรุกขชาติแม่สุริน)

สภาพของแหล่ง: แหล่งโบราณคดีส่วนใหญ่ถูกรบกวนจากการทำเกษตรในปัจจุบัน จึงคงสภาพไม่สมบูรณ์มากนัก ไม่สามารถจะพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ได้อย่างเป็นรูปธรรมเหมือนกับอำเภอปายและปางมะผ้า แต่สามารถจะปักป้ายว่าเดิมเป็นโบราณสถานในสมัยล้านนา อย่างไรก็ตามเนื่องจากพบแหล่งโบราณคดีเป็นจำนวนมากจึงทำให้พบโบราณวัตถุประเภทเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมากและหลากหลายประเภทด้วยเช่นกัน ทั้ง เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง-ชิง ภาชนะจากแหล่งเตาสีของล้านนาทั้งเวียงกาหลง สันกำแพง หรือญวไนย เป็นต้น

ข้อเสนอ: ความพร้อมของเนื้อหาทางวิชาการ โดยเฉพาะจากผลการศึกษาโบราณวัตถุ คณะผู้วิจัยคิดว่ามีความเป็นไปได้ที่อาจผลักดันองค์ความรู้เรื่องวัฒนธรรมล้านนาให้เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรวิชาท้องถิ่นศึกษา สืบเนื่องมาจากที่คณะผู้วิจัยได้เคยร่วมสำรวจแหล่งโบราณคดีกับนักเรียนโรงเรียนพุทธเกษตร รวมถึงได้เคยบรรยายเรื่องโบราณคดีชุมชน ที่โรงเรียนชุมชนวิทยา พบว่านักเรียนส่วนใหญ่ให้ความสนใจและอยากเรียนรู้เพิ่มเติม โดยเฉพาะด้านประวัติศาสตร์โบราณคดีในท้องถิ่นของตนเอง ดังนั้นหากครูผู้สอนหรือทางโรงเรียนมีความสนใจ จึงอาจนำเนื้อหาเหล่านี้ไปพัฒนาเป็นวิชาท้องถิ่นศึกษา ที่เน้นเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดีในชุมชน โดยมีแหล่งโบราณสถานจริงให้เรียนรู้และมีตัวอย่างโบราณวัตถุให้ศึกษา

นอกจากนี้สำหรับแหล่งโบราณสถานที่ยังคงอยู่ในสภาพสมบูรณ์ คือ แหล่งโบราณสถานพระธาตุคอกยเวียง พื้นที่บ้านต่อแพ พบว่าชุมชนมีแนวโน้มที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามหากเป็นไปได้ทางชุมชนควรมีมาตรการในการดูแลรักษาสถานที่ร่วมด้วย เนื่องจากยังคงมีโบราณวัตถุสำคัญ เช่น ภาชนะดินเผา พบอยู่มากในบริเวณดังกล่าว ทั้งนี้หากเริ่มบูรณะแหล่งโบราณสถานพระธาตุคอกยเวียงเพื่อพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว อาจมีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นควบคู่ไปด้วย ซึ่งแต่เดิมการริเริ่มเกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์นั้นเป็นความเห็นชอบจากท่านพระครูมงคล วัดต่อแพ โดยทางวัดมีความพร้อมในด้านสถานที่ และด้านโบราณวัตถุที่พบจากบริเวณพระธาตุคอกยเวียงและในบริเวณบ้านต่อแพ ซึ่งการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์นี้ คณะผู้วิจัยมีความเห็นว่าอาจมีส่วนให้การท่องเที่ยวบริเวณบ้านต่อแพมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในด้านเนื้อหาความรู้ที่ชุมชนเลือกที่จะนำเสนอด้วยตนเอง

7.2.2.3 มรดกวัฒนธรรมยุคประวัติศาสตร์สมัยสงครามโลกครั้งที่สอง

1. อำเภอขุนยวม

อำเภอขุนยวมเป็นพื้นที่ที่มีข้อมูลเกี่ยวกับสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 หนาแน่นที่สุด จึงขอเน้นการนำเสนอเฉพาะอำเภอนี้ แบ่งข้อมูลออกเป็น 3 ประเภท คือ 1. เส้นทางเดินทัพ 2. บุคคลร่วมสมัย 3. อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น ซึ่งขอเสนอแนะเป็นรายละเอียดดังนี้

1.1 เส้นทางเดินทัพสายบ้านต่อแพ-ต่อเขต

มีการสำรวจทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบ เพื่อระบุตำแหน่งและเส้นทางที่แน่ชัด เพราะเส้นทางนี้สามารถทำให้เข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มากยิ่งขึ้น เมื่อนำไปวิเคราะห์ร่วมกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์บอกเล่า แต่พบว่าบางส่วนของเส้นทางได้ขาดหายไป และยังไม่ได้จับทิศทางแผนที่ทหาร เนื่องจากความเสื่อมสภาพของเส้นทาง นอกจากนั้นเส้นทางช่วงที่ต่อจากชายแดนไทย -พม่า ซึ่งเป็นพื้นที่ในเขตประเทศพม่า นั้น น่าจะทำการสำรวจเพิ่มเติมเพื่อนำข้อมูลมาเชื่อมต่อกับเส้นทางภายในพื้นที่ประเทศไทย เนื่องจากในปัจจุบันประเทศพม่าได้เปิดประเทศแล้ว นอกจากนั้นเส้นทางที่ทำการสำรวจมักเป็นเส้นทางของรถยนต์ ทำให้ขาดข้อมูลเส้นทางเดินเท้า ซึ่งหากมีผู้สนใจจะศึกษาเพิ่มเติม ก็ควรทำการสำรวจในเส้นทางเหล่านี้ ควบคู่ไปกับการทำอนุรักษ

สิ่งของร่วมสมัยที่พบตามเส้นทางเดินทัพ เนื่องจากส่วนใหญ่วัตถุจัดทำมาจากเหล็ก ซึ่งอาจเสื่อมสลายไปตามกาลเวลาเมื่อต้องผ่านแดด และฝน และไม่ควรเคลื่อนย้ายสิ่งของจากตำแหน่งที่พบ ประกอบกับการทำป้ายระบุตำแหน่งของสิ่งของเพื่อป้องกันการสูญหาย และการถูกทำลายโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจจากมนุษย์ในปัจจุบัน

1.2 บุคคลร่วมสมัย

เนื่องจากอำเภอขุนยวมพบบุคคลร่วมสมัย และสามารถถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับยุคสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่มีอายุไม่ต่ำกว่า 80 ปี ในปัจจุบัน บุคคลเหล่านี้เริ่มเสียชีวิต และเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัย ถึงแม้ว่าทางโครงการฯ ได้มีการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์เป็นจำนวนมาก แต่คณะผู้วิจัยเห็นว่ายังขาดการเก็บข้อมูลโดยวิธีการบันทึกวิดีโอ ซึ่งอาจมีการเก็บข้อมูลในรูปแบบนี้ต่อไปในอนาคต

1.3 อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น

ในฐานะของการเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องราวเกี่ยวกับสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเกิดขึ้นในอำเภอขุนยวม คณะผู้วิจัยเห็นว่าควรมีการตรวจสอบข้อมูลที่นำเสนออยู่ในอนุสรณ์สถานฯ อีกครั้ง เพื่อเพิ่มเติมข้อมูลที่ขาดหาย และแก้ไขข้อมูลที่อาจมีความคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริง

1.3.1 ปัญหาที่พบภายในอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น

- การจัดทำเลขทะเบียนสิ่งของยังไม่เป็นระบบ ทำให้เกิดความสับสนต่อผู้ที่เข้าไปศึกษาสิ่งของเหล่านั้น กล่าวคือ มีการทำทะเบียนสิ่งของซ้ำซ้อนหลายครั้งที่ตัวสิ่งของบางชิ้นยังคงพบเลขทะเบียนทั้งสองครั้งที่เคยจัดทำติดอยู่บนตัวสิ่งของ ความบกพร่องของป้ายทะเบียน ที่ใช้การเขียนด้วยลายมือและติดลงบนตัววัตถุด้วยกาว ทำให้เกิดการชำรุดและหล่นหายได้อย่างง่าย ทำให้สับสนในการระบุรายละเอียดของสิ่งของ ในบางครั้งป้ายเลขทะเบียนติดบบังรายละเอียดสำคัญบนวัตถุ
- วัตถุสิ่งของยังขาดรายละเอียดในเรื่องแหล่งที่มา กล่าวคือ วัตถุส่วนใหญ่ยังไม่มีการระบุว่าได้รับมาจากที่ไหน ทำให้กลายเป็นข้อบกพร่องของหลักฐานที่จะใช้ในการเล่าเรื่องต่างๆ อาจเกิดการคลาดเคลื่อนจากความจริงได้
- ขาดการทำป้ายอธิบายเรื่องราวเชื่อมโยงระหว่างอำเภอขุนยวมกับสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมไปถึงการอธิบายเรื่องราวในภาพถ่ายสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ได้นำมาจัดแสดงไว้ และขาดป้ายคำอธิบายสิ่งของที่จัดแสดงภายในอนุสรณ์สถานฯ
- จากการสำรวจพบว่าป้ายคำอธิบายบางป้ายเป็นข้อมูลที่ผิดจากความจริง อาทิเช่น ปืนหมายเลข 329 ป้ายอธิบายว่าเป็น“ปืนกลมือหรือปืนเสต็ปที่ใช้สำหรับโคจร” แต่เมื่อวิเคราะห์พบว่าปืนกลเบาที่ใช้ในกองทหารราบ เป็นต้น

1.3.2 ข้อเสนอแนะ

- ซากรถยนต์ของญี่ปุ่นเหล่านี้มีการจัดแสดงอยู่เป็นจำนวนมากที่บริเวณหน้าอนุสรณ์สถานฯ แต่ยังคงความรู้พื้นฐานที่เกี่ยวกับรถยนต์เหล่านี้ ดังนั้นจึงควรมีการจัดทำป้ายคำอธิบายความรู้เกี่ยวกับเพื่อเพิ่มพูนความเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับอนุสรณ์สถานฯ
- ควรปรับปรุงสถานที่การจัดแสดงรถยนต์เหล่านี้ เนื่องจากการจัดแสดงไว้กลางแจ้งนั้น เมื่อกาลเวลาผ่านไป ทำให้รถยนต์เหล่านี้เสื่อมสภาพ โดยผลกระทบจากธรรมชาติ เช่น แสงแดด ลม สายฝน เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากการที่โครงรถเหล่านี้ผุพัง และมีสนิมขึ้นเป็นจำนวนมาก ถ้าปล่อยไว้เวลายาวนานต่อไป โครงรถเหล่านี้อาจจะเสื่อมสลายและหายไปทั้งหมดก็เป็นได้
- ปัญหาที่พบในการทำงานวิจัยครั้งนี้อีกหนึ่งอย่าง ก็คือ ชิ้นส่วนรถยนต์ต่างๆ ที่เคยจัดแสดงภายในอาคารอนุสรณ์สถานฯ ได้ถูกเก็บรวบรวมไว้ในคลังสิ่งของ เนื่องจากการปรับปรุงก่อสร้างอาคารหลังใหม่ แต่เมื่อสอบถามผู้ที่รับผิดชอบกลับมีความคลุมเครือในเรื่องผู้รับผิดชอบจัดเก็บรักษาสินทรัพย์ที่แท้จริง จึงทำให้ไม่ได้มีการนำสิ่งของเหล่านี้มาทำการวิเคราะห์ในครั้งนี้
- จากการสืบค้นใช้วิธีการพูดคุยกัน ใน บล็อกผู้ที่สนใจเรื่องรถทหารผ่านทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์ พบเรื่องที่นำตกใจเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีสมาชิกบางท่านได้เคยเข้าไปเยี่ยมชมที่อนุสรณ์สถานฯ และได้ขึ้นไปนั่งบนรถยนต์เพื่อถ่ายภาพเป็นที่ระลึก คณะผู้วิจัยเห็นว่าทางอนุสรณ์สถานฯ ควรจะมีการปรับปรุงเรื่องการดูแลรักษาสินทรัพย์ของเหล่านี้ให้มีความรัดกุมยิ่งขึ้น เนื่องจากเมื่อกาลเวลาผ่านไป รถยนต์เหล่านี้อาจเสื่อมสภาพลงไปเร็วกว่าที่ควรจะเป็น

สำหรับอำเภอปางมะผ้าและอำเภอย่านสาขาว ส่วนใหญ่เป็นการเก็บข้อมูลสัมภาษณ์มากกว่าสำรวจทางโบราณคดีเนื่องจากโครงการฯ ต้องรับผิดชอบพื้นที่การวิจัยถึง 3 อำเภอ คณะผู้วิจัยเห็นว่าผู้ที่สนใจสามารถเข้ามาศึกษาโดยการสำรวจเส้นทางที่ทหารญี่ปุ่นได้เดินทัพผ่านเพิ่มเติม โดยอาจจะเริ่มต้นที่ถนนทางหลวงหมายเลข 1095 และตามเส้นทางที่ได้มีการสัมภาษณ์บุคคลร่วมสมัย และเก็บข้อมูลให้เป็นระบบ เพราะเส้นทางนี้มีความสำคัญในการเชื่อมต่อกับเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอำเภอย่านสาขาวและอำเภอเมือง ซึ่งปัจจุบันข้อมูลในพื้นที่เหล่านี้ยังคงคลุมเครือ และรอการศึกษาในเชิงลึกต่อไปในอนาคต

7.3 การเผยแพร่และการใช้ประโยชน์สาธารณะ

โครงการสืบค้นและจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่าขะ-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 ได้ดำเนินการเผยแพร่ความรู้และการใช้ประโยชน์งานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่น ควบคู่กับการทำงานวิชาการด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา และการวิจัยเชิงกระบวนการ มีทั้งหมด 69 รายการ แบ่งได้ดังนี้

1. เวทีและกิจกรรม 10 รายการ
2. การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยตามความต้องการของท้องถิ่น 6 รายการ
3. การจัดการองค์ความรู้ในรูปแบบสื่อต่างๆ 7 รายการ
4. การบรรยายพิเศษ 15 รายการ
5. การเผยแพร่โครงการ 12 รายการ
6. การสนับสนุนข้อมูลสื่อสาธารณะ 1 รายการ
7. การฝึกงานภาคสนาม/การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 9 รายการ
8. การบริการชุมชนอื่นๆ 7 รายการ
9. วิทยานิพนธ์ 2 รายการ

รวมทั้งการจัดประชุมทางวิชาการเรื่อง "มรดกวัฒนธรรมในป่าขะ-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน" เพื่อนำเสนอส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่ถูกคัดสรร บางประเด็นสำคัญเพื่อนำมาอภิปรายและถกเถียง แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ **มรดกวัฒนธรรมทางโบราณคดี** เป็นการเสนอภาพรวมของการทำงานของโครงการวิจัยและสรุป ภาพรวมการวิจัยด้านโบราณคดี **มรดกวัฒนธรรมทางประวัติศาสตร์** นำเสนอข้อมูลสถานภาพความรู้และ ผลการวิจัยด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และ **การจัดการมรดกวัฒนธรรมในอำเภอป่าขะ-ปางมะผ้า-ขุนยวม** เป็นการ เสนอผลการศึกษาด้านการวิจัยเชิงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้และมรดกวัฒนธรรม

7.4 คุณูปการของงานวิจัย

ประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัยสามารถสรุป (ดูรายละเอียดจากรายงานฉบับสมบูรณ์เล่มที่ 1-7) ได้ดังนี้

7.4.1 ด้านวิชาการ

สำหรับประโยชน์โดยตรงจากงานวิจัยนี้คือ

1. การพัฒนาองค์ความรู้ทางด้าน โบราณคดี และประวัติศาสตร์ของพื้นที่บริเวณด้านตะวันออกของ แม่น้ำสาละวิน ซึ่งมีองค์ความรู้เดิมอยู่น้อยมาก งานวิจัยได้ทำการรวบรวมข้อมูลเชิงพรรณนาทางด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และมานุษยวิทยาอย่างละเอียดเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับนักวิชาการด้านอื่นๆ ในการ ต่อยอดและใช้ประโยชน์จากงานวิจัยนี้
2. เป็นต้นแบบของการทำงานวิจัยสหวิทยาการที่บูรณาการความรู้ในเชิงพื้นที่ด้าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา และการวิจัยเชิงกระบวนการมีส่วนร่วม ซึ่งตอบโจทย์วิจัยเดียวกัน ไม่ได้ใช้

นักวิชาการสาขาอื่นๆ เพียงเพื่อวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีเท่านั้น หากแต่สนับสนุนให้มีการพัฒนาองค์ความรู้ วิถีวิทยา และเทคนิควิธีของแต่ละศาสตร์ไปพร้อมกัน มีการทลายพรมแดนที่กั้นระหว่างสาขาต่างๆ

3. สร้างความก้าวหน้าทางวิชาการที่เติมองค์ความรู้ใหม่ๆ ในการวิจัยด้านโบราณคดี และประวัติศาสตร์ และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจแหล่งโบราณคดี และขุดค้นแหล่งโบราณคดีของการวิจัยครั้งนี้ มีข้อมูลหลายส่วนที่ถือได้ว่าเป็นข้อมูลใหม่ในแวดวงโบราณคดีไทย ซึ่งช่วยเปิดความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ในอดีตหลายยุคสมัย เช่น

- การค้นพบแหล่งโบราณคดียุคหินกะเทาะตามสันคอย ในอำเภอปายและขุนขวม นั้น ถือว่าเป็นการสร้างความสำเร็จเกี่ยวกับสภาพการดำรงชีพของมนุษย์ในช่วง 10,000-7,500 ปีมาแล้ว เพราะแต่เดิมนั้น เพดานความรู้ทางโบราณคดีในยุคสมัยดังกล่าว ถูกจำกัดด้วยข้อมูลที่มาจากแหล่งโบราณคดีที่เป็นถ้ำและเพิงผาเท่านั้น ทั้งที่การวิเคราะห์และสรุปแปลความหมาย จากแหล่งโบราณคดีเหล่านั้นหลายๆ แห่ง ล้วนแสดงให้เห็นว่ามีความหลากหลายในการดำรงชีพและหาอาหาร การค้นพบแหล่งโบราณคดียุคหินกะเทาะตามสันคอยครั้งนี้ ย่อมเป็นหลักฐานที่ยืนยันความหลากหลายในการดำรงชีพและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในช่วงยุคหินกะเทาะได้อย่างหนักแน่นยิ่งขึ้น
- ข้อมูลและการค้นพบโบราณสถาน ซึ่งอยู่ในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ของอำเภอ ปาย ปางมะผ้า และขุนขวม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ร่องรอยของโบราณสถาน ทั้งรูปแบบและวิธีการสร้าง ตลอดจนตำแหน่งที่ตั้งและการเลือกใช้พื้นที่ของแหล่งโบราณสถานเหล่านั้น ล้วนแสดงถึงรูปแบบและลักษณะที่แตกต่างจากโบราณสถานตามพื้นที่แกนกลางทางวัฒนธรรม อย่างที่พบตามเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง เชียงราย เป็นต้น การค้นพบโบราณสถานในอำเภอปางมะผ้า ได้แสดงถึงลักษณะอันโดดเด่นทางวัฒนธรรมของพื้นที่ชายขอบหรือเขตพรมแดนอันห่างไกลจากอิทธิพลของเมืองใหญ่ๆ แม้มีการรับอิทธิพลจากเมืองเหล่านั้นบ้าง แต่ก็สร้างลักษณะและรูปแบบที่เหมาะสม สอดคล้องกับสภาพสังคมของตน
- การค้นคว้าเกี่ยวกับโบราณคดีสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นการเปิดพรมแดนความรู้ ที่มีการศึกษาวัตถุทางวัฒนธรรมอย่างละเอียด เช่น การค้นคว้าที่เกี่ยวกับปืน รถ และสิ่งของต่างๆ โดยสังเคราะห์ข้อมูลกับเอกสารทางประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์บอกเล่า ทำให้ในช่วงเวลานี้มีเนื้อหาเพิ่มเติมการงานค้นคว้าเดิม

4. งานวิจัยนี้ นับว่าประสบความสำเร็จใน การพัฒนาวิถีวิทยา คือการนำเอากระบวนการมีส่วนร่วมและสื่อมาใช้ในงานวิจัยด้านโบราณคดี ทำให้สามารถเชื่อมโยงอดีตกับผู้คนปัจจุบันได้ และ โบราณคดี-ประวัติศาสตร์ กลายเป็นมรดกวัฒนธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนในการเสริมอำนาจในการต่อรองกับภายนอก

5. งานวิจัยเป็นการทำงานเป็นทีมอย่างแท้ ที่มีลักษณะ การวิจัยแบบสหวิทยาการที่บูรณาการความรู้ในเชิงพื้นที่ด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา ซึ่งตอบโจทย์วิจัยเดียวกัน แต่ละสาขาก็ทำงานแบบเกื้อหนุน แบ่งปันข้อมูลซึ่งกันและกัน มีการทลายพรมแดนที่กั้นระหว่างสาขาต่างๆ

7.4.2 ด้านการศึกษา

1. สำหรับด้านศึกษานั้น องค์ความรู้ใหม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ประวัติศาสตร์ล้านนา และประวัติศาสตร์ไทย โดยการนำหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์มาวิเคราะห์ตีความ และสังเคราะห์เป็นเนื้อหาโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่สนับสนุนซึ่งสามารถนำไปใช้ในการศึกษาในระดับต่างๆ ได้
2. ผลการวิจัยเป็น ฐานข้อมูลแหล่งโบราณคดีสำหรับ จังหวัดแม่ฮ่องสอน เนื่องจากมีข้อมูล การสำรวจ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 จนถึง พ.ศ. 2555 ที่ดำเนินงานโดยหัวหน้าโครงการวิจัยฯ นำไปใช้จัดเก็บข้อมูลพื้นฐาน ของแหล่งมรดกทางโบราณคดีจะหน่วยงานของรัฐ หรือสถาบันการศึกษาสามารถดำเนินงานต่อไปได้ในอนาคต
3. สร้างความตระหนักให้กับเยาวชนท้องถิ่นถึงความสำคัญของมรดกทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ ที่มีอยู่ในชุมชนและในท้องถิ่นของอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
4. สร้างนักวิจัยรุ่นใหม่ที่ได้ทำงานวิจัยทางด้านโบราณคดีและการพัฒนาไปพร้อมกัน มีความสามารถในการเรียนรู้การทำงานข้ามสาขา รวมทั้งการทำงานเป็นทีม และมีทักษะในการทำงานทั้งทางวิชาการและสาธารณะ

7.4.3 ด้านการพัฒนาท้องถิ่น

1. สำหรับการพัฒนาท้องถิ่น ผลการวิจัยก่อให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่น และการตระหนักถึงความสำคัญของท้องถิ่นของตนว่ามีความสำคัญระดับประเทศที่ไม่น้อยหน้ากว่าจังหวัดอื่นๆ รวมทั้งเกิดสำนึกร่วมของชุมชนต่างชาติพันธุ์ที่มีต่อมรดกทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตน การพัฒนาที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ ความสนใจในการจัดทำพิพิธภัณฑ์ชุมชนของหมู่บ้านบ้านไร่ และการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีโป่งน้ำร้อนเมืองแปง เป็นต้น
2. ผลการวิจัยสามารถนำไปใช้ในกิจกรรม ที่โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงฯ (ระยะที่ 2) ได้จัดขึ้นเพื่อเป็นการตื่นตัวความรู้ชุมชน เช่น กิจกรรมพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านไร่ ที่นำความรู้ทางด้านโบราณคดี -ประวัติศาสตร์ และความรู้จาก สาขาต่างๆ มาเป็นกิจกรรมที่สื่อระหว่างนักโบราณคดี/คณะวิจัย และชาวบ้าน/เยาวชน เพื่อประโยชน์ในด้านการพัฒนาแหล่งโบราณคดีและการสร้างจิตสำนึกของชาวบ้าน/เยาวชน ต่อทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน และเพื่อเป็นแนวทางในการจัดการแหล่งโบราณคดีในอนาคต

7.4.4 ด้านเศรษฐกิจ

1. ข้อมูลที่เป็นองค์ความรู้จากการวิจัย เป็นเนื้อหาที่สำคัญสำหรับการพัฒนาการท่องเที่ยวในจังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยสามารถคัดเลือกแหล่งโบราณคดีที่มีศักยภาพในการจัดการ และพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวแห่งใหม่ ผู้วิจัยเห็นว่าความล้มเหลวที่สำคัญของการจัดการท่องเที่ยวทางโบราณคดีที่พบส่วนใหญ่ คือขาดเนื้อหาความรู้ให้กับนักท่องเที่ยว เพราะนักท่องเที่ยวที่มาเที่ยวแหล่งโบราณคดีมักเป็นผู้ที่สนใจใฝ่รู้ ดังนั้นผลการวิจัยจึงน่าจะมีส่วนช่วยในการพัฒนาการท่องเที่ยวในเชิงเนื้อหา และการวางแผนจัดการในรูปแบบที่ยั่งยืนต่อไปในอนาคต โดยชุมชนสามารถจะเลือกใช้เนื้อหาจากงานวิจัยในการจัดการท่องเที่ยวได้ เช่น การจัดการท่องเที่ยวของหมู่บ้านจำโบ การท่องเที่ยวเส้นทางสงครามโลกครั้งที่สองของหมู่บ้านต่อแพ เป็นต้น
2. ผลการวิจัยเป็น ฐานข้อมูลแหล่ง มรดกทางวัฒนธรรม สำหรับการพัฒนาด้านต่างๆ ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน

7.5 สรุป

การดำเนินงานวิจัยของโครงการสืบค้น และจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอป่า-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 3 ได้ดำเนินการ วิจัยและบรรลุตามวัตถุประสงค์ของโครงการฯ ในด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านวิชาการ ด้านการศึกษา ด้านพัฒนาท้องถิ่น และด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้ชุมชนในพื้นที่วิจัย นั้นมีองค์ความรู้เป็นทุนทางวัฒนธรรม และส่งเสริมให้ชุมชนนั้นตระหนักถึงความสำคัญและเข้าใจเรื่องการ จัดการมรดกทางวัฒนธรรม มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการพัฒนาและอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมของชุมชน ให้ยั่งยืนต่อไป

บรรณานุกรม

หนังสือ/บทความภาษาไทย

โกศล กันธะรส

2542

“เมืองปาย: ชุมทางชาติพันธุ์ตั้งแต่อดีต .” ใน ภูมิปัญญาล้านนาในมิติวัฒนธรรม , 183-202.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ

2549

วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาของจังหวัดแม่ฮ่องสอน. สำนักงานวัฒนธรรมประจำจังหวัดแม่ฮ่องสอน . กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.

จันทร์ อินทสาร

ม.ป.ป.

ประวัติศาสตร์ปาย. เอกสารอัดสำเนา.

ชัยวัฒน์ ดิเรกวัฒนา

2538

“ผลกระทบของการดำเนินงานโครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน ต่อชุมชนชาวเขา : ศึกษาเฉพาะกรณีพื้นที่ลุ่มน้ำล่าง กิ่งอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน” สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครองมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เชิดศักดิ์ ตรีธยาภิวัฒน์

2552

“ภูมิทัศน์เชิงสัญลักษณ์ : พินิจสังคมวัฒนธรรมสมัยล้านนาที่แม่ฮ่องสอน” ใน การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: สปีดเจ็ทพรีนติ้งและกราฟฟิคดีไซน์.

ดวงใจ หล่อธนะนิษฐ์

2548

การศึกษาเพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน จังหวัดแม่ฮ่องสอน . กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

2549

“จากปางมะผ้าสู่ปาย : บนเส้นทางพัฒนาการท่องเที่ยว .” ใน พลวัตทางสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน . เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ ณ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร วันที่ 9-10 สิงหาคม 2549: 473-491.

ดวงใจ หล่อธนาวิชช์และโยชิระ อิวะสะ

- 2545 การศึกษาเพื่อหาแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนของจังหวัดแม่ฮ่องสอน .
เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).

ดวงดี ใจแปง

- ม.ป.ป. “ประวัติและความเป็นมาของตำบลเวียงเหนือ วัดศรีดอนชัยและวัดโป่ง .” เอกสาร
อัดสำเนา.

ทวิช จตุรพฤกษ์

- 2552 “ อัตลักษณ์ชาติพันธุ์และกระบวนการกลายเป็นสินค้า: การเมืองวัฒนธรรมของกลุ่ม
ชาติพันธุ์ในบริบทการท่องเที่ยว .” ใน อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ :
การเมืองวัฒนธรรมของประเทศไทยในสังคมไทย เล่ม 1 . เอกสารวิชาการลำดับที่ 68 .
กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

นุชนางค์ ชุมดี,

- 2552ก รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนใน
อำเภอปาย-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน(เล่มที่ 4-5). เสนอต่อสำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2552ข “ความสัมพันธ์ของเมืองชายแดนกับเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 1839-2417” ใน การสืบค้น
และการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม
จังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: สปีดเจ็ทพรีนติ้งและกราฟฟิคดีไซน์.
- 2553 รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอ
ปาย-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่ 2 (ประวัติศาสตร์). เสนอต่อ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

บานเย็น ชาญธนะวัฒน์

- 2544 “ การท่องเที่ยวกับผลกระทบต่อชุมชนชาวไทยใหญ่ กรณีศึกษาหมู่บ้านถ้ำลอด ตำบล
ถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ” วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.

เชิดชาย ชมธวัช

- 2541 โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธ์ภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัด
แม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอขุนยวม. เอกสารอัดสำเนา.

พินิจ ชานุชนะวัฒน์

- 2538 “คริสต์ศาสนา กับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของชาวมุเซอแดง : การศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะกรณีระหว่างหมู่บ้านยาปาแห่กับหมู่บ้านแสนคำลือ ในกิ่งอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน .” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- 2546 “ การปรับปรุง เปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวไทยใหญ่ : กรณีศึกษาชาวไทยใหญ่หมู่บ้านถ้ำลอด อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน .” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิจัยและพัฒนาท้องถิ่น สถาบันราชภัฏเชียงใหม่.

ยศ สันตสมบัติ

- 2542 ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน . เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.

ยศ สันตสมบัติ และคณะ

- 2545 ท้องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร . เอกสารโครงการพัฒนาองค์ความรู้และศึกษานโยบายการจัดการทรัพยากรชีวภาพในประเทศไทย (โครงการ BRT).
- 2551ก อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 1 . เอกสารวิชาการลำดับที่ 67 . กรุงเทพฯ :ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).
- 2551ข อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์การเมืองวัฒนธรรมของชาติในสังคมไทย เล่ม 2 . เอกสารวิชาการลำดับที่ 68 . กรุงเทพฯ :ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

รัศมี ชูทรงเดช

- 2547 โบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- 2549 การศึกษาข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการฟื้นฟู อนุรักษ์ และจัดการสืบสานทรัพยากรทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน ของชุมชนในอำเภอยาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน . เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2551ก คู่มือการเรียนรู้แหล่งโบราณคดีเพิงผาถ้ำลอด และเพิงผาบ้านไร่ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: เอราวิณการพิมพ์.
- 2551ข รายงานฉบับสมบูรณ์ฉบับภาษาไทยโครงการจัดการแหล่งโบราณคดีเพิงผาบ้านไร่และเพิงผาถ้ำลอดในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เสนอต่อ The US Embassy of Thailand.

รัศมี ชูทรงเดช (บรรณาธิการ)

- 2549 พลวัตของสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมโบราณบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว.
- 2551 มาจาก (คนละ) ฟากฟ้าของเพิงผาสู่การทลายเส้นแบ่งของวิถีวิทยาทางโบราณคดี วลีในมานุษยวิทยา และมายาในศิลปกรรม. กรุงเทพฯ: เอราวันการพิมพ์.
- 2552 การสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอยาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน. กรุงเทพฯ: สปีดเจ็ทพริ้นติ้งและกราฟฟิคดีไซน์.
- 2555 มรดกวัฒนธรรมในอำเภอยาย ปางมะผ้า ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน . เชียงใหม่ : ภัทระ พรีเมพเรส.

รัศมี ชูทรงเดช และคณะ

- 2545ก รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2 ของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอยาย มะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2545ข รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 3 ของโครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอยายมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2546 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอยายมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอนเล่มที่ 1-8. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2547ก รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 1 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอยายมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2547ข รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 2 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอยายมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2548ก รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 3 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอยายมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2548ข รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 4 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอยายมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2549 รายงานความก้าวหน้าครั้งที่ 5 โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอยายมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่ 2. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2550 รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในเขตอำเภอยายมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ระยะที่สอง (เล่มที่ 1-8). เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- 2552 รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอยาย- ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอน (เล่มที่ 1-8). เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
2553. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการสืบค้นและจัดการมรดกวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอยาย-ปางมะผ้า-แม่ฮ่องสอน จังหวัดแม่ฮ่องสอนระยะที่2. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

วสันต์ เทพสุริยานนท์

2554 **หนองราชวัตร: ชุมชนร่วมรัฐในการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งโบราณคดี.** สุพรรณบุรี: สำนักศิลปากรที่ 2 กรมศิลปากร.

วิวรรณ แสงจันทร์

2537 “เมื่อน้อย ข้อมูลจากตำนานและหลักฐานโบราณคดี .” เมืองโบราณ, 20 (มกราคม-มีนาคม), 64-67.

วิทยาลัยชุมชนแม่ฮ่องสอน

2550 **เอกสารประกอบการสอน รายวิชา แม่ฮ่องสอนศึกษา (ศท 0401).** เอกสารอัดสำเนา.

ศิริลักษณ์ กันทศรี

2552 “ประเพณี 12 เดือน : บทบันทึกและการแสดงอัตลักษณ์ของคนไทใหญ่ในอำเภอ ปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน .” ใน การสืบค้นและการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนในอำเภอปาย-ปางมะผ้า-ขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน , กรุงเทพฯ: สปีดเจ็ทพริ้นติ้งและกราฟฟิคดีไซน์.

สภาวัฒนธรรมอำเภอปาย

2548 **โครงการสืบค้นประวัติหมู่บ้าน อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน** แม่ฮ่องสอน: สภาวัฒนธรรมอำเภอปาย

สร้อยดี อ่องสกุล

2550 **ประวัติศาสตร์ล้านนา.** พิมพ์ครั้งที่ 4. (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง).

สาธิต ไพรชาญจิตร์

2546 **โบราณคดีชุมชนการจัดการอดีตของชาวบ้านกับการพัฒนาชุมชน** . กรุงเทพฯ: โครงการโบราณคดีชุมชน.

สิทธิรัฐ ประพูนิตติสาร

2545 **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ.** เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.

สิทธิพงษ์ ดิลกวนิช และ คณะ

2542 **รายงานความก้าวหน้าโครงการสำรวจและจัดระบบฐานข้อมูลเกี่ยวกับถ้ำ จังหวัดแม่ฮ่องสอน** กลุ่มการสำรวจการใช้ประโยชน์ที่ดินและชุมชน . เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

2543	รายงานฉบับสมบูรณ์ : โครงการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
สีลาภรณ์ บัวสายและสุชาดา ชินะจิตร	
2552	แกะรอย 16 ปี สกว. นวัตกรรมสร้างสรรค์การเปลี่ยนแปลง . กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
สุภาวดี มีสิทธิ์ และคณะ	
2544	งานวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อเพิ่มพูนขีดความสามารถองค์กรชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
2545	รายงานการวิจัยการจัดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนในชุมชนแม่ละนา อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
สุรศักดิ์ ป้อมทองคำ	
มปป.	รายงานการศึกษาโครงการศึกษาเพื่อประกาศเขตอนุรักษ์ศิลปกรรม บ้านขุนยวม บ้านเมืองปอน บ้านต่อแพ. เอกสารอัดสำเนา.
2541ก	โครงการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และสัมพันธ์ภาพชาวญี่ปุ่นและชาวไทยในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เขตอำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน . เอกสารอัดสำเนา.
2541ข	เอกสารประกอบการสอน วิชาท้องถิ่นของรายวิชา สอ71. เอกสารอัดสำเนา
สุรศักดิ์ ศรีสำออง.	
2550	“แม่ฮ่องสอน สมัยล้านนา” ในหนังสือ ล้านนา ล้านช้าง รุ่งศิลป์การพิมพ์ กรุงเทพฯ
สุริย์ บุญญาพงศ์ และสุรศักดิ์ ป้อมทองคำ	
2536	งานประเพณีเพื่อการท่องเที่ยว จุดเปลี่ยนของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม , สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
ห้างหุ้นส่วนเหมอกรีน	
2531	รายงานการขุดค้นตามโครงการศึกษาเชิงอนุรักษ์แหล่งฝังศพทหารญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดแม่ฮ่องสอน. เอกสารถ่ายสำเนา.
อานันท์ กาญจนพันธ์	
2549	วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: คบไฟ.

อารยะ ภูสาคัสและคณะ

2546

รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นการจัดการทรัพยากร
ส่วนรวมของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำล่าง-น้ำของ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดแม่ฮ่องสอน ,
เสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) . ชุดโครงการวิจัย
ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน.

อุดมลักษณ์ สุนทรระกูล,

2550

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการโบราณคดีบนพื้นที่สูงในอำเภอปางมะผ้า จังหวัด
แม่ฮ่องสอนระยะที่สอง (เล่มที่ 6 การศึกษาชาติพันธุ์วรรณาทางโบราณคดี). เสนอ
ต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อุดร วงษ์ทับทิม และคณะ

2545

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ : โครงการ “ชุมชนกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและ
วัฒนธรรม ตำบลแม่ฮี้ อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน . (กรุงเทพฯ : สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย).

ฮันส์ เพนซ์

2519 “

ศิลาจารึกวัดศรีเกิด อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน พ.ศ.2032-2033” ใน ศิลปากร 19
(6 มีนาคม), 72-76.

หนังสือ/บทความภาษาอังกฤษ

Bhabha, H.K.

1994

The Location of Culture. London: Routledge.

Bourdieu

1984

Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste. London: Routledge.

Buchli, V. and G. Lucas (eds.)

2001

Archaeologies of the Contemporary Past. London and New York: Routledge

Butler, R. and T. Hinch

2007

Tourism and Indigenous People. Burlington: Butterworth-Heinemann.

Gosden, C.

- 2001 "Postcolonial Archaeology: Issues of Culture, Identity, and Knowledge." In **Archaeology Theory today**, edited by I. Hodder. pp. 241-61. London: Blackwell.
- 2004 **Archaeology and Colonialism: Cultural Contact from 5000 BC to the Present**. Cambridge: Cambridge University Press.

Green, E.L. (ed.)

- 1984 **Ethics and Values in Archaeology**. London: The Free Press.

Higham, C. F. & R. Thosarat

- 1998 **Prehistoric Thailand**. Bangkok: River Books.

Hinch, T. and Butler, R.

- 2007 "Introduction: revisiting common ground," edited by R. Butler and T. Hinch. In **Tourism and Indigenous People**. Burlington: Butterworth-Heinemann. Pp. 1-5.

Hodder, I. (ed.)

- 2000 **Towards Reflexive Methodology in Archaeology: The Example at Çatalhöyük**. Cambridge, U.K.: McDonald Institute for Archaeological Research.

Hollowell, J.

- 2009 Standpoints on Stewardship in a Global Market for the Material Past. In **Ethnographies and Archaeologies Iterations of the Past**, edited by L. Mortensen and J. Hollowell, Gainesville: University Press of Florida, pp. 218-239.

Jameson Jr., J.H.

- 2004 "Public Archaeology in the United States." In **In Public Archaeology**, edited by N. Meriman, London: Routledge, pp. 21-58.

Kohl, P. and Fawcett C.

- 1995 **Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology**. Cambridge: Cambridge University Press.

Legendre, Jean-Pierre

- 2001 Archaeology of World War 2: the Lancaster Bomber of Fleville (Meurthe-et-Moselle, France). In **Archaeologies of the Contemporary Past**, edited by V. Buchli and G. Lucas, pp. 126-137. London: Routledge.

Liebmann, M. and Rizvi, U.Z. (eds)

- 2008 **Archaeology and the Postcolonial Critique**. Lanhan, MD: Altamira Press.

Little, B. (ed.)

- 2002 **Public Benefits of Archaeology**. Gainesville: University Press of Florida.

Lowenthal, D.

- 1985 **The Past is a Foreign Country**. Cambridge: Cambridge University Press.

McGimsey III, C.R.

- 1972 **Public Archaeology**. New York: Seminar Press.

Merriman, N.

- 2004 **Public Archaeology**. London: Routledge.

Meskel, L.

- 2005 Archaeological Ethnography: Conversations around Kruger National Park. **Archaeologies** 1(1): 81-100.

Miller, D.

- 1998 **A Theory of Shopping**. Cambridge: Polity.

Mortensen, L. and Hollowell, J. (eds)

- 2009 **Ethnographies and Archaeologies Iterations of the Past**. Gainesville: University Press of Florida.

Moser, S., D. Glazier, J.E. Phillips, L. Nasser et Nemr, M. Saleh Mousa, R. Nasr Aiesh, S. Richardson, A.

Conner, and M. Seymour

- 2002 Transforming Archaeology through Practice: Strategies for Collaborative Archaeology and the Community Archaeology Project at Quseir, Egypt. **World Archaeology** 34(2):220-48.

Natapitu, Surapol

- 2007 Contribution of Archaeology to the Quality of Life Improvement at the Village of Ban Pong Manao, Lopburi Province, Central Thailand. In **Proceedings of the International Seminar on Archaeology and National Building**, edited by Mokhtar Saidin and Stephen Chia. Penang: Pusat Penyelidikan Arkeologi Malaysia, Universiti Sains Malaysia.

Neumann, T.W. and Sanford, R. M. (eds.)

- 2001 **Cultural Resources Archaeology: An Introduction**. Walnut Creek: Altamira.

Olivier, L.

- 2001 The Archaeology of Contemporary Past. In **Archaeologies of the Contemporary Past**, edited by V. Buchli and G. Lucas, pp. 175-189. London: Routledge.

Patterson, T.C.

- 2008 A Brief History of Postcolonial Theory and Implications for Archaeology. In **Archaeology and the Postcolonial Critique**, edited by M. Liebmann and U.Z. Rizvi, pp. 21-34. Lanhan, MD: Altamira Press

Picard, M. and Wood, R. (eds.)

- 1997 **Tourism, Ethnicity, and the State in Asian and Pacific Societies**. Honolulu: University of Hawaii Press.

Rathje, W. L. and Murphy, C.

- 1987 **Rubbish! The Archaeology of Garbage**. New York: Harper Collins.

Read, D.W.

- 2007 **Artifact Classification: A Conceptual and Methodological Approach**. Walnut Creek: Left Coast Press.

Rowan, Y. and U. Baram (eds)

- 2004 **Marketing Heritage Archaeology and the Consumption of the Past**. Walnut Creek: Altamira Press.

Schadla-Hall, T.

- 2004 The Comforts of Unreason: the Importance and Relevance of Alternative Archaeology. In **Public Archaeology**, edited by N. Meriman, pp. 255-271. London: Routledge.

Schiffer, M.B. and Miller, A.R.

- 1999 **The Material Life of Human Beings: Artifacts, Behavior, and Communication.** London: Routledge.

Schlager, E. and Ostrom, E.

- 1992 Property-Rights Regimes and Natural Resources: A Conceptual Analysis. **Land Economics** 68(3): 249-262.

Silverman, H. & Ruggles, D.F.

- 2007 **Cultural Heritage and Human Rights.** New York: Springer.

Skeates

- 2000 **Debating the Archaeological Heritage.** (Trowbridge: Redwood Books Ltd.)

Smith, L.

- 2004 **Archaeological Theory and the Politics of Cultural Heritage.** London: Routledge.
2006 **Archaeological Theory and Politics of Cultural Heritage** (London and New York: Routledge,)

Sorensen, M.L.S. and Carman, J. (eds.)

- 2009 **Heritage Studies: Methods and Approaches.** London and New York: Routledge.

Stewart, P.J. and Stratern, A. (eds.)

- 2003 **Landscape, Memory and History: Anthropological Perspectives.** London: Pluto Press.

UNESCO

- 1995 **UNESCO's Cultural Landscapes of Universal Value: Components of a Global Strategy.** UNESCO: New York.

White and Gorman, C.

1979 Patterns in “Amorphous” Industries: The Hoabinhian Viewed Through a Lithic Reduction Sequence. Paper presented at the 44th annual meeting of the Society for American Archaeology, Vancouver, British Columbia. April 23-25, 1979.

เว็บไซต์

United Nations, **The Universal declaration of Human Rights**, เข้าถึงได้จาก <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>